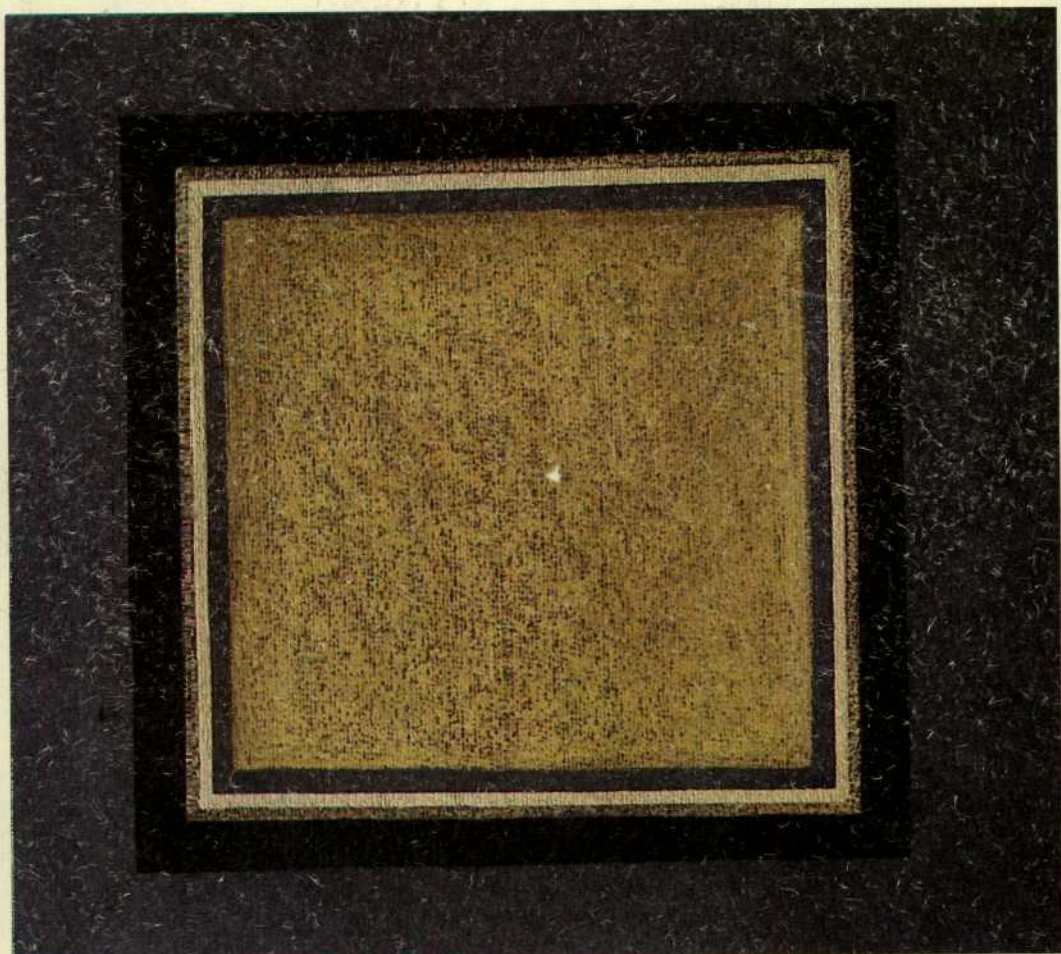

Vikerkaar

1/1992

Goethe «Eelmaik»; värse Idast, mõned Eestist: A. Navoi, N. Qabani, P.-E. Rummo — luuletus intervjuuga; loe eesti keeles: KORAAN; M. Undi hiline taasdebüüt «Tere, kollane kass»; E. Said: «Orientalistika kriis»; C. G. Jungi analüütiline psühholoogia; Egiptuse aeg ja igavik; unenäoselitaja Pavič; kunstnik Annus täna — iseendast

Vikerkaar

Festi Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik

Jaanuar 1992. Nr 1

Sisukord

- Johann Wolfgang von Goethe *Eelmaak* 1
Koraan 2
Kalle Kasemaa *Saateks* 17
Ališer Navoi *Luulet* 21
Haljand Udam *Ališer Navoi laule ja usk* 27
Nizar Qabani *Luulet* 30
Mati Unt *Tere, kollane kass* 27
Paul-Eerik Rummo *Aastasjad, loopealsus* 54
Meie intervjuu
Paul-Eerik Rummo *Aastasjad, loopealsus* 54
Siim-Tanel Annus *1991. a* 56
Edward Said *Orientalistika kriis* 58
- Alo Jüriloo, Väino Vahing *Carl Gustav Jungi analüütiline psühholoogia* 68
Sergei Stadnikov *Aeg ja igavik muistes Egiptuses II* 75
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 80
Vaatenurk
Milvi Piir *Äbarik Šeherezade ja veerand madu* 84
Harry Ints *Sealpoolne siinpool ehk see ongi too* 85
Mart Kivimäe *Väike olukirjeldus suurest kultuuriloost* 86
Kaleidoskoop
Hannes Varblane *Uuenäoselitaja Milorad Pavić* 92

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Siim-Tanel Annus. Pliiats, guašš. 1991.

Värvifotod: Siim-Tanel Annus.

Tagakaanel: Siim-Tanel Annus. Pliiats, guašš. 1991.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

Eelmaik

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

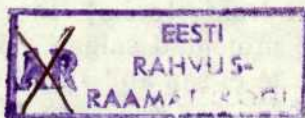
Eht musulman peab paradiisiplaani,
nii nagu ootaks koht, mis tuttav juba:
ta usub sellest rääkivat koraani,
mis eneses ju kahelda ei luba.

Kuid prohvet, teose autor lugupeetud,
teab hästi nõrkust, mis meid tihti rusub:
kuis saagu hing ka nuheldud ja neetud,
ta pigem kahtleb ometi kui usub.

Nõuks võtnud prohvet, et maa peale alla
üks nooruskuju igavesti mingu:
eks minugi see enda poole kalla
ja seo mu kaela ümber armsa lingu.

Et kaduvikku iialgi ei langeks
see taevakink, mis juba minu jagu!
Mu paradiisiusk on saanud rangeks:
surm ärgu suudlusi neid katkestagu!

*Kogust «Lääne—Ida diivan»
(West-östlicher Divan, 1819).*

2
Arvikopkaar

KORAAN

1. suura. «Avaja»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Kiitus olgu Jumalale, maailmade isandale, halastajale, halastavale, valitsejale kohtupäeval! Sind me teenime ja sind me hüüame appi! Juhi meid õiget teed, nende teed, kellele sa oled armuline, mitte nende, kelle peale sa oled vihane, ja mitte eksijate [teed]!

55. suura. «Halastaja»

Halastaja, halastava Jumala nimel! *Halastaja* õpetas [sulle] Koraani. Ta lõi inimese, õpetas teda selgesti väljenduma. Päike ja Kuu on arvestusega¹, ning tähed ja puud kummardavad [teda]. Ja taeva tegi ta kõrgeks, ja seadis üles kaalud², et te ei eksiks kaalude suhtes; pidage kaalu õigluses ja ärge kahjustage kaalusid! Ning maa on ta seadnud inimestele, selles on puuviljad ja õiekarikatega palmid ja kõrtega viljaterad ja lõhnavad rohud. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad³ salgate? Ta lõi inimese savist nagu savipoti ja lõi džinnid suitsuta tuleleegist. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Mõlema idakaare ja mõlema läänekaare⁴ isand [on tema]! Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ta vallandas mõlemad mered⁵, mis kohtavad üksteist; mõlema vahel on vahe, mida nad ei ületa. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ta toob mõlemast [merest] esile pärleid ja koralle. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Tema päralt on ekslejad [= laevad], rajatud nagu teemärgid merel. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Kõik, mis temal [= maal], on kaduv, aga jääb su isanda pale, täis kirkust ja au. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Teda palub, kes on taevastes ja maa peal; iga päev on ta asja juures⁶. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Me oleme teie käsutuses, oh rasked ja kerged⁷! Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Oh džinnide ja inimeste selts, kui suudate tungida läbi taevaste ja maa valdkondade, siis tungige läbi! Te tungite läbi vaid [meie] meelevallaga. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Teie vastu saadetakse tuleleek ja [sula] vask, ja te ei saa abil! Ja millist oma isanda heategudest

¹ Päike ja Kuu on loodud teatava arvestuse alusel, st alluvad teatud seadustele; võib-olla aga on mõeldud hoopis seda, et nad on loodud ajaarvestuse jaoks.

² Inimeste tegude vaagimiseks viimasel kohtupäeval. Või mõeldakse ehk Kaalude tähtkuju?

³ Araabia kommentaaride järgi: inimesed ja džinnid.

⁴ Duaali e kaksuse vorm esineb siin arvatavasti riimi kaalutlustel.

⁵ Traditsioonilise seletuse järgi mõeldakse siin mageda ja soolase veega merd: Tigriise ja Eufrati ühinemiskohal liivaseljandikega Pärsia lahest eraldatud mageveekogu ning avamerd.

⁶ St Jumal on lakkamatult tegevuses.

⁷ Traditsioonilise seletuse järgi: savist loodud inimesed ja tulest loodud džinnid.

te mõlemad salgate? Ja kui taevas lõheneb ja muutub roosaks nagu punane [nülitud nahk]?! Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Tollel päeval ei küsitleta inimest ega džinni eksimuse kohta⁸. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Kurjategijad tuntakse ära nende tundemärkide järgi ning haaratakse kinni laubatukkadest ja jalgadest. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? See on põrgu, mida kurjategijad salgasid; nüüd käivad nad ringi selle ja keeva vee vahel. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Sellele aga, kes kartis oma isanda paika⁹, on kaks aeda¹⁰. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Mõlemad [aiad] on [puude] okstega¹¹. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes [= aedades] on kaks voolavat allikat. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes on kõik puuviljad paaridena¹². Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Nad [= vagad] nõjatuvad asemetele, mille vooder brokaadist, ja mõlema aia puuviljad on madalal. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes on karske silmavaatega tütarlapsed, kelle neitsilikkust pole võtnud enne ei inimene ega džinn. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Otsekui oleksid nad [= paradiisi-neitsid] hüatsindid ja korallid. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Kas heategude tasuks [muud kui] vaid heated! Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja peale nende kahe on [veel] kaks aeda¹³ — ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? —, kaks hämar-varjulist. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes kaks rikkalikku allikat. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes on puuviljad ja palmid ja granaatõunad. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Ja nendes head ja ilusad tütarlapsed. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Paradiisineitsid¹⁴, suletud telkidesse¹⁵ — ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? —, kelle neitsilikkust pole võtnud enne ei inimene ega džinn. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Nad [= vagad] nõjatuvad rohelistele patjadele ja ilusatele kirevatele vaipadele. Ja millist oma isanda heategudest te mõlemad salgate? Õnnistatud olgu su isanda nimi, täis kirkust ja au!

⁸ Sellepärast, et Jumal teab niikuinii kõike.

⁹ Sõna *maqām* tähendab ka «asendit; seisust».

¹⁰ Duaali vormis arvatavasti riimi kaalutlustel. Islami eksegeesi järgi mõeldakse siin kas paradiisi inimestele või teist paradiisi usklikele džinnidele või üht paradiisi tasuks heade tegude eest ja teist paradiisi Jumala täiendava kingina.

¹¹ Araabia k *fanan*, pl *afnān* 'oksad'; kuid sama mitmusevorm võib tähendada ka 'liike' (*fann*, pl *afnān*), seega oleks õigustatud ka tõlge: «Mõlemad [aiad] on [puude/taimedel] liikidega».

¹² Mees- ja naissoost paarilistena.

¹³ Võimalik, et selle salmiga algav osa on eelmise osa teisendiks; traditsioonilise seletuse järgi on need kaks paradiisiaeda määratud tasuks vähemate teenete eest. Vt märkust 10.

¹⁴ Huurid, kelle eriline võlu seisneb mustade silmaterade ja silmavalge suures vaheldusrikkuses.

¹⁵ St naiste majadesse e haaremitesse (araabia k *ḥaruma* 'keelatud, tõkestatud olema').

56. suura. «Juhtuv»

Halastaja, halastava Jumala nimell! Kui *juhtuv*¹⁶ juhtub, ei salga keegi selle juhtumist; [see on] alandav, ülendav! Kui maa vappub vappumist ja kui mäed tolmustuvad tolmuks ja saavad nagu hajuv tolmpuru, on teid kolm jagu! Parema poole kaaslased — mis on parema poole kaaslased? Ja pahema poole kaaslased — mis on pahema poole kaaslased? Ja eesolijad¹⁷ on eesolijad! Need on [Jumalale] lähedased, [kes on] õndsuse aias. Salkkond esimestest — ja pisut viimastest — ülestikku laotatud asemel nõjatumas üksteise vastas. Nende seas käivad ringi surematud poisid jooginõude ja kannude ja karikatega allikalt. Ei ole neil sellest peavalu ega joobu nad. Ja puuviljad, mida nad valivad, ja linnuliha, mida nad ihaldavad, ja paradiisineitsid, silmad nagu peidetud pärlid — tasuks selle eest, mis nad teinud. Nad ei kuule seal lobisemist ega sõitlemist, vaid sõna: «Rahu! Rahu!»¹⁸. Ja parema käe kaaslased — mis on parema käe kaaslased? Äramurtud okastega lootospuu¹⁹ all ja üksteisele kuhjatud [õitega/lehtedega] akaatsiapuu all ja avaras varjus ja voolava vee ja rohkete puuviljade juures — lakkamatute ja takistamatute — ja kõrgetel asemel. Ennäe, me lõime nad [erilise] loomisega ja tegime neitsiteks, armsateks, ühevanusteks, parema käe kaaslaste jaoks, salkkonnale esimestest ja salkkonnale viimastest. Ja vasaku käe kaaslased — mis on vasaku käe kaaslased? Kõrvetavas tuules ja keevas vees ja musta suitsu varjus, mis pole jahe ega meeldiv. Ennäe, nad elasid enne toreduses ja püsisid vägevas patus ning ütlesid: «Kui oleme surnud ning saanud põrmuks ja luudeks, kas tõesti äratatakse [meid] üles? Või meie esivanemaid?» Ütle: «Ennäe, varasemad ja hilisemad kogutakse kindlaksmääratud ajal, seatud päeval!» Siis, ennäe, oh eksijad ja salgajad, tõesti te sööte põrgupuust ja täidate sellest kõhud ning joote keevast veest, ja te joote januga! See on teie asupaik kohtupäeval. Me lõime teid, ja miks te ei usu? Vaadake seemet, mida te purskate! Kas teie lõite selle või lõime meie? Me seadsime teie hulka surma, ja meid ei ennetata selles, et me asendame teid teietaolistega ja loome teid [uueks nii], et te ei tea. Ja tõesti te teate esimest loomist! Ja miks te ei lase endid manitseda? Vaadake, mida te harite! Kas teie lasete kasvada või laseme kasvada meie? Kui me tahaksime, teeksime selle [=põllumaa] laastanguks, ja teie imestaksite alalõpmata: «Ennäe, me oleme endale kulu teinud, kuid [saak] on meile keelatud!» Vaadake vett,

¹⁶ St ootamatult saabuv viimne kohtupäev.

¹⁷ Või: «eelkäijad». Tõlgendus ei ole kindel; on võimalik, et mõeldakse Muḥammadi esimesi jüngerid, aga võib-olla ka enne teda elanud prohvetite poolehoidjaid; ši'iidid seletavad selle muidugi «Alf ja tema poolehoidjate kohta käivaks. Salm tahab öelda, et esimesed maa peal saavad esimesteks ka paradiisis.

¹⁸ Tervitussõna araabia keeles.

¹⁹ Lootospuu (*Zizyphus lotos*), mille punased marijad olid beduiinide poolt väga hinnatud.

mida te jootel! Kas teie saatsite selle pilvedest alla või saatsime alla meie? Kui me tahaksime, teeksime selle kibedaks soolveeks; ja miks te ei ole tänulikud? Vaadake tuld, mida te läidate! Kas teie olete loonud tema puu²⁰ või lõime meie? Me tegime ta [=tule] manitsuseks ja mõnuks kõrbeelanikele. Ent ülista oma vägeva isanda nime! Oh ei! Ma vannun tähtede langemispaikade juures — ja ennäe, tõesti on see vägev vanne, kui te [vaid] teaksite —, ennäe, tõesti on see õilis lugemine²¹, varjulepandud raamatus²². Vaid puhtad²³ puutuvad temasse! Ilmutus maailmade isandalt! Ja kas seda sõnumit mustate teie, ja teete endale elatiseks²⁴, et te salgate? Ja miks, kui [hing] tuleb kurku²⁵, teie siis ootate — ja meie oleme talle lähemal teist, aga te ei näe. Ja miks, kui te ei ole süüalused, ei too te teda [=hinge] tagasi, kui te olete tõepärased? Ent kui ta [=suriija] on [Jumalale] lähedaste seast — jahe tuul²⁶ ja lõhnavad rohud ja õndsuse aed [talle]! Või kui ta on parema käe kaaslaste seast — rahu sulle parema käe kaaslaste seas! Ent kui ta on salgajate, eksijate seast — asupaik keevas vees ja küpsemine põrgutules [talle]! Ennäe, tõesti on see kindel tõde. Ent ülista oma vägeva isanda nime!

57. suura. «Raud»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Jumalat ülistab, mis on taevastes ja maa peal, ning tema on võimas ja tark²⁷. Tema päralt on taevaste ja maa valitsemine, tema teeb elusaks ja suretab ning temal on võim kõigi asjade üle. Tema on esimene ja viimane ja välimine ja seesmine ning tema teab kõiki asju. Tema on see, kes kuue päevaga lõi taevad ja maa²⁸; seejärel istus ta troonile. Tema teab, mis läheb maasse sisse ja mis tuleb sellest välja ning mis tuleb alla taevast ja mis läheb sellesse üles, ja tema on teiega, kus te iganes olete; ja Jumal näeb, mida te teete. Tema päralt on taevaste ja maa valitsemine ning Jumala juurde pöörduvad asjad tagasi. Ta laseb tulla öö päevaajasse ja laseb tulla päevaaja öösse, ning tema teab südamete olu. Uskuge Jumalat ja tema saadikut ning tehke kulutusi sellest, milles ta teid on teinud järeltulijaiks²⁹! Ja neile teie seast, kes usuvad

²⁰ Emb-kumb: puu, mida hoitakse hõõgavana, et sellest uut tuld saada, või puupulk, mille hõõrumisest tekib tuli.

²¹ Araabia k *qur'ān* (*qara'a* 'ette lugema; retsiteerima'); koos määrava artikliga *al-qur'ān* tähendab Koraani.

²² St Koraani taevases algkujus, nn «Raamatu emas».

²³ Arvatavasti mõeldakse siin taevaseid olendeid, ingleid. Hiljem tõlgendati seda kohta tõendusena Koraani puutumatuses rüvedate ja uskmata poolt.

²⁴ Tõlgendus ebakindel; arvatavasti tähendab: teete salgamise endale harjumuseks.

²⁵ St kui suriija hing lahkub kehast.

²⁶ Sõna *rauḥ* võib tähendada ka «rahu, puhkust».

²⁷ See Jumala ülistusest kõnelev salm esineb ka suurade 59, 61, 62, 64 alguses. Vrd Piiblis psalme 145—150.

²⁸ Maailma loomisest kuue päevaga jutustatakse Piiblis *1. Mo. 1*.

²⁹ Koraanis leidub kohti, millest nähtub, et maailm on loodud inimese jaoks. Inimene on seatud kõrgemale teistest olenditest ning inimene on inglite järeltulija, kes on kohandatud maiste olude tarvis. Jumal on õpetanud inimesele kõigi olendite nimed (nime teadmine tähendab aga võimu), seepärast on inimese teadmistepagas palju suurem inglite omast, kes tunnevad ainult Jumala ülis-

ja teevad kulutusi, on suur tasu. Mis on teil, et te ei usu Jumalat, kui saadik kutsub teid üles uskuma teie isandat, ja ta on juba teinud teiega lepingu, kui olete saanud usklikeks? Tema on see, kes saadab alla oma sulase [=Muhammadi] peale selged märgid, et tuua teid välja pimedustest valguse juurde. Ja ennäe, Jumal on tõesti teile armuline ja halastav! Ja mis on teil, et te ei tee kulutusi Jumala teel, kui Jumala päralt on taevaste ja maa pärand? Ei ole võrdne teie hulgas, kes teeb kulutusi enne võitu³⁰ ning võitleb — nood saavutavad tähtsama astme kui need, kes teevad kulutusi seejärel ning võitlevad. Kõigile [noile] töötab Jumal parimat, ning Jumal on teadlik sellest, mida te teete. Kes on see, kes laenab Jumalale kena laenu, ning ta [=Jumal] kahekordistab temale [selle], ja talle saab õilis tasu? Päeval, mil sa näed usklike, nende valgus tõttamas nende ees ja nende paremal käel³¹: «Rõõmusõnum teile tänal Aiad, mille alt voolavad jõed, et igavesti viibida neis!» See on vägev saavutus! Päeval, mil silmakirjatsejad ütlevad neile, kes usuvad: «Oodake meid, me võtame tuld teie tulelt!»³², öeldakse: «Pöörduge tagasi ja otsige endale valgust!» Ja nende vahele tehakse müür, millel on värav; seespool seda on halastus ja väljaspool selle ees on karistus. Nad [= silmakirjatsejad] hüüavad neile [= usklikele]: «Kas me ei olnud teiega?» Nad vastavad: «Jah, muidugi, ent te eksitasite end ise ja ootasite ja kahtlesite, ning soovid petsid teid, kuni tuli Jumala käsk; ja petja [saatan] pettis teid Jumala suhtes!» Sel päeval ei võeta teilt lunaraha ega nendelt, kes ei uskunud. Teie eluase on tuli; see on teie isand, ja vilets on kulgemine [sinna]. Kas ei ole tulnud aeg neile, kes usuvad, teha oma südamed alandlikuks Jumala manitsusele ja tõele, mis ta on ilmutanud, ning mitte olla nagu need, kellele anti kiri varem ja kelle tähtaega pikendati, aga nende südamed olid kõvad ja paljud neist olid ülekohtused? Teadke, et Jumal teeb elusaks maa pärast nende surma. Me tegime teile selged märgid, võib-olla saate te aru! Ennäe, almuseandjatele ja neile, kes laenavad Jumalale kena laenu, kahekordistab ta [selle], ja neile saab õilis tasu. Ja need, kes usuvad Jumalat ja tema saadikut, nood on tõepärased ning tunnistajad³³ oma isanda juures;

tamist. Seetõttu paistab inimese paradiisiaiast väljaajamise lugu hoopis teises valguses kui ristiusu õpetuse järgi. Inimene ei lange patuta olekust pärispattu, millest ta vajab lunastamist, nagu õpetab ristiusk, vaid ehkki inimene allus saatana sisendusele ja eksis Jumala käsu vastu, on ta pärast paradiisi rõõmudest ilmajäämist oma loomult sama mis ennegi. Seetõttu astus ta valitsejana maa peale, kindlas teadmises, et Jumal on tema poolel ja näitab tema järeltulijatele õiget teed. Inimese elu siinpoolsuses ei kulge Koraani järgi patu märgi all ega võitlemisena patu ülemvõimu vastu, millest inimest ainult Jumala arm saaks lunastada. Pigem on siinpoolsus katseaeg, mille iga inimene peab läbi tegema. Paljud muidugi ei tule sellega toime, kuid kes järgib Jumala juhtimist, võib õnnelikult lõpus kindel olla. Et Koraanis sageli on juttu sellest, et loodu on antud inimesele kasutada — pidades seejuures alaliselt silmas Jumala tahet —, muutub inimene omamoodi Jumala asemikaks maa peal. Hiljem hakkas sõna *halifa* «asemik; järeltulija» tähendama Muhammadi «järeltulijat» ning sel kombel kujunes välja *kalifaat*.

³⁰ Kommentaatorid lahknevad selles, millist sündmust on mõeldud sõnaga «võit»; kui on peetud silmas Mekka vallutamist a 630, oleks see salm hilisemaks lisandiks.

³¹ Selleks et näidata neile teed paradiisi.

³² Vrd *Matt.* 25, 8.

³³ St tunnistajateks uskmata teie vastu.

nende päralt on nende tasu ja nende valgus. Ent need, kes ei usu ja kes salgavad meie märke, nood on põrgutule seltsilised. Teadke, et maine elu on mäng ja nali ja kaunistus ja uhkusasi teie keskel, ning vara ja laste juurdekasv on sarnane vihmale, mille taimestik paneb imestama uskmataid. Seejärel see närtsib ning sa näed seda kolletamas, siis pudeneb see; ja teispoosuses on ränk karistus ning Jumala andeksandmine ja heameel. Ja maine elu on vaid petlik nauding. Võistelge üksteisega andeksandmise pärast oma isandalt ning [paradiisi]aia pärast, mille avarus on nagu taeva ja maa avarus³⁴, ette valmistatud neile, kes usuvad Jumalat ja tema saadikut. See on Jumala heldus, mida ta annab, kellele tahab; ent Jumala heldus on vägev. Ei juhtu õnnetust maa peal ega teile, mis ei oleks kirjas³⁵ enne, kui me selle lõime. Ennäe, see on Jumalale hõlpus: selleks et te ei kurvastaks selle üle, mis kaob teil käest, ega tunneks rõõmu sellest, mis ta teile annab. Sest Jumal ei armasta ühtki ennasttäis uhkeldajat, neid, kes on ihnsad ja kehutavad inimesi ihnsusele, ja kes pöördub ära [almuste andmisest] — ennäe, Jumal on rikas, kiiduväärne! Tõesti, me oleme läkitanud oma saadikud selgete tõestustega ja me saatsime koos nendega alla raamatu ja kaalud³⁶, et inimesed teeksid õigust. Ja me saatsime alla raua³⁷, milles on kange jõud ja kasu inimestele, ja et Jumal teaks, kes aitab teda ja tema saadikuid salajas. Ennäe, Jumal on tugev ja vägev! Ja tõesti, me läkitasime Noa ja Aabrahami ja andsime tema järeltulijatele prohvetluse ja Kirja; ent mõned neist³⁸ olid õigesti juhitud ja paljud neist olid ülekohtused. Siis panime nende kannul käima oma saadikud, ja lasksime järgneda Jeesusele, Maarja pojale, ja andsime talle evangeeliumi ja panime kaastunde ja halastuse nende südamesse, kes järgisid teda. Aga munkluse³⁹ mõtlesid nad ise välja; me kirjutasime neile ette ainult taotleda Jumala heameelt, ja nad ei pidanud kinni tõepärasest kinnipidamisest. Ja me andsime neile nende seast, kes uskusid, nende tasu; ent paljud neist olid ülekohtused. Oh, kes te usute, kartke Jumalat ja uskuge tema saadikut; ta annab teile kaks osa oma halastusest ja teeb teile valguse, et te käiksite selles, ja annab teile andeks; sest Jumal on andeksandja ja halastav. Et Kirja rahvas⁴⁰ teaks, et üheski asjas ei ole neil meelevalda Jumala helduse üle ja et heldus on

³⁴ Talmudis öeldakse: «Maailm on kuuekümnendik osa [paradiisi]aiast ja [paradiisi]aed on kuuekümnendik osa Eedeni [aia]st» (*Taanit* 10, 1).

³⁵ Mõeldakse Jumala poolt ette nähtud saatuste raamatut.

³⁶ Kaalud on õigluse sümboliks, õigluse normid aga sisalduvad Koraanis. Araabia kommentaatorite järgi andis ilmutusangel Gaabriel inimsoo esiisale Noale kaalud.

³⁷ St metalli ja oskuse seda kasutada. Legendi järgi tõi esimene inimene Aadam viis rauast tööriista paradiisist kaasa.

³⁸ Mõeldakse Mediina juute.

³⁹ Mõeldud on tsõlibaadiga kloostreid; muidu hindas Muḥammad askeetlikku eluviisi. Seda lõiku on võimalik mõista ka nõnda: «Me panime nende südamesse, kes järgisid teda [= Jeesust], kaastunde ja halastuse ja munkluse, mille nad ise välja mõtlesid — me ei kirjutanud seda neile ette —, et ainult taotleda Jumala heameelt.» Hilisemas islami müstikas on arenenud välja analoogsed vormid derviisite ordude näol.

⁴⁰ Rahvad, kellel on olemas Pühakiri, st juudid ja kristlased.

Jumala käes, mida ta annab, kellele tahab. Ent Jumala heldus on vägev!

61. suura. «Rivi»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Jumalat ülistab, mis on taevastes ja mis on maa peal, ning tema on võimas ja tark. Oh, kes te usute, miks te räägite, mida te ei tee? Suur on viha Jumala juures, et te räägite, mida te ei tee! Ennäe, Jumal armastab neid, kes võitlevad tema teel *rivis*, otsekui kindlalt kokkuliidetud ehitis. Ja kui Mooses ütles oma rahvale: «Oh rahvas, miks solvate mind, kui te teate, et ma olen Jumala saadik teie juures?» Aga kuna nad kaldusid eemale, kallutas Jumal nende südamed eemale; sest Jumal ei juhi ülekohtust rahvast. Ja kui ütles Jeesus, Maarja poeg: «Oh Iisraeli lapsed, ennäe, ma olen Jumala saadik teie juures, kinnitades toorat, mis mu käte vahel, ja kuulutades saadikut, kes tuleb pärast mind, ja tema nimi on kiiduväärne⁴¹!» Ja kuna ta tuli neile selgete tõestustega, ütlesid nad: «See on selge nõidus!» Ent kes on ülekohtusem sellest, kes sepitseb valet Jumala vastu, kui teda kutsutakse üles allaheitlikkusele⁴²? Ent Jumal ei juhi ülekohtust rahvast! Nad tahavad oma suudega kustutada Jumala valgust, aga Jumal teeb oma valguse täiuslikuks, kuigi see on vastumeelne uskmatutele. Tema on see, kes läkitas oma saadiku juhtimise ja tõepärase usuga, et anda talle võit kõigi uskude üle, kuigi see on vastumeelne polüteistidele. Oh, kes te usute, kas ma juhin teid kauba juurde, mis päästab teid valusast käristusest? Uskuge Jumalat ja tema saadikut ning olge innukad Jumala teel oma vara ja oma hingega! See on teile hea, kui te seda teate. Ta annab teile andeks teie pahateod ja viib teid aedadesse, mille alt voolavad jõed, ja kenadesse eluasemetesse Eedeni aedades. See on vägev saavutus! Ja muud, mida te armastate [annab ta teile] — Jumala abi ja lähedase võidu⁴³. Ja kuuluta rõõmusõnumit usklikele! Oh, kes te usute, olge Jumala poolehoidjad, nagu ütles jüngritele Jeesus, Maarja poeg: «Kes on mu poolehoidjad Jumala juures?» Jüngrid ütlesid: «Meie oleme Jumala poolehoidjad⁴⁴!» Ja üks osa Iisraeli lastest uskus ja teine osa oli uskmatu. Ja me toetasime neid, kes uskusid, nende vaenlaste vastu, ja nad said võidukaks.

⁴¹ Tekstis: *Aḥmad*, mis nagu Muḥammadi tähendab «kiiduväärne»; seega pannakse Jeesus Muḥammadi tulekut ette kuulutama. Kaua aega valitses arvamus, et *aḥmad* on araabiakeelsele vasteks kreeka keelsele sõnale *periklytos* 'kiiduväärne', mis omakorda olevat moonutis sõnast *paraklētos* «lohutaja», kelle tulekut Jeesus ette kuulutas (*Joh.* 14,16).

⁴² Või: «islamile». Sõna islām tähendab araabia k «alistumust, allaheitlikkust (Jumalale)».

⁴³ Vihie lepingule mekkalastega a 628 või Banū Nadīri suuharu minemaajamisele a 625.

⁴⁴ Araabia keeles sõnamäng: *aṣṣār* «poolehoidjad, abistajad» ja *naṣārā* «kristlased».

69. suura. «Vältimatu»

Halastaja, halastava Jumala nimell! *Vältimatu*⁴⁵! Mis on vältimatu? Ja mis annab sulle teada, mis on vältimatu? Tamūd⁴⁶ ja cĀd⁴⁷ salgasid koputajat⁴⁸. Tamūd hävitati üleujutusega ja cĀd hävitati metsiku, kiljuva tuulega, mille ta [= Jumal] rakendas enda teenistusse nende vastu, seitse ööd ja kaheksa päeva äralõpetamist. Ja oleksid sa näinud siis rahvast, maha paisatud otsekui õõnsad palmitüved! Ja kas sa näed neist järelejäänut! Ning tegid pattu vaarao ja need, kes enne teda, ja hävitatud [linnad⁴⁹], ning tõrkusid oma isanda saadiku vastu, ja ta karistas neid ülirohke karistusega. Ennäe, kui vesi ujutas üle, kandsime teid laevas⁵⁰, et teha seda teile manitsuseks ja et tähelepanelik kõrv peaks seda meele! Ja kui üheainsa puhumisega puhutakse pasunat ja kui võetakse üles maa ja mäed ning tasandatakse üheainsa tasandamisega, juhtub tollel päeval juhtuv, ning taevas lõheneb tollel päeval ja on habras. Ja inglid on tema külgedel, ja kaheksa kannavad su isanda trooni nende kohal tollel päeval. Tollel päeval tuuakse teid ette, ja ei ole varjul teie varjatus. Ent kellele antakse tema raamat⁵¹ paremasse kätte ja kes ütleb: «Sähke, võtke ja lugege mu raamatut! Ennäe, ma arvasin, et kohtan oma arvepidamist!», see on meeldivas eluviisis, kõrges aias, mille [puuviljade] noppimine on madalal. «Sööge ja jooge terviseks selle eest, mis te saatsite ette möödunud päevill!» Ent kellele antakse tema raamat vasakusse kätte ja kes ütleb: «Oh, et mulle ometi ei oleks antud mu raamatut, sest ma ei teadnud oma arvepidamisest; oh, et ta [= surm] ometi oleks teinud mulle lõpu! Ei ole kasu mulle mu varast! Hukka on saanud mu jõud!» «Võtke ta kinni ja aheldage ta! Siis laske tal küpseda põrgutules! Siis pange ta ketti, pikkusega seitsekümmend küünart! Ennäe, ta ei uskunud vägevat Jumalat ja ei ergutanud vaeste toitmist. Täna ei ole tal siin sõpra ega ole toitu peale pesuvee, mida söövad vaid patused!» Oh ei! Ma vannun selle juures, mida te näete ja mida te ei näe, ennäe, tõesti on see õilsa saadiku sõna ega ole see luuletaja sõna. Pisut, mida te usute! Ja ei ole see ennustaja sõna. Pisut, mis teid manitseb! Ilmutus maailmade isandalt! Ja kui ta [= Muhammad] oleks mõelnud välja mõne sõna meie vastu, tõesti me oleksime haaranud teda paremast käest, seejärel lõiganud läbi tema suurarteri, ja ükski teie seast ei oleks meid temast tagasi hoidnud. Ja ennäe, tõesti on see manitsuseks

⁴⁵ Mõeldakse viimset kohtupäeva.

⁴⁶ Vana-araabia suguharu, kelle nimi esineb raidkirjades iuba 8. sajandil eKr.

⁴⁷ Legendaarne vana-araabia suguharu.

⁴⁸ Nii nagu «vältimatu» tähendab ka see peatset, ukse ees seisvat kohtupäeva.

⁴⁹ See võib tähendada Piiblis mainitud Soodomat ja Gomorrat (*1. Mo. 19*) või mingeid muid hävinud vana-aaja linnu.

⁵⁰ Mõeldakse inimsoo valitud esindajate päästmist Noa laevas (*1. Mo. 6–8*).

⁵¹ St heade ja halbade tegude raamat.

jumalakartlikele; ja ennäe, tõesti me teame, et teie seas on salgajaid. Ja ennäe, tõesti on see ägamiseks uskmatutele; ja ennäe, tõesti on see kindel tõde. Aga ülista oma vägeva isanda nime!

77. suura. «Läkitatud»

Halastaja, halastava Jumala nimel! [Lehvivate] lakkadega läkitatute juures ja tormiga tormitsejate ja levimist levitavate ja lahutust lahutavate ja manitsust pakkujate juures, kas vabanduseks või hoiatuseks! Ennäe, millega teid ähvardatakse, saab teoks! Ja kui tähed kustutatakse ja kui taevas lõhestatakse ja kui mäed põrmustatakse ja kui saadikutele aeg kindlaks määratakse — milliseks päevaks määratakse aeg kindlaks? Otsustamise päevaks⁵²! Ja mis annab sulle teada, mis on otsustamise päev? Häda salgajatele tollel päeval! Kas me ei hävitanud varasemad? Seejärel saadame neile järele viimased. Nii teeme me kurjategijatega. Häda salgajatele tollel päeval! Kas me ei loonud teid põlastusväärsest vedelikust ja ei pannud kindlasse asupaika [emaihus] kuni kindlaks määratud saatuseni? Ja me määrasime selle kindlaks, kenasti määrasime kindlaks! Häda salgajatele tollel päeval! Kas me ei teinud maa kogunemispaigaks elavatele ja surnutele? Ja panime temale kindlalt rajatud, kõrgele küündivad [mäed] ning jootsime teid mageda veega? Häda salgajatele tollel päeval! Minge sellesse, mida te salgate [= põrgusse]! Minge kolmeharulisse varju⁵³, mis ei ole varjuline ega kaitse leegi eest! Ennäe, see pillub sädemeid [kõrgele] nagu loss, otsekui kollakaid kaameleid. Häda salgajatele tollel päeval! See on päev, mil nad ei räägi, ja ei lubata neil ennast vabandada. Häda salgajatele tollel päeval! See on otsustamise päev; me kogume teid ja varasemaid. Ja kui teil on riugast, siis riugelge! Häda salgajatele tollel päeval! Ennäe, jumalakartlikud on varjudes ja allikatel ja puuviljadega, mida nad ihaldavad. «Sööge ja jooge terviseks selle eest, mis te olete teinud!» Ennäe, nii me tasume headteinutele. Häda salgajatele tollel päeval! «Sööge ja jooge pisut⁵⁴; ennäe, te olete kurjategijad!» Häda salgajatele tollel päeval! Ja kui neile öeldakse: «Põlvitage [palveks]!», nad ei põlvita. Häda salgajatele tollel päeval! Ja millist sõnumit peale selle nad [veel] usuksid?

78. suura. «Sõnum»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Mille üle te küsitlete üksteist? Vägeva sõnumi⁵⁵ üle, mille suhtes nad on eri arvamusel. Oh ei, nad saavad [seda] teada! Taas oh ei, nad saavad [seda] teada! Kas me ei teinud maa tasaseks ja kinnitasime mäed ja lõime teid

⁵² Mõeldakse viimset kohtupäeva.

⁵³ Mõeldakse põrgutuld, millest tõuseb kolm suitsusammast.

⁵⁴ Mõeldakse söömist ja joomist maa peal, kus viibitakse üürikest aega.

⁵⁵ St sõnumit viimsest kohtupäevast ja surnute ülestõusmisest.

paarilisteks ja tegime teie une puhkuseks ja tegime öö rõivaks ja tegime päevaaja elatise hankimiseks ja ehtasime teie kohale seitse kindlat [taevast] ja tegime heleda lambi [= päikese] ja saatsime vihmapiilvedest alla rikkalikult voolavat vett, et tuua sellest esile teravilja ja taimi ja tihedaks kasvanud aedu? Ennäe, otsustamise päev⁵⁶ on kindlaks määratud — päev, mil puhutakse pasunat ja teie tulete salkadena ning taevast avaneb ja saab väravateks ning mäed hakkavad liikuma ja muutuvad õhupeegelduseks. Ennäe, põrgu on varitsus, asupaik üleastujatele, viibimiseks selles ajastuid. Ei nad maitse seal jahedust ega jooki, vaid keeva vett ja laibamäda⁵⁷ — [see on] sünnis tasu! Ennäe, nad ei oodanud arvepidamist ja salgasid meie märke, ent kõik asjad me loendasime üles raamatus. «Siis maitse, ja me lisame teile vaid karistust!» Ennäe, jumalakartlikele on võidupaik: aiad ja viinamarjakobarad ja prinkide rindadega ühevanused tütarlapsed ja karikad pilgeni täis. Nad ei kuule seal lobisemist ega valet. «Tasu sinu isandalt, väljaarvestatud and; taevaste ja maa isandalt, ja mis nende vahel on, halastajalt!» Nad⁵⁸ ei saa teda kõnetada. Päeval, mil vaim⁵⁹ ja inglid seisavad reas, ei kõnele nemad, kui vaid see, keda halastaja lubab, ja kes räägib õigust. See on tõe päev, ja kes tahab, võtku asupaik oma isanda juures! Ennäe, me hoiatame teid lähedase karistuse eest päeval, mil inimene näeb, mis ta käed ette on toonud, ja mil uskmatu ütleb: «Oh, et ma ometi oleksin põrm!»

81. suura. «Kokkurullimine»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Kui päike *kokku rullitakse*⁶⁰ ja kui tähed ähmaseks muutuvad ja kui mäed liikuma hakkavad ja kui kümnendat kuud tiined emakaamelid hooletusse jäetakse ja kui metsloomad kogunevad⁶¹ ja kui mered üle ajavad⁶² ja kui hinged [kehadega] paari pannakse ja kui elusalt maetud tüdrukult⁶³ küsitakse, millise eksimuse eest ta tapeti, ja kui leheküljed⁶⁴ lahti rullitakse ja kui taevast ära kistakse ja kui põrgutuli süüdatakse ja kui [paradiisi] aed ligi tuuakse, teab [iga] hing, mis ta esile on toonud! Oh ei! Ma vannun planeetide, tõttavate ja peitu minevate juures, ja öö juures, kui see pimeneb, ja hommiku juures, kui see hinge tõmbab! Ennäe, tõesti on see õilsa saadiku⁶⁵ sõna, kellel on

⁵⁶ Vt märkust 52.

⁵⁷ Sõna tähendus on ebakindel.

⁵⁸ Pole selge, kas mõeldakse ingleid või hoopis Jumala kohtu ees seisvaid inimesi.

⁵⁹ Ilmutuse vahendaja Muhammadile; hilisemates tekstides on selleks ingel Gaabriel.

⁶⁰ Selle ja järgnevate salvide kohta vrd *Ilm.* 6,12–14.

⁶¹ Selleks, et õnnetuse eest varju otsida.

⁶² Vrd *Ilm.* 8,8.

⁶³ Paganlikud araablased surmasid mõnikord vastsündinud tütarlapsi, sest neis nähti kasutuid suid, kes pealegi olid oma vanematele häbiks; hinnati ainult poegade sündimist.

⁶⁴ Mõeldakse taevast arveraamatut, kuhu on märgitud inimeste teod.

⁶⁵ Ei ole selge, kas mõeldakse Muhammadit või ilmutust vahendavat inglit/vaimu.

vägi trooni isanda juures, kes on mõjukas⁶⁶, kellele kuuletatakse⁶⁶ ja kes on usaldusväärne⁶⁶. Ja ei ole teie kaaslane meeletu; tõesti, ta on näinud teda [= Jumalat] selgel silmapiiril⁶⁷, ja ta ei hoiu varjatut endale. Ka ei ole see kividega pillutud saatana sõna. Ja kuhu te lähete? Ennäe, see on vaid manitsuseks inimestele, sellele teie seast, kes tahab püsima jääda. Ent ei taha teie, kui vaid tahab Jumal, maailmade isand.

82. suura. «Lõhestamine»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Kui taevas lõhestatakse ja kui tähed hajutatakse ja kui mered ära voolama pannakse ja kui hauad segi pööratakse, teab [iga] hing⁶⁸, mis ta on teinud ja tegemata jätnud! Oh inimene, mis on eksitanud sind eemale su heldest isandast, kes on loonud sind, teinud su sirgeks ja õigeks⁶⁹? Kujusse, mis ta tahtis, on ta pannud su! Oh ei, te salgate koguni kohut! Aga ennäe, tõesti on teie üle valvurid, õilsad kirjutajad, kes teavad, mida te teete⁷⁰. Ennäe, vagad [lähivad] tõesti õndsusse, ja ennäe, ülekohtused tõesti põrgutulle! Nad küpsevad selles kohtupäeval ega pääse sellest välja. Ja mis annab sulle teada, mis on kohtupäev? Taas, mis annab sulle teada, mis on kohtupäev? Sel päeval ei suuda ükski hing [teha] teisele midagi, ja käskimine on tollel päeval Jumala päralt!

86. suura. «Õine tulija»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Taeva ja öise tulija⁷¹ juures! Ja mis annab sulle teada, mis on öine tulija? See on läbistav täht! Ennäe, igal hingel on enda üle valvur [= ingel], ja inimene vaadaku, millest ta on loodud! Ta on loodud väljavalatud vedelikust, mis voolab niuete ja rindade⁷² vahelt. Ennäe, temal [= Jumalal] on meelevald tuua ta tagasi, päeval, mil katsutakse järele saladused, ning ei ole tal jõudu ega aitajat. Tagasipöörduva taeva⁷³ ja lõheneva maa⁷⁴ juures! Ennäe, see on otsustav sõna ega ole selles nalja! Ennäe, nad⁷⁵ sepsitavad riugast, ja mina sepsitsen riugast. Ent anna uskmatutele aega, viivita nendega pisut!⁷⁶

⁶⁶ Need sõnad käivad «saadiku», st Muhammadi või ilmutuse vahendaja kohta.

⁶⁷ Vihje Muhammadi (esimesele?) visioonile, mis sai tema prohvetiks kutsumise aluseks.

⁶⁸ Võimalik tõlkida ka sõnaga «igaüks».

⁶⁹ Võimalik tõlkida ka: «kohelnud sind õigesti».

⁷⁰ St kirjutajad inglid märgivad iga inimese teod taevasse arveraamatusse.

⁷¹ Arvatavasti tähendab see meteoori, mille nägemine Muhammadile vägevast muljet avaldas.

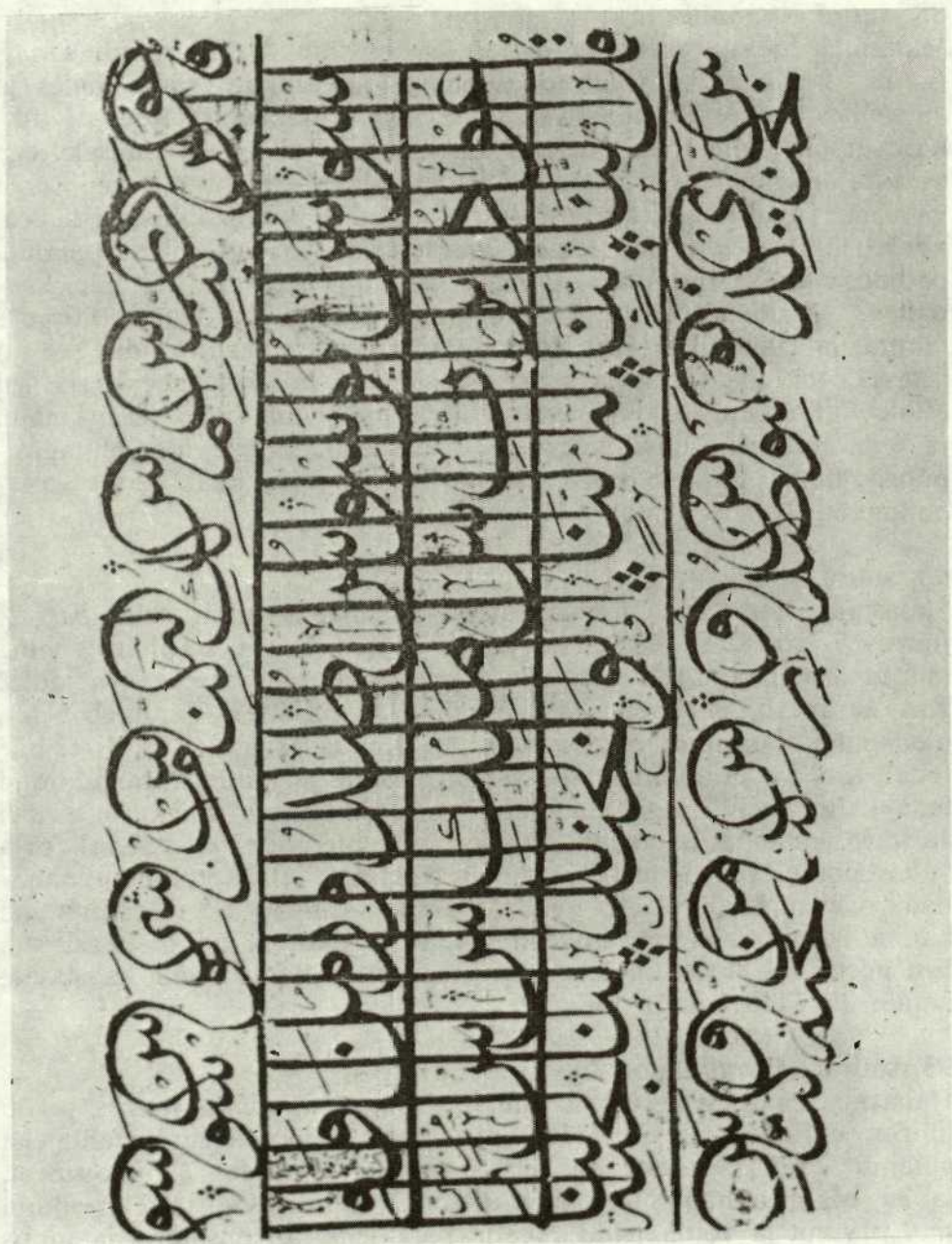
⁷² Võimalik tõlkida ka: «kintsude».

⁷³ Ehk on mõeldud planeetide või tähtkujude liikumist; kommentaatorite meelest on jutt aga reeglipärasest vihmast.

⁷⁴ Maa paotub selleks, et lasta taimedel tärgata.

⁷⁵ St uskmatud mekkalased. Jumalat kujutatakse Koraanis sageli riuklejana, kes uskmatute riukad üle kavaldab.

⁷⁶ St olgu Muhammad kannatlik, ärgu ta lootku, et uskmatud kohemaid hävitatakse — nende häving on niikuinii kindlaks määratud.

Näide koraanikalligraafiast. Viimane (114.) suura kirjapanduna kahes erinevas kalligraafilises stiilis; India, 18. sajand.

88. suura. «Kinnikatja»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Kas on tulnud sulle sõnum *kinnikatjast*⁷⁷? Ühed näod on tollel päeval alandlikud, rängeldades ja vaeveldes, küpsedes põletavas tules. Neid joodetakse keevast allikast; ei ole neile toitu peale okaspõõsa, mis ei tee rammusaks ega kustuta nälga. Teised näod on tollel päeval rõõmsad, rahul oma vaevaga [maa peal], kõrges aias, kus nad ei kuule lobisemist. Seal voolab allikas, seal on asemed üles tehtud, karikad valmis pandud, padjad ritta seatud, vaibad laiali laotatud! Kas nad ei näe kaameleid⁷⁸, kuidas need on loodud, ja taevast, kuidas see on kõrgeks tehtud, ja mägesid, kuidas need on rajatud, ja maad, kuidas see on tasaseks tehtud? Meenuta seda, ent sa oled [ainult] meenutaja; sul ei ole võimu nende üle — peale selle, kes pöördub ära ja on uskmatu; ja teda nuhtleb Jumal suurima karistusega. Ennäe, nende tagasi-pöördumine on meie poole, seepärast on meie peal nende arvepidamine!

90. suura. «Paik»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Ei! Ma vannun selle *paiga*⁷⁹ juures — ja sina oled selle paiga asukas — ja isa juures ning mis ta on sigitanud! Tõesti, me oleme loonud inimese vaeva jaoks. Kas ta arvab, et ühelgi ei ole võimu tema üle? Ta ütleb: «Ma olen hulga varandust hukka saatnud!» Kas ta arvab, et ükski ei näe teda? Kas me ei andnud talle silmad? Keele ja huuled? Ja juhtinud teda kahel teel⁸⁰? Aga tema ei söandanud minna mäekuru teed⁸¹! Ja mis annab sulle teada, mis on mäekuru tee? [See on] orja vabastamine, või ligimese orvu või viletsuses elava toitmine näljahäda päeval! Seejärel olla nende seast, kes usuvad ja kes manitsevad kannatlikkusele ja kaastundele! Need on parema poole kaaslased. Ent need, kes ei usu meie märke, need on pahema poole kaaslased; nende üle lööb kokku tuli!

93. suura. «Hommikupoolik»

Halastaja, halastava Jumala nimel! *Hommikupooliku* juures ja öö juures, kui see vaikseks jääb! Sinu isand ei jätnud sind maha ega põlanud ära! Ja tõesti on teispoosus sulle parem siinpoosusest; ja su isand annab sulle ning sa oled rahul. Kas ta ei leidnud sind orvuna ja võttis [sind] vastu⁸²? Ja leidis su eksinuna ja juhtis

⁷⁷ Mõeldud on viimset kohtupäeva.

⁷⁸ Sageli tähistatakse sõnaga «kaamelid» metafoorselt «pilvi»: siin aga ei ole päris kindel, kummas tähenduses sõna esineb.

⁷⁹ Mõeldud on pühaks peetud piirkonda Mekkas.

⁸⁰ St hea ja kurja teed pidi. Kujutlus kahest teest pärineb juutlusest ja kristlusest; vrd *Matt. 7,13* j; *Didache 1—6* (eesti k vt EELK 1982).

⁸¹ St vagaduse rasket teed.

⁸² Pärast vanemate surma kasvas Muḥammad üles vanaisa juures.

[sind]⁸³? Ja leidis su vaesena ja tegi [sind] rikkaks⁸⁴? Ent orbu ära sina rõhu ja kerjust ära aja minema, aga oma isanda heldusest jutustal!

95. suura. «Viigid»

Halastaja, halastava Jumala nimel! *Viikide* ja oliivide⁸⁵ ja Siinai mäe ja selle kindla paiga⁸⁶ juures! Me lõime inimese kõige ilusamas kujus. Siis tegime ta madalatest madalamaks⁸⁷ — peale nende, kes usuvad ja teevad häid tegusid; ja nende päralt on mitte just kesine tasu. Aga miks salgad sa siis kohut? Kas ei ole Jumal targim kohtunike seast?

97. suura. «Ettemääratus»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Ennäe, me saatsime ta [= Koraani] alla *ettemääratuse* ööl⁸⁸. Ja mis annab sulle teada, mis on ettemääratuse öö? Ettemääratuse öö on parem tuhandest kuust. Sellal laskuvad alla inglid ja vaim oma isanda loal, igat liiki käsud⁸⁹. See on rahu kuni koidiku kerkimiseni.

98. suura. «Tõestus»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Ei vabanenud uskmatud Kirja rahva seast⁹⁰ ja polüteistid [oma uskmatusest], kuni tuli neile *tõestus*: saadik Jumala juurest luges ette selged leheküljed⁹¹, kus on tõelised Kirjad. Ja ei lahknud need, kellele oli Kiri osaks saanud, enne kui jõudis nendeni tõestus. Ja ei kästud [neile] muud kui teenida Jumalat siiralt ja õigeusklikult ja sooritada palvelust ja anda almust; sest see on tõeline usk. Ennäe, uskmatud Kirja rahva seast ja polüteistid viibivad igavesti põrgutules; need on kõige kurjemad inimesed! Ennäe, need, kes usuvad ja teevad häid tegusid, on parimad inimesed! Nende tasuks nende isanda juures on Eedeni aiad, mille alt voolavad jõed; seal viibivad nad igavesti ja alati. Jumal on rahul nendega ja nemad on rahul temaga. See on sellele, kes kardab oma isandat!

⁸³ St Jumal juhtis Muḥammadi välja vana-araabia paganlusest.

⁸⁴ Jõuka kaupmehelesegaga abiellumise kaudu sai Muḥammad rikkaks.

⁸⁵ On oletatud, et siin vihjatakse kahele mäele Süürias: Viigi(puude)mäele ja Öli(puude)mäele, millega sobiks Siinai mäe nimetamine.

⁸⁶ Vt märkust 79.

⁸⁷ Ei ole kindel, kas peetakse siin silmas inimese raugega või surma; või sisaldab see hinnangut uskmatutele?

⁸⁸ Jumaliku ettemääratuse ööl (araabia k *lailatu-l-qadr*) tõi ingel Gaabriel seitsmendast taevast Muḥammadile Koraani. Araabiakeelse väljendi päritolu ja algne tähendus ei ole selge; selles on nähtud ka vana-araabia usundi uusaastaööd. Võib-olla on Muḥammad võtnud selle vana-araabia usundist pärit termini kasutusele oma kutsumiselamuse tähistamiseks, mis leidis aset öösel. Selleks ööks peetakse paastukuu *ramadāni* üht viimastest öödest.

⁸⁹ Salmi lõpp on ebaselge; võib olla ka: «iga käsu pärast».

⁹⁰ Mõeldud on Mediina juute.

⁹¹ St Jumala ilmutuse taevasest algupärandist.

100. suura. «Kihutajad»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Korskavate *kihutajate* ja sädemeid pildujate ja puhteajal ründajate ja tolmu üleskeerutajate ja salga keskele sööstjate juures!⁹² Ennäe, inimene on tänamatu oma isanda vastu, ja ennäe, ta [ise] on sellele tunnistajaks! Ja ennäe, tugev on tema armastus vara vastu! Aga kas ta ei tea: kui kummutatakse, mis on haudades, ja tehakse ilmsiks, mis on südames — ennäe, tõesti tollel päeval nende isand teab neid!

101. suura. «Koputaja»

Halastaja, halastava Jumala nimel! *Koputaja*⁹³! Mis on koputaja? Ja mis annab sulle teada, mis on koputaja? Päeval, mil inimesed on otsekui laialipillutatud koiliblikad ja mäed on otsekui sagris vill, siis see, kelle kaalud on rasked⁹⁴, saab meeldiva elu, ja kelle kaalud on kerged, selle emaks saab põrguhaud. Ja mis annab sulle teada, mis see on? Põletav tuli!

112. suura. «Puhas⁹⁵ andumus»

Halastaja, halastava Jumala nimel! Ütle: «Tema on ainus Jumal, igavene⁹⁶ Jumal; ta ei ole sigitanud ega ole ta sigitatud, ja ei ole ükski tema sarnane!»

114. suura. «Inimesed»⁹⁷

Halastaja, halastava Jumala nimel! Ütle: «Ma otsin pelgupaika inimeste isanda, inimeste kuninga, inimeste Jumala juures sosistaja, taanduja⁹⁸ kurjuse eest, kes sosistab inimeste südamesse — džinnide ja inimeste eest!»

⁹² Islami kommentaatorid näevad siin vihjet Badri lahingule a 624.

⁹³ Vt märkust 48.

⁹⁴ St kelle kaal on heade tegude poolest raske.

⁹⁵ St täielik andumus Jumalale, puhas igasugusest ebajumalateenimisest. Seda suurat peetakse islami usutunnistuseks ning seda korratakse moslemite poolt väga sagedasti. Suura pärineb arvata-vasti Muḥammadi Mekka-perioodi algusest, kui prohvet püüdis oma jumalakujutlust teravalt piirit-leda ümbruskonna polüteismi suhtes; hilisemal perioodil on seda mõistetud ka poleemikana krist-liku kolmainuõpetuse vastu.

⁹⁶ Sõna tähendus ei ole selge; see võib tähendada ka «isandat» või «avitajat».

⁹⁷ Koraani kaks viimast suurat kannavad nimetust «kaitsjad» ning neid kantakse amulettidena või kasutatakse kurjade vaimude sajatamiseks. Kummalisel kombel puuduvad need vanimates koraanikäsikirjades, kuid oma arhailise stiili tõttu on nad arvatavasti pärit Muḥammadi Mekka-perioodist.

⁹⁸ Mõeldakse saatanat, kes taandub Jumala nime nimetamisel.

Araabia keelest tõlkinud ja kommenteerinud Kalle Kasemaa

KALLE KASEMAA

Saateks

Quraiši suguharust ja Hāšimi perest pärinev Muḥammad ibn Abdallāh sündis mitme karavanitee ristumiskohal olevas jõukas kaubalinna Mekkas u 570 pKr, kaotas varakult vanemad ja jäi sugulaste kasvatada. Noore karavanijuhina astus ta rikka kaupmehelese Ḥadīdža teenistusse ning abiellus lõpuks selle endast viisteist aastat vanema naisega. Karavanijuhina ning hiljem kaupmehehena Süürias ja Palestiinas reisides puutus ta kokku kristlusega ja õppis hindama selle askeetlikke jooni. Süürias-Palestiinas ning Jaṭribis (hilisemas Mediinas) õppis ta tundma ka juutlust. Kristlastesse ja juutidesse kui «Kirja rahvasse» suhtus ta hiljemgi teatud lugupidamisega.

Umbes 610 leidis aset Muḥammadi «pöördumiselamus»; Muḥammad jõudis veendumusele, et tema on Jumala saadik araablastele, kellele seni polnud antud ilmutusi ja kelle juurde polnud saadetud prohveteid. Ta asetaski end ühte ritta Piibli tegelastega, keda nimetas varasemateks prohveteiks: Aadam, Noa, Aabraham, Iisak, Joosep, Mooses, Eelija, Joonas ja Jeesus. Ta arvas, et taevast paigutatakse ilmutusraamat, millest Jumal üksikute prohveteid kaudu rahvastele osi on teatavaks teinud. Muḥammadile andis Jumal oma ilmutuse araabia keeles. Seejuures mängis Muḥammadile — nagu algkristluseski — suurt osa kujutlus peatsest maailmalõpust, mil Jumal mõistab kohut elavate ja surnutute üle. Koraani vanemates suurades hoiatab ta rahvast eelseisva kohtupäeva eest, mil ülekohtuseid ootab karistus põrgus, õiged aga pääsevad paradisi. Nende kujutlustega kaasnesid algselt ainult mõned üksikud käsud, nagu vaestele head teha, uskuda Jumalat, hoiduda ebajumalateenistusest.

Ajapikku äratas Muḥammadi tegevus Mekka juhtivas kildkonnas tähelepanu ja pahameelt. Muḥammadi vastased nõudsid, et ta imetegude varal tõestaks end olevat Jumala saadiku, samuti taheti teada jumalakohtu täpset aega. Muḥammad püüdis seda opositsiooni põhjendada sellega, et Jumal on määranud osa inimesi uskmatu- sele ja teinud kalgiks nende südame. Olukord muutus nõnda teravaks, et Muḥammad andis omadele nõu rännata välja Etioopiasse ja oodata seal paremaid aegu.

Pärast Ḥadīdža ja Muḥammadi onu Abū Tālibi surma muutus Muḥammadile võimatuks jääda kodulinna. Tal õnnestus võita enda poole mõned inimesed Jaṭribis, kes teatasid, et Jaṭribi suguharud on valmis tema õpetust vastu võtma, kui ta nende juur-

de elama asub. Aastal 622 asuski Muḥammad Jaṭribisse, mis sai sestpeale nimeks Mediina («(Prohveti) linn»). See sündmus (araabia k *hidžra* «lahkumine, väljaränd») on tänase päevani moslemite ajaarvamise aluseks. Mediinas osutus Muḥammad avarapilguliseks poliitikuks ja heaks organisatoriks. Kasvas ka tema prohvetlik eneseteadvus. Mediinas lootis Muḥammad leida liitlasi sealsete rohkearvuliste juutide seas; ta tunnistas nad väljavalitud rahvaks ja võttis neilt üle mitmed religioossed tavad (iga-aastane paastupäev, kolm palveaega päevas, palvetamine näoga Jeruusalemma poole). Juudid märkasid aga, et paljudel juhtudel mõistis Muḥammad Piiblit väärilt ega nõustunud teda prohvetiks tunnistama. See sundis Muḥammadit võtma seisukohta juudiusu ja ristiusu suhtes: ta tunnistas oma õpetuse ainuõigeks usundiks ning oma ilmutuse Jumala viimaseks ja lõplikuks sõnaks. Ta tegi muudatusi ka kombestik: palvetamise suunaks sai nüüdsest peale Mekka, paastupäeva muutis ta iga-aastaseks paastukuuks (*ramadān*), reede sai ühise jumalateenistuse päevaks. Määravaks sai mõte, et Muḥammadi kogudust ei moodusta veresidemed, vaid üksnes usk Jumalasse ja tema prohvetisse, ning et muhameedlased on kohustatud oma paganausuliste hõimlaste vastu relvaga välja astuma — sellest kujunes välja püha sõja (*džihād*) kujutlus, ehkki see algselt oli mõeldud vaid jõudude mobiliseerimiseks Mekka vastu.

Aastal 624 õnnestus kolmesajal Muḥammadi poolehoidjal Badri juures võita 950-mehelist Mekka väesalka. Aasta hiljem Uḥudi mäe juures sai prohveti vägi mekkalaste käest lüüa ning need jälitasid neid kuni Mediinani. Aastal 627 asus 10 000 meest koosnev Mekka sõjavägi teele Mediina vastu, kuid ei suutnud seda vallutada, sest Muḥammad oli lasknud Mediina kraaviga ümbritseda. Aasta hiljem astus Muḥammad välja Mekka vastu; tulemuseks olid läbirääkimised, mis lõppesid kümneaastase relvarahuga. Aastal 630 ilmus Muḥammad sõjaväega uuesti oma kodulinna ette ja nõudis selle alistumist. Ta töötas linnaelanike elu säästa, andestas oma vaenlastele ja tegi neile kingitusi; vastutasuks nõudis ta neilt islami vastuvõtmist.

Pärast Mekka langemist läkitas prohvet saadikuid ja misjonäre teiste araabia suguharude juurde. Rohked kingitused ja välja-vaated saagile sõjas uskmatute vastu kallutasid enamiku araablaste südame Muḥam-

madi poole. Muḥammadi tegevus omandas üha enam poliitilise iseloomu. Islam levis kiiresti kogu Araabia poolsaarel. Pärast palverännakut Mekkasse a 632 asus Muḥammad organiseerima sõjakäiku Palestiinasse ja Ida-Jordanimaale, kuid suri pärast lühiajalist haigust, ilma et oleks määranud endale järeltulijat. Ent Muḥammad pändas oma kogudusele siiski kolm olulist asja: universaalsusele pürgiva, Jumala autoriteedile tugineva organisatsiooni; terve rea üksikilmutusi, mis puudutasid peaaegu iga eluvaldkonda ning mille sõnastus mõjus kaasakiskuvalt ja tugevdas nende sisu; mälestuse andekast ja teguvõimsast isiksusest, millist Araabias ei enne ega pärast teda pole esile kerkinud: filosoof ja kohtumõistja, väejuht ja organisaator, prohvet ja pedagoog, rahvale lähedane nii oma tugevuses kui nõrkuses.

Muḥammadi elu ja õpetuse esmajärguliseks kajastajaks on Koraan, mis sisaldab Jumala ilmutuse Muḥammadile; Jumal kõnetab prohvetit ning prohveti kaudu kõiki inimesi. Muḥammad ise pidas oluliseks oma sõnade säilitamist ja üleskirjutamist ning selleks oli tal Mediinas oma kirjutaja; kuid juba prohveti Mekka-perioodil talletati tema jutlusi ja manitsusi, mida kultusliku tekstina valjusti ette loeti (sellele viitab ka sõna *Koraan* algne tähendus: «ettekänne, lugemine»). Ka hiljem oli Koraan esmajoonel liturgiline tekst, mitte lugemisaaramat tänapäevases mõttes.

Prohveti eluajal ilmselt ei olnud olemas kanoonilist koraaniteksti. Hiljem paistab olnud mitu erinevat Koraani-kogumikku, mis põhjustas tülisid ja segadusi usklike seas. Kolmanda kaliifi Utmāni ajal (644—656) tuli Muḥammadi sekretäri juhtimisel kokku komisjon, mis viie aasta jooksul töötas välja praeguseni kehtiva koraaniteksti; teised Koraani-kogumikud hävitati. Sel kombel kujunes juba kakskümend aastat pärast prohveti surma välja kanooniline Koraan, ehkki see koosnes esialgu üksnes konsonantkirjas tekstist, nagu see araabiakeelse kirjanduse puhul on tavaline; sel põhjusel oli mitmeid erinevusi teksti vokaliseerimises ehk lugemises. Ajapikku toimus ühtlustumine ka lugemisviisides, nii et 10. sajandiks piirduti seitsme erineva lugemisviisiga, mis kehtivad tänapäevani. Koraani retsiteerimist jumalateenistustel õpitakse praegugi kõigi seitsme lugemisviisi põhjal, kusjuures tekst õpitakse pähe kuulmise järgi — sageli pimedada õpetaja käest — ning loetakse ette peast. *Hāfiz*, «säilitaja» on olnud aunimetuseks inimesele, kes teab Koraani peast ja oskab seda kõigi reeglite kohaselt ette kanda.

Koraani jaotus suuradeks (selle sõna

päritolu ei ole selge) ja salmideks pärineb Utmāni tekstist. Koraan sisaldab 114 väga erineva pikkusega suurat, mis üldjoontes on järjestatud pikkuse alusel, nii et pikemad suurat (välja arvatud 1. suura) paiknevad eespool, lühemad — ja reeglina ka vanemad — lõpus. Igal suural on oma nimi, mis tuleneb vastava suura mõnest olulisest või silmahakkavast sõnast. Nende nimede järgi tsiteeritakse Koraani islamimaailmas praeguse ajani. Koraani alguses seisab suura «Avaja», mida koos 112. suuraga kõige sagedamini loetakse. Kahte viimast suurat kasutatakse ohtrasti rahvausus. 29 suura alguses esinevad saladuslikud kirjatähed, mille tähendust tänase päevani ei ole õnnestunud selgitada; seepärast on need andnud ainet mitmesugusteks spekulatsioonideks. Iga suura pealkirja all seisavad andmed selle päritolu kohta Muḥammadi Mekka- või Mediina-perioodist, kuid nende andmete usaldusväärsust ei peeta alati kindlaks. Kõik suurad peale 9. algavad «basmala'ga», st sõnadega «Halastaja, halastava Jumala nimel». Liturgilise kasutamise huvides on araabiakeelne Koraan juba vanast ajast jaotatud 30 lõiguks (*džuz'*, pl *adžžā'*) või 60 alalõiguks (*hizb*, pl *ahzāb* «salgad»), mis omakorda on jaotatud veerandideks (*rub' al-hizb*). Igapäevase lugemise tarvis on Koraan jaotatud veel 7 ossa (*manāzil*). Koraaniväljaande äärtele on sageli märgitud ka ettenähtud «kummar-dused».

Koraan on kirjutatud omapärasel reetoorilises riimproosas (*sadž'*), kusjuures riim saadakse lühikeste ja pikkade vokaalide vaheldumise teel — mille puhul rõhk suurt osa mängib —, samuti sufiksitega — *-ün* (*-in*), mis on väga sagedasteks noomeni ja verbi mitmuselõppudeks. Selliseid riime on kerge meelde jätta ja nad on väga mõjukad. Stiili poolest võib Koraanis eristada mitmesuguse vanusega suurasi. Vanemad suurat on lühemad, elavamad ja poeetilisemad, see-eest sageli aga raskemini arusaadavad; hilisemad tekstid on pikemad, õpetuslikumad, proosalisemad, nagu näiteks Mediina-perioodi suurat, kus Muḥammad kõneleb seaduseandjana, õpetajana, rahvajuhina. Levinud jaotuse järgi on Mekka-perioodist pärit nt suurat 90, 93, 97, 86, 95, 101, 82, 81, 100, 77, 78, 88, 69, 56, 55, 112, 114, 1 ning Mediina-perioodist nt suurat 98, 61, 57, kusjuures Mekka-periood jaotatakse veel kolmeks osaks: varasem aeg (Muḥammadi avaliku ülesastumise 1.—5. aasta), keskmine järk (5. ja 6. aasta) ning hilisem aeg (7. aastast kuni hidžrani).

Lausa võimatu on ülehinnata Koraani tähtsust islami maailmale. Muḥammad ise on rõhutanud Koraani imelisust sellega,

et võrdleb Koraani-ilmutust imedega, mis sündisid maailma loomisel. Sellest lähtudes kujunes hiljem islami teoloogias dogma Koraani igavikulisest olemasolust ning õpetus Koraani «võrreldamatusest» (*ʾi dżāz*) igas mõttes. Seepärast ei panda Koraani ka riuilile teiste raamatute hulka, vaid seda hoiatakse erilisel alusel, ning Koraani tohib puudutada ainult rituaalselt puhas moslem. Kirjanduslikus ja keelelises mõttes on Koraan moslemite meelest ületamatu teos, seepärast peetakse Koraani adekvaatset tõlkimist teistesse keeltesse absoluutselt võimatuks, sest tõlgitud Koraan ei ole enam Koraan. Sel põhjusel õpitakse mitte-araabia elanikkonnaga islamimaadel sageli Koraani pähe, oskamata seejuures küllaldaselt araabia keelt ning teadmata teksti täpset tähendust; kuid arusaamise hõlbustamiseks on olemas ka mitmekeelseid väljaandeid. Koraani seletamise vajadustest arenes islami algusaegadel välja araabia keele süstemaatilisel läbitõttatud grammatika ja leksikograafia, ning Muḥammadi eluloo ja Koraani uurimine panid aluse ajaloolistele ja kirjandusloolistele uurimustele. Veel suurem tähtsus on Koraanil islami õigusemõistmise allikana. Seega on Koraan ühtaegu nii liturgiline tekst, usuline teos kui seaduseraamat. Koraan on koguni esmajärgulise tähtsusega seaduseraamat; ainult see, mis Koraanis on ebaselge või mis selles puudub, tuleatakse teistest allikatest, esmajoones pärimustest prohveti ja tema kaaslaste kohta (*sunna* «kombat, tavad», st seaduse jõusse tõstetud pretsedendid Muḥammadi elust ja ütlemistest). Ka islami kirjandus ja kunst on olulisel määral Koraanist mõjustatud. Islami kirjandus on täis koraanitsaate ning viiteid Koraanile, müstikute tekstides esinev sümbolikeel ei ole aga ilma Koraanita üldse mõistetav. Ornamentide ja arabeski kujul kasutatakse koraanitsaate ehituste kaunistamiseks; sageli on see teostatud reljeefselt või teisevärviliste kivide või glasuurplaatide abil. Tikitud, kootud või maalitud koraanitekstid ülikeerukalt põimuvad ning ainult asjatundjale loetavas kirjaviihis kaunistavad tänapäevalgi moslemite kodusid, nii nagu meil pildid. Ülimalt rafineeritud islami kalligraafia on püündunud esmajoones just Koraanile, ning araabiakeelseid käsikirjalisi koraaniväljandeid võib õigusega arvata maailma ilusaimate raamatute hulka.

Euroopas ulatub huvi Koraani vastu tagasi keskaega. Esimene ladinakeelne koraanitõlge on teada 12. sajandist. Pärast seda on Koraani korduvalt tõlgitud ladina, itaalia, saksa, prantsuse, inglise, vene, rootsi, soome jm keeltesse. Huvi kasvust Koraani vastu annab tunnistust ka islamiusuliste

arvu suurenemine Euroopa maades iseäranis viimaste aastakümnete jooksul. Eestis on Koraaniga tegeldud araabia keele õpetamisel Tartu Ülikooli usuteaduskonnas kuni 1940. aastani, mil teaduskond suleti ja ametlikult lakkas semiidi keelte ja kirjanduste õpetamine Eestis.

Käesolevasse valimikku on koondatud suurasid Muḥammadi ilmutuse eri aegadest, mis edastavad mitmesuguseid teoloogilisi seisukohti. Suurasid 77, 86 ja 100 peetakse vanimate hulka kuuluvaiks. Neid iseloomustab vandevormelite kasutamine (mida kohtab ohtrasti ka vana-araabia luules) — vannutakse loodus- ehk taevanähtuste juures või elusolendite juures, kelle olemus ei ole kõigil juhtudel tänase päevani selge. Neis suurades on esiplaanil kaks kujutlust: Jumal on inimese loonud (seejuures ei mõtelda niivõrd inimsoo loomisele kui iga üksiku inimese loomisele) ning Jumal mõistab ka inimese üle kohut; sellest tuleneb üleskutse elada Jumalale meelepärast elu. Suurades 69, 81, 82 ja 101 arendatakse edasi kohtumõistmise motiivi. Uskmatute poole pöördudes loetleb prohvet «kui...»-vormiliste lausetega maailmalõpu kohutavaid sündmusi, mis eelnevad Jumala kohtupidamisele. Ometi ei näinud prohveti kaasaegsed Muḥammadis meeleparandusjutlustajat, vaid teda peeti kas luuletajaks (*šāʾir*) või ennustajaks (*kāhin*); sellise arvamusetõrjub Muḥammad otsustavalt tagasi (suurad 69, 81, 26 «Luuletajad» jm). Prohveti eneseteadvust väljendavad suurad 93, 88, 61 ja 98. Suurad 93 jutustab Muḥammad, kuidas Jumal teda rasketel aegadel on aidanud; suurad 88 juhib Muḥammad imetegusid nõudvate kahtlejate tähelepanu sellele, et tegija/looja maailmas on Jumal ükski, tema ise aga on ainult manitseja, kes tuletab meelde Jumala kõikvõimsust. Poleemilise tooniga on ka suura 61: kaugegtki kõik, kes prohveti sõna usuvad, ei ela selle järgi. Seda on kogenud ka prohvetid enne Muḥammadit, nagu Mooses ja Jeesus. Ka Jeesusele heideti ette, et ta on nõid ja ei seepärast ei ole tema sõnad tõsiselt võetavad. Kuid Jumal astub omade eest välja, ning usklikud, kes tegudega toetavad Jumala prohvetit, saavad selle eest tasu mitte ükski teispoosuses, vaid võidutsevad juba oma eluajal. Suurad 98 kujutab Muḥammad ennast tõelise usu kuulutajana, kes vabastas juudid (Kirja rahvas) ja kristlased (Kolmaina Jumala kummardajad, kelles islam näeb 3 jumaluse kummardajaid, st polüteiste) nende väärusust.

Muḥammadi jumalakujutlust kajastavad suurad 55 ja 78. Mitte kusagil Koraanis

ei ülistata loojat Jumalat nii suurejooneliselt nagu suuras 55; Jumal on loonud inimesed, tähed, maa ja kõik, mis on maa peal, ning kõik pöörduvad palvetades ja austades tema poole. Seda peavad usklikud meeles pidama, siis taipavad nad, kui vähe inimene omast jõust suudab. Ainult Jumala meelevallaga suudavad inimesed ja vaimud (dzinnid) jõuda Jumala ligi või saata korda ebatavalist. Järgneb põrgu ja paradiisi üsna üksikasjaline kirjeldus, nii nagu suuras 78 järgneb Jumala headuse kirjeldusele drastiline põrgupiinade kirjeldus; suura 78 lõpeb kirka pildiga paradiisirõõmudest ning manitsusega parandada meelt. Koraani inimesekäsitust on näha suurades 57, 90 ja 95. Suura 57 algab Jumala kõikvõimsuse ja kõiketeadmise ülistamisega; seejärel siirduakse teisele teemale, mis jääb püsima lõpuni: inimene peab talle Jumala poolt antud varadest tegema kulutusi usklike koguduse heaks. Terve suura mõtteks paistab olevat kitsidele ja kõhklejatele selgeks teha, millised rõõmud ootavad heldet andjat teispoosuses. Inimese elu kulgeb nimelt kahel ajalisel tasandil: üürike eluaeg siinpoosuses («mäng ja nali») ning igavene elu teispoosuses. Maine elu on ettevalmistus igavesele; seepärast peab inimene olema teadlik kõige maise kaduvusest ning oma varaga sillutama endale teed õnnelikku teispoosusse. See, mis on antud koguduse heaks, ei lähe kaduma — see on laenatud Jumalale endale ning Jumal maksab selle kasudega tagasi. Varased Mekka-perioodi suura 90 ja 95 näitavad inimest tema vastuolulisuses: üheltpoolt uhke ja kaunis, teiselt poolt isekas, jõuetu, madal, tõrges, kes ei taha tunnista Jumala ülemvõimu

enda üle. Maise elu ajal on inimene heitliku loomuga ja võib kergesti alluda saatana kiusatustele; saatan võib läheneda oma ohvrile inimese või dzinni kujul. Seepärast on uskliku ainsaks tõhusaks pelgupaigaks Jumal (suura 114), kes mõistab kohut nii inimeste kui dzinnide üle ning kelle helduses ja halastuses kohtupäeval võib usklik kindel olla (suura 1).

Lõpuks veel mõned sõnad araabia tähestiku ja selle transkriptsioonide kohta. Araabia tähestik koosneb 28 märgist kaashäälikute tähistamiseks; kolme märgiga nende hulgast tähistatakse ka pikki täishäälikuid \bar{a} , \bar{i} , \bar{u} . Lühikeste täishäälikute a , i , u , kaashäälikute kahekordistuse jms tähistamiseks on sekundaarselt arenenud välja erilised märgid, mis kirjutatakse kirjarea kohale või selle alla. Tähemärkide lihtvorme on veelgi vähem, ning 28 märki on saadud mitmete lihtvormide varustamisel punktidega tähe peal või all; nii nt oleneb punktide arvust ja paigutusest, kas tähte loetakse b , t , \underline{t} , n või j , h , \underline{h} või $d\dot{z}$; s või \dot{s} , f või q jne. Kõige vanemates koraanikäsikirjades puuduvad ka sellised konsonanttähtede juurde kuuluvad punktid, rääkimata lühikeste täishäälikute märkimisest, mida araabia kirjas normaalselt üldse ei tähistata — erandiks on standardsed koraaniväljaanded, sõnaraamatud ja luuletekstid —, mistõttu sellise nn *kuufi* kirja lugemine on erakordselt raske. Et araabia keele 28 kaashäälikust oma kümmekond puudub enamikus euroopa keeltes, on nende tähistamiseks araabia sõnade transkriptsioonides tarvitatud ladina tähti koos täiendavate elementidega, nagu \dot{t} , \underline{t} , \dot{h} , \underline{h} , või erilisi abimärke, nagu \dot{c} ja \dot{c} .

ALIŠER NAVOII

Usbeki keelest tõlkinud Haljand Udam

1.

Miks see, keda ihaldan mina, mind iialgi tunda ei taha
ja mind ainult sooviva südame seltsis mul olla on paha?

Ei taha ma seda, kes tulu vaid endale ootab ja otsib,
mu lootva ja ootava südame lemmik ent salgab mu maha.

Nüüd milleks veel piigad ja peod, kuna ajalik elu ja surm
on see, kelle pilgus on mürk, aga lahkus jääb looride taha.

Ei vaja ma Päikest, ei Kuud, kuna kallima põskede helk
mu hinge on kiskunud lõhki ja ihult on rebinud naha.

Madžnunina tean, et mu kallike kimlil on kärke ja karm —
ta ajab mu südame alla ja põrmusse tallab mu maha.

Sa unusta iludus-taevas, ta võludest kisu end lahti,
sest muud peale surmava lingu me kaela ta heita ei taha.

Kui avab see Kuu sulle näo, Navoii, oma lembusesemned
ta põskede leegis siis põleta suitsuks, mis peletab paha.

2.

Vaid lembusesõnum on kirjas mu südame peal,
muud sõnad ei iial jää kestma ja püsima seal.

Ma küsin: «Miks lendas su silmist mu hingesse nool?»
Ta vastab: «Sa läbi loe noolele märgitud read!»

«Kui palju su tõttu on kuningad kaotanud päid?»
«Loe ise, mu tornil on kõikide šahhide pead!»

Mis ime, et teenivad truult mind Madžun ja Vamik,
kui saatus mu elule lembusepitseri seab.

Sa lembuseraamatuist sadadest piinadest loed,
mu hingest ent sadadest tuhandeist lugema pead.

Kõik varad, mis varemeis hingesse peitsid mu piinad,
sa leiad, kui valudevaramu saladust tead.

Sa lugu tead Jaakobi valust, ent valu, mis nüüd
mu hinge on matnud, ei oska sa aimata eal.

Aeg laiali pillutab ilmas mu liikmed ja luud,
kuid lugu mu lembusest kirja jääb kõikide peal.

Ja jutustust sellest, et armastus surma mu viis,
kord räägivad veel, Navoii, sinu diivani read.

3.

Ühteainukest sõpra siit ilmast ma otsinud olen,
süda valu on täis, ehkki sõprust vaid otsinud olen.

Elu ohvriks tõin talle, sest lootsin, et sõbraks ta jääb;
ära ruttas ta kuuldes, et truudust ma otsinud olen.

Selles maailmas üldsegi truudust ei ole või hoopis
ühest elust jääb vajaka, vähe vist otsinud olen?

Seda inimlast maisusest leidmata eksi ma läksin,
teda haldjate mailt mina, meeletu, otsinud olen.

Minu lembuse saladust vestavad süda ja silmad,
valu varjamaks asjata abimeest otsinud olen.

Valgust derviši vagadest tavadest leida ei ole —
seda ammu ju veinist ja kõrtsiteelt otsinud olen.

Navoii, kui sa sõpra ei leia, siis tee nagu mina —
mina üksinduskurbusest unustust otsinud olen.

4.

See Kuu on hüljanud mu, malbe armastaja,
seepärast surmakõrbest otsin uue kodumaja.

Ma nägin, kuidas truudus temast lahkus, küllap mulgi
nii kähku tema võlust põgeneda olnuks vaja.

Ei väida ma, et ilmas truule truud ei ole olnud,
ent minu valudele pole kuskil vastukaja.

Kui armastus su murdis, ära Jeesusele looda,
ei tõuse sa, sest sellel tõvel puudub tervistaja.

Sa osta sandikauss ja müü kõik maise ilma vara —
Džamsiidi karikat ei näe ka võimsaim vallutaja.

Kui, süda, truudusetu lummast pääsed, ütle tänu
ja ohtu pelga, üksi ole kogu eluaja.

On heitlik aeg ja enesele uusi ohvreid nõuab,
seepärast targu meie loost sa vaiki, jutustaja.

Ma imestusest hulluks, ainsast elustki ei hooliks,
kui ütleb hing, et talle oli truu mu hukutaja.

Kui kohtan seda, kes mu põrmupõlve sisse tõukas,
näo mustaks teen ja olen tema ainus ülistaja.

Mu kuningas, sa tänumeeles ole helde vaeste vastu,
sest Jumal üks on vaesuse ja võimu annetaja.

Meil, Navoii, on kõigil turjal kanda taeva raskus —
su šahhiks teeb, mind aga alandab ta kogu aja.

5.

Mulle võõraks jäid hullude tavad ja tarkade rajad,
minu, mannetu, lugudest kajavad kõikide majad:

segi läinuvat sellest, et kallim mu hülgas ja jättis —
olla üksi on raske, ent rängemad hüljatu ajad.

Koidul karavan läeb, jättes maha vaid lõkete tuha,
minu aru läks sinuga, hinge jäid kurbuse kajad.

Nagu järveke pilliroopärjas mu pisarais silmad,
nende ümbrusse langenud ripsmete nooli on sajad.

Sinu ripsmete nooltest mu rinnas on haavad, mu hinge
nagu Joosepi kirgede Paabeli kaevu sa ajad.

Sinu orjana ihaldan surra, ei priiust ma ihka —
orjamärgis on sõnum, et sina mind endale vajad.

Vagad tahavad taeva, aga Navoii sinu kotta —
nõnda lähevad lahku taas hullu ja tarkade rajad.

6.

Sinu võlu õis on ilus, sinu kohtamine hea,
sinu armastuse valust keegi paremat ei tea.

Vein su põseõied õhetama paneb, pillab neile
nagu üle vetepeegli õrna õieleherea.

Su rubiinsed huuled uude ellu tõid mu, surma jõud
nende lum mavale väele vastu ealeski ei pea.

Võite vaielda, kas Kuu on paradiisipiigast parem,
minu Kuu on siin ja miski paradiisi mind ei vea.

Punav eha mind ei võlu, kuna varsti minu Kuuke
taeva sinisele rüüle tõstab jälle oma pea.

Vana mehe tarkus on, et nõnda ära raiska aega,
kuna armastus on üksi noore mehe põlves hea.

Selle ilma ülevus ja troon on vagameeste päralt,
kuna Navoii end kaduvikust ülemaks ei pea.

7.

On tõeline sufi ja rändaja Jumala teel
see mees, kellel kahtlusevaevadest vaba on meel,

kel süda on kiivusest tühi ja kasinust täis,
kel tarkadest tähendussõnadest kõneleb keel.

Sel teel unub vagadus, jumalakartus ja usk,
ei ole sa vaga, kui ennast sa ihaldad veel.

Teeleidmise algus on eneselembuse ots,
sest heldusest osa saab üksi vaid alandlik meel.

Ei isandat pälvides ihka ta endale au,
ei ülenda ennast ta alama põlguse teel.

Ta endast on ära ja enesehimust on prii,
ei kahetse läinut, ei pelga, mis ootamas eel.

Nüüd ära ja eemale endast ning Jumala poole
viib matk, Navoii, mine edasi sufide teel!

8.

Ta ütles: «Silmis piin!» — «Ehk aitab veinipuna?» —
«Sa jäta vein, mind vaatavad nad aina joobununa!»

On roosil pungi, millest kunagi ei puhke õisi,
ja sinul nägu, kuhu eal ei tule huulte puna.

Mis imelikku on, et silmist pisarad ei lõpe —
kes meresid on näinud tühjaks kuivanuna?

Ons Päike põsk või põsed — Päike taevatelgil —
ükskõik, sest näen neid teineteise teisikuna.

Miks imestad, et pilk mul kinni sinu peni jäljes,
sest näen ma koera jälgi silma tallatuna.

Kui süütu ema piim on hea kumõss, kui selle
usbekk mu kätte kannab karikasse kallatuna.

Nüüd marjakobarad ja maagipoega teenima ma
jään siia veiniisa laste võlust vallatuna.

Et õnnetus ja hädad selle taevaringi töö on,
siis ela joojatega ühte ringi liitununa.

Ei pääse, Navoii, me iial sellest maagipoja majast,
ta orjad oleme ja meie eest ei maksa keegi luna.

9.

Nagu surmaöö tuli, kui juuksed ta lennutas valla,
elupäikene kustus, kui palg jäi ta looride alla.

Minu hinge ta purustas, südame varemeiks tegi,
põrmu tallas nad siis oma kimlite kapjade alla.

Ikka kurbuses piinlen, ei unune punased huuled,
üksnes verevaid pisaraid pudeneb silmadest alla.

Häda mulle! On hommik, ent õnn on veel sügavas unes,
minu silmad kuid ärevalt tuhandest murest on valla.

Olen joonud vaid vähe su keldris, mu maagide nooruk,
ära ulata kristlase võöd, aga veini veel kalla!

Sinu, usutu, käes on mu süda, mind turgudel näitad
nagu orja, kes heitis end islami seaduse alla.

Ära nukrutse ööbik Navoii moel, sest peagi siin aias
roosid puhkevad, viies meilt viimase meelega ja valla.

10.

Roos kevaditi naaseb aianõlvakule,
kuid punahuuli sinu näole eal ei tule.

Nüüd selles vaeses kambris seista võin vaid tänu
mind oma võrgu sisse põimind ämblikule.

Kui vajad pisara ja pale tarvis talismani,
siis võta kinaver ja lisa seda safranile.

Ei hukkund rahvapõlv mu pisaratevoolus —
nad ette jäid vaid minu kalgi kallil pilkudele.

Ei ole, nagu arvad, kõrtsiteele kasvand rohi,
vaid ripsmenooli langes minu põskedele.

Mu kalli julmused on arvult üsna võrdsed
mu uskumatusevõosse seotud sõlmedele.

Kui kümbuskannu katki löön, siis igas killus
on ruumi veinimajast saadud almusele.

See ilmahoone kaunis sai, kuid meister
ei jätnud kuplikirjas paika truudusele.

Sa, Navoii, nüüd ära hooli vaenajate hulgast,
vaid südames tee ruumi ühe kallil lehmusele.

HALJAND UDAM

Ališer Navoi luule ja usk

Ališer Navoi — tema 550. sünniaastapäeva tähistati 1991. aasta jooksul UNESCO tasemel — kümne luuletuse tõlge valmis 1991. aasta veebruaris Usbekistani Kirjanike Liidu puhkekodus Dürmonis Turkestani hilistalve lumes ja päikeses. Navoiitõlkijate seminari sihiks oli saada selle ürituse eestvedaja, luuletaja ja ajalooliste romaanide autori Muhammad Ali poolt välja valitud luuletuste tõlkeid võimalikult paljudesse keeltesse. Sügisel ilmusid need tõlked eraldi raamatuna. Et on väga vähe lootust seda raamatut Eestis kohata, siis oli «Vikerkaar» nõus need tõlked veel kord ära trükkima.

Raamatu pealkirjaks oli Muhammad Ali valinud «Igaviku õie» (usbeki keeli *Baqo guli*), mis on tsitaat ühest Navoi luuletusest:

*bu gulšan ičrakim juqtur baqo guliga sabot,
adžab saodat erur jahšiliq bila čiqa ot.*

'selles maises aias igaviku õis ei õitse kaua, imelisim õnn on jätta siia kestma oma nimi.'

Hiljem suvel, lugedes teise idamaise luuletaja Nizami tekste (1991. aastal tähistas UNESCO selle luuletaja 850. sünniaastapäeva), leidsin neist kirjakohta, mida Navoi oma luulereaga silmas pidada võis:

'ainus maine loor, mida Nizami eeskujul endale ihalen, on olla kuulus ausa nime varal.'

Et maisus ja kaduvik on loor, mis varjab igavikku inimese pilgu eest, siis miski sellest ei vääri kiindumist. Ainult üle aegade ulatuv kuulsus, mis sugeneb ausast nimest, väärib vaeva ja tööd.

Tõlkimisel püüdsin säilitada Navoi gaseelide välise vormi põhilise tunnuse — riimi — nii hästi või halvasti kui see eesti keeles võimalik. Gaseeli sisemine vorm: luuletuse jagunemine paarisvärssideks (baitideks) ja iga paarisvärssi aforismipärane lõpetatus ja mõtteline suletus ning nende järjestuses üpris tihti ilmnev sisulise järjepidevuse ja mõtte arengu lõtvus või selle katkeminegi võib euroopaliku luulega harjunud lugejale eriskummaline tunduda. Paraku kõrge stiil luules ei taotlenudki otseütlemist, vaid pigem lugejapoolset herme neutilist pingutust ja kõrvutamist teiste samasse süsteemi kuuluvate tekstidega. Sest luuletaja mõttes tavaks saanud kujundite ja võtete süsteemi piirides, kus oli võimalik vaid teisenemine ja kordamine. Kunsti põhitootlus oli liikuda mitte eemale pärimuslikust süsteemist, vaid kulgeda selle sisse üha

sügavamale, peenemate ja tundlikumate eritluste poole.

Lõpuks veel kõige sisemisem mainitud sisemisem vormis: mis on selle luule põhilisim ainevald, millest sugenevad kõik teised eritlused? Nüüd on meil aeg end lahti kiskuda meil seni kehtinud tõlgendustavast, mis paraku ei ole pärit sellest ajast ja kohast, kus luuletaja elas ja kirjutas — keskaja Hommikumaalt —, vaid hoopis valgustusaja Euroopast. Viimase käsitluses oli keskaeg — olgu siis oma, õhtumaine, või idamaine — arenematuse ja usupimeduse aeg. Kui seal midagi kaunist ja ülevat leida oligi, siis ei saanud see olla tekkinud asketismist ja usust, vaid pigem usuvastastusest ja «maiste rõõmude» ihalusest. Ent tegelikult oli kõik vastupidi: Hommikumaa keskaja luule (keskaeg kestis Oriendis 20. sajandini ja kohati, kuhu Lääne purustav mõju pole ulatunud, kestab veel praegugi) on metafüüsiline ja usuline luule. Navoi ei olnud ainult Timuri pojapoja, Herati sultani suurvesiir, vaid ka Kesk-Aasia võimsaima Nakšbandi dervišivennaskonna hierarh.

Kui me luuletusest loeme «...see, keda ihaldan mina...», siis püüdkem meeles pidada, et autor ei ihalenud mitte niivõrd mõnd maist emandat või sõpra, vaid eeskätt Jumalat. «Ainuke mind sooviv süda...» või «iludus-taevas...» on aga maisus ja kaduvik, mis inimest oma kütkeis hoiab ja Jumalast sürjutab. Iludus-taevas, ilmahoone, tähtedega kirjatud kuppel, mille alla maisus suletud on, isikustab eeskätt aega, mille ainus teguviis on elavat hävitada, usklik peab oskama nautida hetke ja mitte raiskama oma elu.

Kord on ihalus igavikulise sõbra, lemmiku, armastatu ja kallima või siis hoopis veinikallaja, veinimajapidaja, veiniisa või maagipoja (veiniga kauplesid enamasti zoroastrismi pooldajad tulekummardajad ehk maagid) järele põimitud vägagi maistesse ja realistlikesse kujutluspiltidesse, kord kõneldakse usuõpetuslikest väidetest luuletuses otsesõnu. Viimase võimaluse näiteks võib olla «...on tõeline sufi ja rändaja Jumala teel...», mille askeetliku kire üle ei teki mingit kahtlust, kuid Navoi poeetika eripäraks peetakse just mitteraamatulikke argiseid ja realistlike kujundeid nagu näiteks «...kumõss, kui selle usbekk mu kätte kannab...».

Niisugune pärimuslik luulekujundite süsteem püsis kaua ja usuõpetuslike või meta-

füüsiliste mõistete ning luulekujundite vahel tekkisid püsivad vastavused, mida sai kirja panna seletava sõnaraamatu kujul.

Jumala 99 nime, mille varal on loodud kogu maailm (selles mõttes on Jumala nimed nagu Platoni ideed), jagunevad kahte rühma: Jumala väe ja viha ning Jumala armastuse ja helduse nimed. Esimest nimerühma mediteerides kõneleb luuletaja oma kallima mustadest juustest, lokkidest, tumedusest, õöst, üksindusest, lahusolekust, kurbusest ja meeleheitest. Teine nimerühm esineb luuletustes kallima näo, põskede, suu, huulte, päikese, valguse, heleduse, kohtumise, rõõmu, peo ja veini kujunditena. Jumal ilmutab end maailmas mõlema nimerühma varal ja usklik on ustav oma lemmikule isegi siis, kui ta on unustatud, ära tõugatud «...kimli kapjade alla» ja surma saadetud. Sest Jumala armust ilma olemine on sama kindel märk tema suhtumisest kui armgi, igas olukorras on lootust, sest olemuselt on Jumal «hea ja helde» (araabia keeli *ar-rahmānu r-rahim*).

Islami ristiusuga võrdlema hakates tuleb kõigepealt meele pildida, et kristlaste Jeesusele Kristusele vastab muhameedlastel Koraan... Jumala sõna, *logos*, ei saa neil lihist ja verest inimeseks, vaid jääb sõnaks, mida võib vaid kuulda ja lugeda, mitte aga näha. Muhamed on ainult Jumala apostel ja prohvet; ka Aabraham, Mooses ja Jeesus on islami prohvetid. Muhameedlane pälvib lunastuse osaduse Jumala sõnaga teda kuulates, lugedes, uurides ja teda mediteerides (islam on mantra-jooga).

Aga Koraani tähendus pole esimesel lugemisel tabatav, pigem tuleb öelda, et Koraan pole üldse mõistetav ja tõlgitav, vaid ainult tõlgendatav. Välise sõnasõnalise tähenduse kesta all on sisemine tähendus, sisemise sees on veel sisemisemad kuni seitsmenda sisuni... Oleneb lugeja taibust, mida ta Pühakirjast mõistab. Teisisõnu, kui sügavale tema hinge Pühakiri pääseb, millisel hingetasandil ta kirjasõna tajub. On mõistujutt sellest, et araablased olevat hakanud oma hõimukaaslast Madžnuni noomima: tema lemmik Laili on tõmmu ja ilmetu tüdruk, milleks teda hullumiseni armastada. Madžnun vastanuvat, et Laili kaunidus on nähtav üksnes Madžnuni silmadega...

Islami koguduse liikmed rühmituvad vastavalt oma taipamisvõimele ja osaduse sügavusele. Kõige üldisem ja kõigile jõukohane on nõue kinni pidada *šariat*'ist (tüvi *šr'* tähendab 'suurt teed') — rituaalidest, tavadest ja seadustest. Sellel käsitasandil on Jumal isand ja inimene käsu-alune ori või sulane. Koguduseliikmed, kes nii vähesega ei lepi, vaid on võimelised enamaks (neid nimetatakse dervišiteks või

sufideks), leiavad Koraanist, et Jumal on nagu kuningas ja nemad tema sõjamehed. Nad on nagu rüütliid ja kaaskondlased, kes on teenimiskohustuse enda peale võtnud vabatahtlikult armastusest ja ustavusest oma isandale. Islami usu keskseim sümbol on leping, mille inimene on sõlminud Jumalaga. Alguses ei pidanud Muhamed end mitte uue usu kuulutajaks, vaid Aabrahami rajatud ürgse puhta usu ja lepingu taastajaks. Käsitus, et muhameedlased erinevad kristlastest ja juutidest, tekkis tal alles hiljem. Sugenes teadmine, et kristlased ei saa Pühakirja sõnumist aru, et juudid vassivad seda meeleaga.

Kristliku kultuuri keskne motiiv on lihakssaamine... inimene ja maailm oma maises individuaalses konkreetsuses, islam on läbinisti metafüüsiline, teda huvitab ülemaine abstraktne idee: «jumal kui selline ja inimene kui selline», mitte konkreetsed arvutustehted, vaid algebra...

Rüütli truudus kuninga vastu võib teiseneda sõpruseks, sõprus armastuseks ja kõike põletavaks armukireks: Jumal pole isand ega ka kuningas, vaid hoopis armastatu. Sedasi on sufide tee «armastajate usu-lahk».

Islami välise kesta ja koorukese šariati (seda «laia teed» mõõda käivad seadustundjad ja usuteadlased — mullad) all on iva ehk tuum *tariqat* (tüvi *trq* tähendab 'teed rajama' või 'rada'), mida mõõda lähivad dervišid. Dervišivennaskonnad, mida tänapäeval on tegutsemas ligi seitseskümmend, on islami koguduses nagu mahl või pärm, mis teda elusana hoiab ja toimima paneb. Teekäija derviši ehk sufi lõppsiht on *haqiqat* ('tõde, olemus', tüvest *hqq* on tuletatud ka üks Jumala nimi *al-haqq*; dervišid paluvad, et Jumal «päästaks nad petliku nähtumuse kütkeist ja laseks neil näha asjade olemusi nii nagu need on!»). Araabia aforism väidab, et «see, kes peab seadust, kuid ei ole sufi, on silmakirjatseja; see, kes on sufi, kuid ei pea seadust, on laaberdaja; see, kes peab seadust ja on sufi, on leidnud tõe».

Islami levimine kolmel kontinendil on suuresti dervišite töö vili. Edukas on see töö tavaliselt seal, kus püsib elavana maagiline ja animistlik elu- ja loodusetunnetus, kuna islam alustab oma misjonit vana maausu pinnalt: islami sõnum pole määratud üksik inimestele, vaid ka vaimudele ja tontidele. Ka dervišid austavad püha väega paiku, puid, hiisi, kivikangruid, pühakuid ja pühakute säilmeid, ravivad, nõiuvad ja näevad nägemusi.

Kirjatundjad ja seadusemehed oma araabia keele, koolide ja raamatutarkusega tulevad hiljem ja asuvad seda esialgselt

metsikut usku tasapisi puhastama. Mullad manitsevad rahvast, et maaemade ja maa-isade (tadžikid ja usbekid austavad näiteks Bibi-Sešanbet ja Bobo-Dehkoni) palumiseest ja neile kivide peal ja puude all ohverdamisest tulu ei ole, õnnistus tuleb ainult siin Allahilt. Ent ikkagi püsib maausk islami põhjaks ja sees kõikjal elavana.

Niimoodi pole tegelik islam kaugeltki taandatav ühele ortodoksselle seisukohale. Ehkki paljud autoriteedid, esimeses järjekorras just sunniitlikud teoloogid, on tahtnud oma seisukohta ainuõigeaks kuulutada. Näiteks vahhabiidid, kes võimul Saudi Araabias ja vähehaaval ka mujale levivad, eitavad dervižite õpetusi ja pruuke põhimõtteliselt.

Ja ka dervišid pole ühetaolised oma usus, nende hulgas on nõidu ja imetegijaid ning ka kõrgesti õpetatud intellektuaale. Vennaskonda kuulumise tunnuseks on ainuüksi õpetajalt saadud pühendus, mille õpetaja on saanud oma õpetajalt ja nii edasi kuni usurajaja Muhamedini. Läbi õpetajate ahela ulatub nõndamoodi derviši hinge ülemaine «Muhamedi valgus».

Kesk-Aasia tänaseni mõjukaim vennaskond on Nakšbandija. Selle rituaalid ja meditatsioonisüsteemi rajas Buhhaara käsitöeline Bahauddin Nakšband ('riidemustri-trükkija', suri 1389). Tema õpilasi oli Jakob Carhi (suri 1447, tema haud, nõndanimetatud Hazrati Mavloni, asub Dušanbes), kellelt sai pühenduse üks suuremaid tadžiki-pärsia luuletajaid ja õpetlasi Abdurrahman Džami (1414—1492). Navoi (1441—1501) sai pühenduse oma sõbralt ja õpetajalt Džamilt.

Et ka tolle aja paljud valitsejad olid vennaskonna jüngrid, siis said dervišid kontrollida mitte ükski vaimuelu, vaid ka poliitikat. Bahauddini õpetaja Said Kulol ('pottsepp') oli ka Timuri isa emiir Taragai õpetaja. Samarkandi Guri Emiiri mausoleumi ei rajanud Timur mitte enda, vaid oma õpetaja Said Mir Baraka hauale. Samarkandi täheteadlase Ulugbeki tapmises oli mingil moel mängus sama vennaskonna käsi, põhjus polnud mitte tema astronoomiaharrastus, vaid võimu kuritarvitamine, sest vajaduse korral muutus vennaskond rahva huvide eest seisvaks omakaitseks.

Nakšbandi dervižite pruukidele ja tavadele on iseloomulik vaikne meditatsioon, luule ja iseäranis muusika harrastamine, «reisimine kodunt lahkumata, üksildumine inimeste hulgas, tähelepanelikult astumine ja täie teadvusega hingamine».

Navoi kaldub metafüüsiliseks unistamiseks ilmnes juba lapsepõlves. Fariduddin Attari pärsiakeelse müstilise poeemi «Lindude kõne» lugemine lummas ja halvas teda

sedavõrd, et vanemad pidid talle selle luge-mise keelama. Vanana tuli ta aga selle aine juurde tagasi ja kirjutas usbeki keeles «Lindude kõne» oma variandi, mis kõneleb lindudest, kes matkavad, otsides oma kuningat Simurgi; see tähendab: hingest, mis matkab läbi maailmade astmestiku oma algolemuse juurde.

Nagu suurt enamikku dervišiluuletajaid nii ka Džamid ja Navoiid mõjutas sügavasti Andaluusia mõtleja Ibn al-Arabi (1165—1240) metafüüsika, mis vastandas end antiigi ja hellenismi pärimusest lähtunud filosoofiale. Ibn al-Arabi seisib kõige põhilisemas täiesti Koraani tõlgendamise pinnal. Koraani kujundlik-intuitiivse mõttesüsteemi jaoks leidus aga kõige otsesem ja vabam arenguvõimalus luules. Eespool ütlesime, et enamikku pärimuslikke ja püsivaid luulekujudel on võimalik tagasi viia usuõpetuslike mõistete juurde. Usuõpetuslikud mõisted aga saavad alguse Pühakirjast. Sedasi võib öelda, et kogu see luule on Pühakirja meditatiivne seletamine, milles ei toimi loogilis-arutlev mõtlemine, vaid loov kujutlusvõime, mis viib inimese sinna paika, kus ideed hakkavad saama maist kuju või maistest kujudest abstraheeruvad nende ideaalsed olemused. Selle metafüüsika lähtemõiste on *alam al-mithāl*. Prantsuse orientalist Henry Corbin on selle mõiste tõlkinud ladina keelde *mundus imaginalis*; see asub meelelise maailma (*mundus sensibilis*) ja vaimse maailma (*mundus intelligibilis*) vahel ja ühendab need. Sedasi asub see maailm, mis on niisuguse metafüüsilise luule kujutamise objekt, materiaalse ja vaimse maailma piiril, inimene viibib seal nägemustes ja mõnikord ka unenägudes. Koraanis on selle paiga nimi al-Aaraaf (meenutagem E. A. Poe samanimelist poemi).

Armastuse ja selle kirgede kõrval on dervišiluule teine meelisteema vein. Islami tava silmas pidades asub see ainevald täiesti väljaspool seadust ja on seetõttu mõistukõnena sobiv kirjeldama ja tähistama kõiki neid kiindumusi ja unelmaid, mis viivad uskliku argiseisundist ära vaimsete nägemuste ja inspiratsiooni valda. Vein on Jumala arm, mis vabastab inimese maiseuse köidikuist ja tingitusest ning avab ta meele nägema ülemaisust. Nägemusis võib arm saada täiesti konkreetse võimalendi või ingliliku kuju (veiniisa, maagipöeg).

*Oo nooruk-maag, kui kallad sa nüüd seda
vana veini head,
siis vangub terve ilmamaa ja ununevad
aastad, ead.
Sul kuub on lõhki rebitud, sa kannad võõra
usu vööd,*

käes endal nuga hoiad sa, kui veini meie ette
 sead.
 Noolteravad on pilgud sul, nad hukutavad
 vagasid,
 kui silmused, mis võllapuul, keerdlokid ehivad
 su pead.
 Su paled tules põlevad kui tulepreestri
 templilee,
 me teele peidad püüniseid ja õigeid patuteele
 vead.
 Siin veinikoja varemeis tal käes on peekrid
 pilgeni —
 kui põrmuvallas oled sa, siis täna üles tõusma
 pead.
 Jook tema pilgel peekri seest ka koolnud
 mullast välja toob,
 ent elavana eksid teelt ja oma sündimistki
 nead.
 «Siit põgenegem, hulkurid, meilt hinge ihust
 röövib vein!»
 Ta naeratab ja küsib vaid: «Mis veini sala-
 dusist tead?
 Oo Navoi, kui teaksid sa, mis imevõim on
 veini sees —
 Allahi juurde kannab ta ja peseb maha patud,
 vead.»

Lüürika kirjeldab selliste meditatsiooni-
 liste kohtumiste elamusi, meeleolusid ja
 tundmusi ning nende lõputuid varjundeid.
 Eepilised poemid kirjeldavad hinge matku
 ülemaisusse juba filosoofilise täpsusega.

Navoi peateost, viiest suurest õpetuspoeemist
 koosnevat «Hamsat», mille ta kirjutas
 oma õpetaja Džami ja suure Nizami ees-
 kuju järgides, võib käsitleda kui tervik-
 teost: see algab inimese eksistentsiaalse
 seisundi, asketismi ja usu mõistusepärase
 eritlemisega (poem «Vagad hämmingus»;
 hämming on meeleseisund, milles viibib
 inimene ülemaisuse lävele jõudes). Seejärel
 jälgitakse, kuidas lihtne usk kasvab armu-
 kireks ja «allegooriline armastus» maise
 lemmiku vastu teiseneb aste-astmelt «tõeli-
 seks armastuseks» (poemid «Madžnun ja
 Laili», «Farhad ja Sirin», «Seitse planeeti»).
 Lõpuks, pärast kirge tuleb vaimne selgu-
 mine, mis toob selge rahu ja maailmade
 sügavusse küündiva tarkuse («Aleksandri
 (Iskandri) sein»).*

Lõpetuseks ei saa mainimata jätta, et
 peaaegu sama käsituseni jõudis Søren Kier-
 kegaard oma «Elutee astmetes», milles ta
 eritleb esteetilist, eetilist ja religioosset elu-
 staadiumi. Sest ka Kierkegaardi looming
 tervikuna on vaid üksainus katse mõista
 Pühakirja.

* Eesti keeles on olemas katkendeid Navoi
 poemidest «Farhad ja Sirin» ja «Iskandri
 sein» A. Ehini ja L. Seppeli tõlkes (Tallinn,
 1979).

NIZAR QABBANI

MÄRKUSI LÜÜASAAMISE RAAMATUSSE

Vahendanud Silvi-Aire Pähnappu

1

Sõbrad,

Muistne sõna on surnud.

Muistsed raamatud on surnud.

Meie kantud kingana auke täis kõne on surnud.

Surnud on vaim, mis viis kaotusele.

2

Meie luuletused on läinud hapuks.
Naiste juuksed, ööd, loorid ja diivanid
On läinud hapuks.
Kõik on läinud hapuks.

3

Minu nutetud maa,
Välguna
Muutsid sa minu
Luuletajast, kes kirjutas lembevärsse,
Luuletajaks, kes kirjutab noaga.

4

See, mida me tunneme, on teispool sõnu:
Meil peaks olema häbi oma värsside pärast.

5

Idamaiselt ülespuhutult,
Ärplemisest, mis kärbestki ei tapa,
Ja trummipõrinast ning pillikäeksust aetuna
Läksime sõtta
Ja kaotasime.

6

Meie kisa on valjem kui me teod,
Me mõõgad on pikemad kui me ise,
See on meie tragöödia.

7

Ühesõnaga,
Me kanname küll tsivilisatsiooni rüüd,
Kuid me hinged elavad kiviajas.

8

Ei saa võita sõda
Vilepilliga.

9

Meie kärsitus
Läks meile maksma viiskümmend tuhat telki.

10

Ära nea taevast,
Kui ta sinust ära pöörab,
Ära nea olusid.
Jumal kingib võidu, kellele ta tahab.
Jumal pole sepp, kes mõõkasid taob.

11

Valus on kuulata hommikusi uudiseid,
Valus on kuulata koerte klähvimist.

12

Me vaenlased ei tulnud üle me raja.
Nad ronisid sipelgatena läbi me nõrkuste.

13

Viis tuhat aastat
Oleme koopas
Kasvatanud habet.
Meie väering on tundmatu,
Meie silmad on kärbseile sadamaks.
Sõbrad,
Lööge ukсед valla,
Peske puhtaks oma ajud,
Peske puhtaks oma riided.
Sõbrad,
Lugege raamatut,
Kirjutage raamatut,
Kasvatage sõnu, granaatõunu, viinamarju,
Seilake lume ja udude maale.
Keegi ei tea, et te olete olemas.
Teid peetakse vördjate tõuks.

14

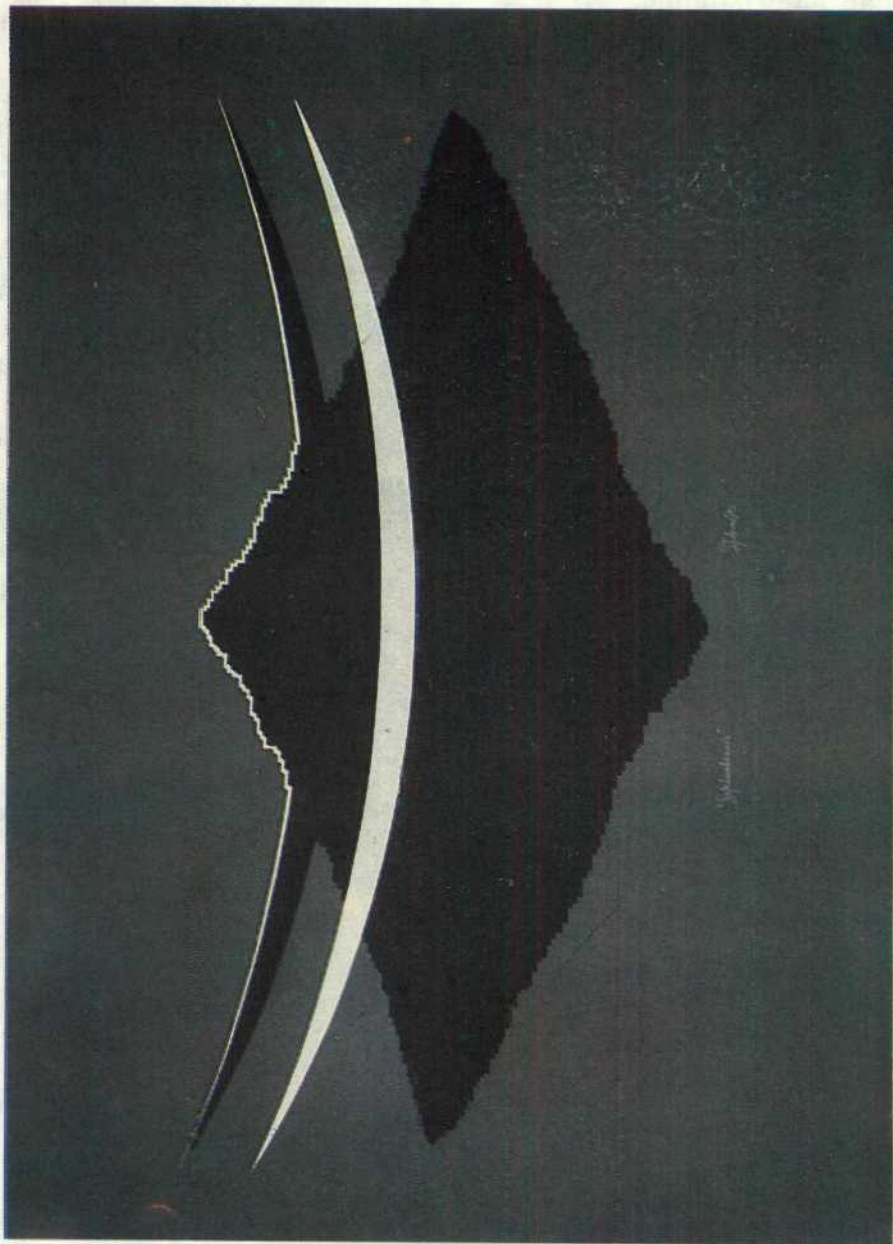
Oleme paksu nahaga rahvas,
Kel hing on tühi,
Teeme päevast päeva hookus-pookust,
Mängime malet ja põõname.
Kas meie oleme «Rahvas, kellega Jumal õnnistas inimsugu»?

15

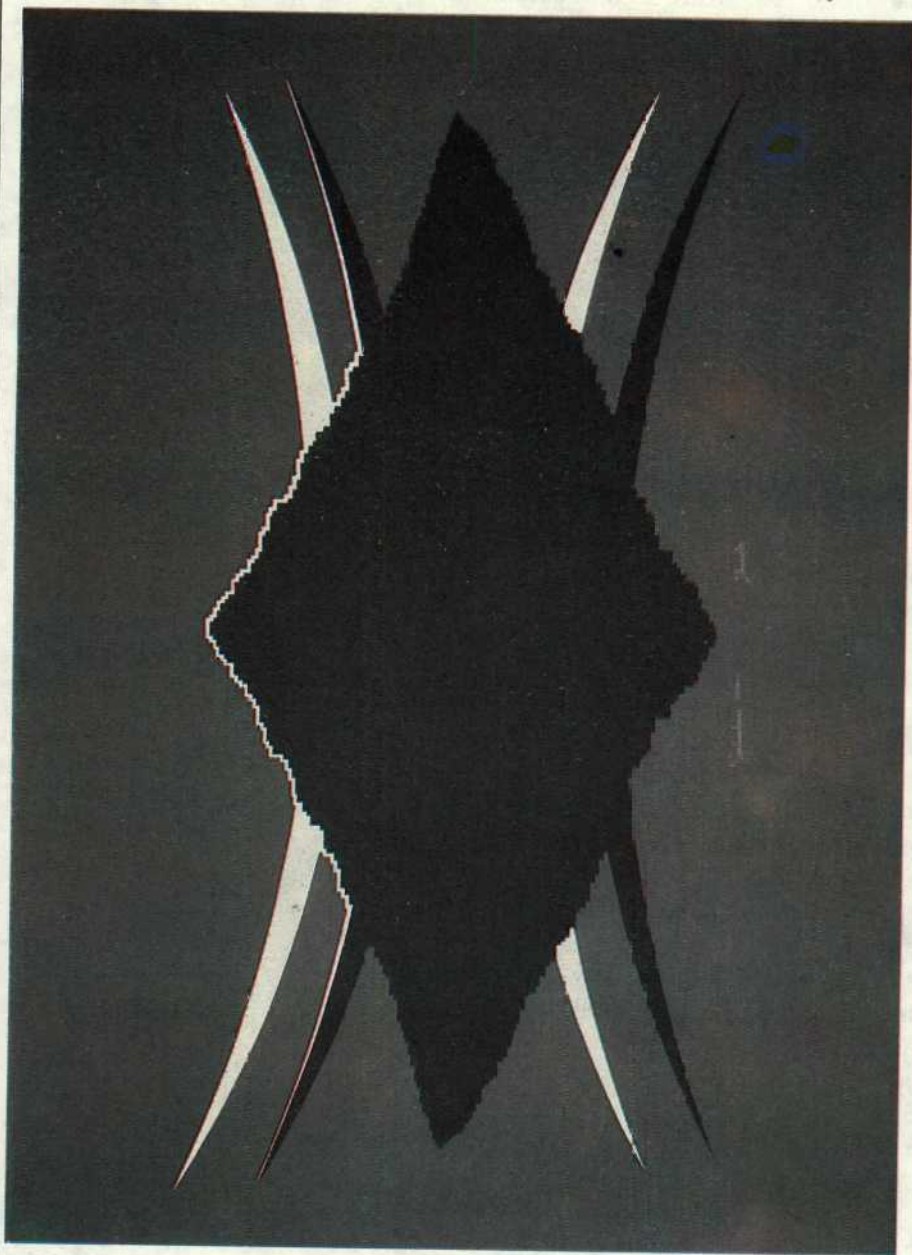
Meie kõrbete õlist võinuks saada
Tulemõõgad.
Oleme häbiks oma õilsatele esiisadele:
Laseme oma õlil voolata hoorade jalgele.

Jookseme metsikult uulitsatel
 Inimesi köitpidi järel lohistades,
 Peksame puruks aknaid ja uksi.
 Ülistame nagu konnad,
 Vannume nagu konnad,
 Teeme kääbustest kangelased
 Ja kangelastest närud:
 Me ei peatu kunagi, et järele mõelda.
 Küürutame laisalt
 Mošeedes,
 Kirjutame luuletusi,
 Vanasõnu
 Ja palume Jumalalt võitu
 Meie vaenlase üle.

Kui ma teaksin, et mulle miskit ei juhtuks,
 Ja et ma saaksin Sultanit näha,
 Siis ma ütleksin talle.
 «Sultan,
 Sinu koerad on rebind mu särki,
 Su nuhid ajavad mind taga
 Nende silmad ajavad mind taga
 Nende ninad ajavad mind taga
 Nende jalad ajavad mind taga
 Nad ajavad mind taga nagu Saatus
 Kuulavad üle mu naist
 Ja märgivad üles mu sõprade nimed.
 Sultan,
 Kui ma tulin su müüride ligi
 Ja rääkisin oma valust,
 Siis su sõdurid peksid mind saabastega,
 Sundisid mind oma kingi sööma.
 Sultan,
 Sa oled kaotanud kaks sõda.
 Sultan,
 Pool sinu rahvast on keeleta.
 Mis kasu on keeleta rahvast?
 Pool sinu rahvast on nagu rotid või sipelgad
 Müüride vahel lõksus.»
 Kui ma teaksin, et minuga miskit ei juhtuks,
 Siis ma ütleksin:
 «Oled kaotanud kaks sõda,
 Oled kaotanud sideme lastega.»

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmes». Guašš. 1990.

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne esimene». Guašš. 1990.

Kui me poleks oma ühtsust maha matnud,
 Kui me poleks ta noore keha tääkidega tükeldand,
 Kui ta oleks me silme ees seisnud,
 Poleks koerad purnud me ihu.

19

Vajame vihast sugupõlve,
 Kes künnaks taeva üles,
 Kes laseks ajaloo õhku,
 Kes laseks me mõtted õhku.
 Vajame uut sugupõlve,
 Kes ei andestaks eksimusi,
 Kes ei painduks.
 Me vajame hiiglaste
 Sugupõlve.

20

Araabia lapsed,
 Tuleviku viljapead,
 Teie murrate meie ahelad.
 Surmate oopiumi meie peas,
 Surmate illusioonid.
 Araabia lapsed,
 Ärge lugege me akendeta sugupõlvest,
 Me oleme lootusetu juhtum.
 Oleme kasutud kui arbuusikoor.
 Ärge lugege meie kohta,
 Ärge tehke meid järele,
 Ärge võtke meid omaks,
 Ärge võtke omaks me mõtteid.
 Oleme sulide ja petiste rahvas.
 Araabia lapsed,
 Kevadvihm,
 Tuleviku viljapead,
 Teie olete sugupõlv,
 Kes saab kaotusest üle.

Nizar Qabbani on sündinud 1932. aastal Süürias ja lõpetanud Damaskuse Ülikooli. Ta on töötanud diplomaadina, praegu elab Liibanonis ja tegeleb kirjastamisega, on kirjutanud üle kahekümne luule-
 raamatu. «Märkmeid lüüasaamise raamatusse» on kirjutatud 1967. aasta Juunisõja mõju all, mil
 Iisraeli väed saavutasid kiire võidu Araabia armeede üle. Luuletus ilmus sama aasta augustis ajakirjas
 «Al-Adab». Teos keelati kogu Araabia maailmas, mistõttu ta levis kõikjal käest kätte ja sai väga
 populaarseks.

MATI UNT

TERE, KOLLANE KASS (RED CAT REVISITED)

Katkend

Viimane suvepäev

Väikesesse alevisse hakkas saabuma sügis.

Ehk hakkas ka, kuid mispärast seda metsaküla peaks aleviks nime-
tama? ei olnud Aarne endaga rahul. Siin on ainult seitse talu, needki
eraldi metsasoppides, nii et üks teist ei näe.

Nii et hoopis ühte kaugesse metsakülla hakkas saabuma sügis.
See juhtus ajal, kui Lääne-Berliin oli kaks nädalat tagasi suletud ja
müüriga ümbritsetud. Katangas aga märatses Moise Tshombe. Just sel
ajal saabus kaugesse metsakülla sügis. Õhtu eel tõusnud tuul tõi kaugete
küngaste tagant rehepeksumasinate laulu. Suve viimane päev lähenes
lõpule.

Aarne läks lauda taha ja istus krigisevale kartulivakale. Kanad
ümbritsesid teda. Aarne silitas lemmikkana ja mõtles, et kõik on üleliig-
ne ja kasutu. Midagi puudutada, endast veel mingeid jälgi jätta —
milleks?

Kaugel undasid rehepeksumasinad. Hääl täis inimlikku nukrust.
Otse väikese aia taga algasid väljad, kuhu heinarõugud heitsid pikki
niiskeid varje.

Aarne ei kiirustanud kuhugi. Maantee viis kaugele. Päike lähenes
silmapiirile, tuulehoog vaikis. Rohutirtsud siristasid kirklikult, viimase
jõuga.

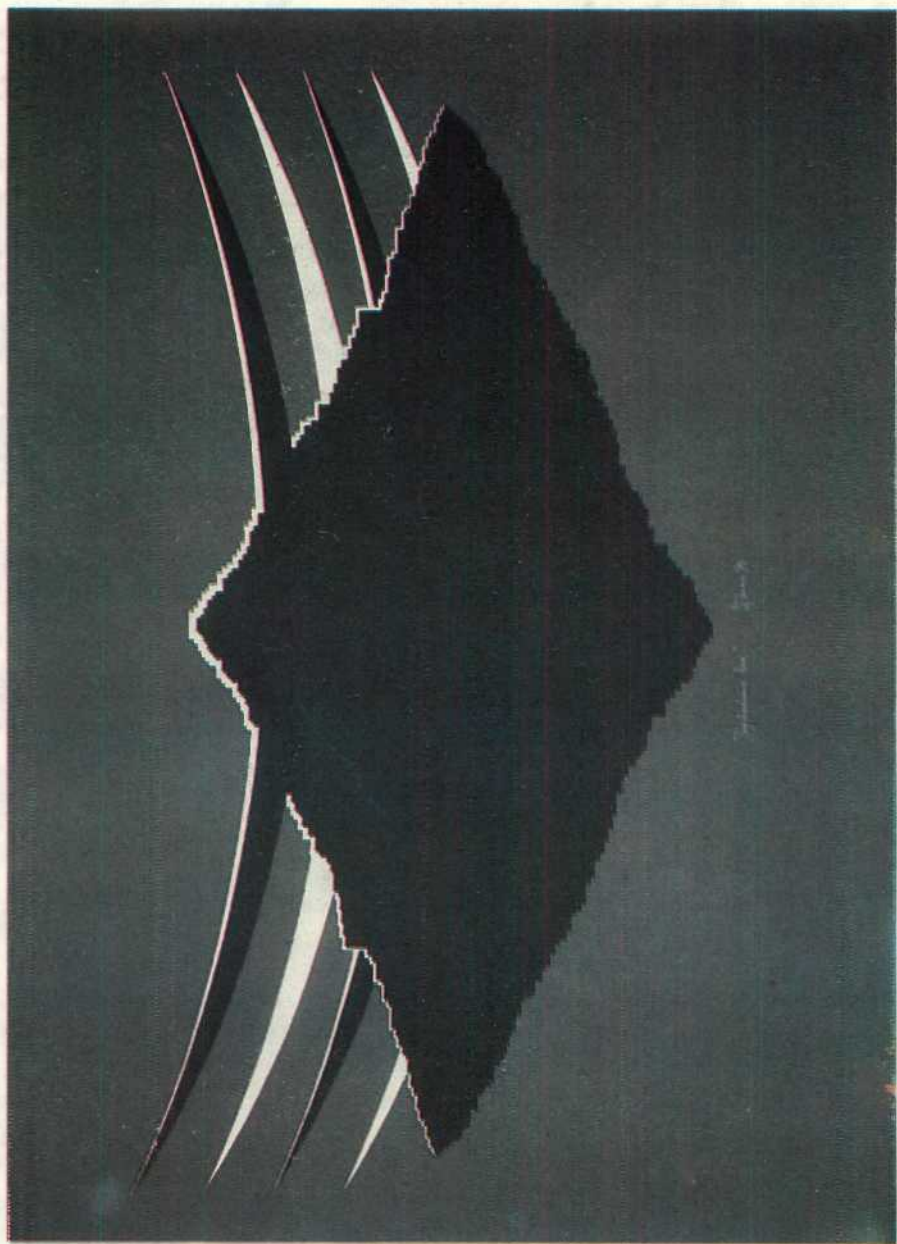
Aarne kavatses sellel õhtul nii mõnelegi asjale joone alla tõmmata,
teha kokkuvõtteid ja ettearvestusi.

Aga mille kohta? Seda ta ei teadnud. Üks oli selge: esimesel sep-
tembril peab kooli minema. Ühelt poolt oli hea, et pääses külaelu rop-
pusest ja harimatusest, teiselt poolt oli kuidagi võõrastav mõelda
algebrale ja trigonomeetrialet.

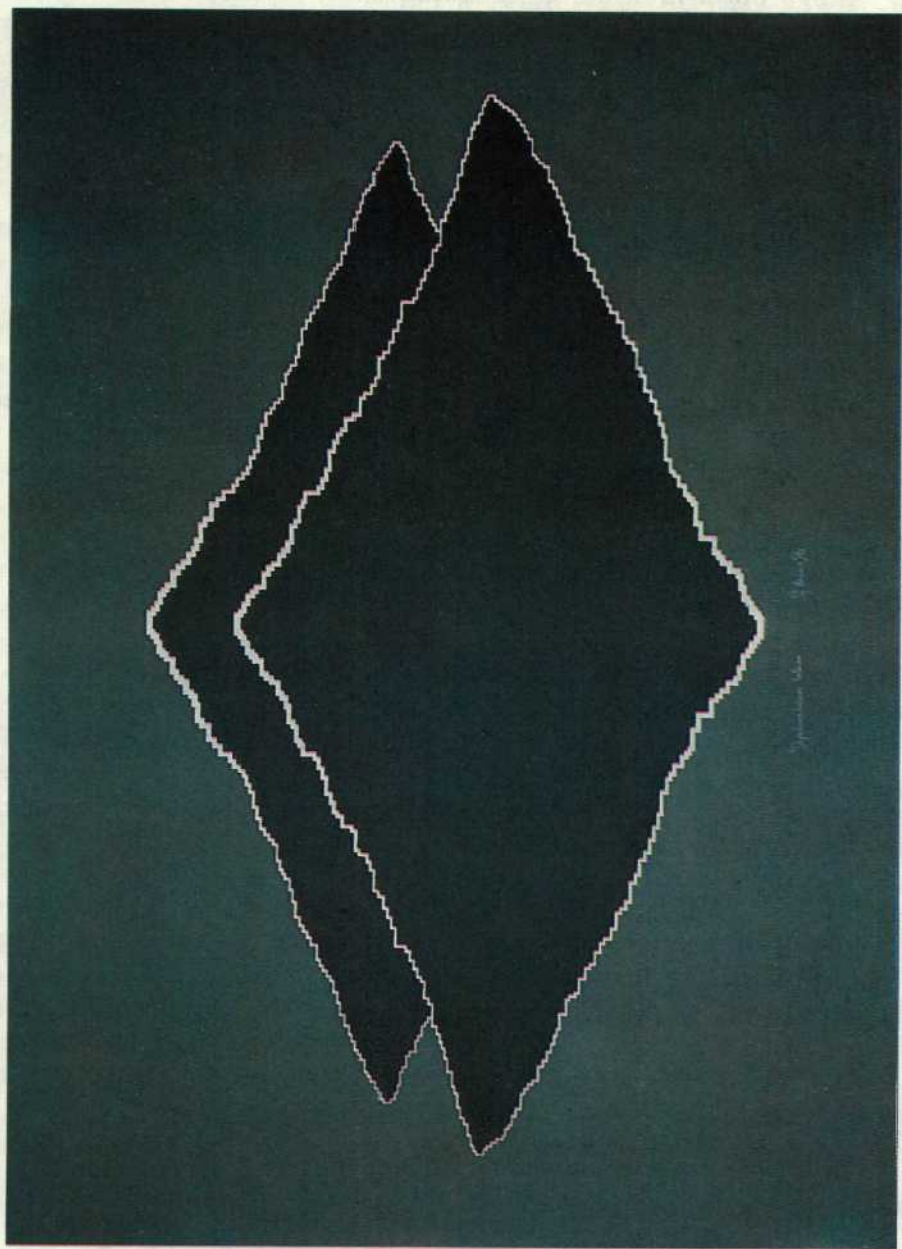
Ja Aarne istus oma kartulivakal ja kujutles, mis temaga
juhtub homme.

* * *

Homme hommikul sõidab autobuss Tartusse. Veel paar tundi ja siis
koputab Aarne ühe kollase maja uksele vaikselt äärelinnas, seal,
kus on palju vaikselt asfalteerimata põiktänavaid. Kollasel uksele toret-
seb suur vaskne kellanupp, mis toob vajutamisel kuuldavale ootamatult
meloodilise helina. Keegi läheneb uksele, toatuhvlid lohisevad mööda

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne teine». Guašš. 1990.

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne kolmas». Guašš. 1990.

siledat linoleumi, snepper klõpsatab kartlikult. Uks siiski ei avane, enne küsib nõudlik naisehää: «Kes seal on?» Aarne nimetab oma nime, snepper plõksatab veel kord ja uksele ongi . . . tädi Ida.

Tädi Idal on klassikalised näojooned: kõrge laup, sirge nina ja nii edasi. Praegu on ta juba üle keskea, kuid meie sajandi kolmekümne-date aastate härrad märkisid veendunult ära preili Ida Viiksoni üllatava sarnasuse Pola Negriga. Sellest hoolimata on tädi Ida jäänud vanatüdrukaks ja pääsenud nii mõnestki halvast asjast siin maailmas. Ta on väga korralik inimene, tema napi halliga segatud mustad juuksed on hoolikalt kuklasse kokku keeratud, tal on arenenud au- ja kohusetunne ning õhtuti kuulab ta vaheldumisi kõiki raadiojaamu.

Niisiis, tädi Ida avab ukse. Ümber ta jalgade keerutab suur kollane kass.

Aarne teadis, et kodukorra tingimused esitatakse talle kohe pärast tuppastumist. Kell 10 magama, hea seltskond, süües mitte liiga palju suhu võtta, rahvustunne, mitte valetada ja varastada, tagasihoidlikud lipsud, hästi õppida, kollast kassi mitte kiusata. Ja nii edasi, sest ainult nii saab ühest poisist härrasmees, kes on suuteline eesti rahvuse langenud lippu uuesti üles tõstma.

Tädi Ida oli seda korranud juba aastaid.

Algul siinsamas metsakülas, suvituskäikudel ja seenematkadel, hiljem linnas, mõtlikel jalutuskäikudel läbi kahekorruseliste melanhoolsete linnaosade, mis poisikese jaoks olid hirmuäratavalt suurlinnalikud.

Algul oli Aarne teda hoolega kuulanud ja uskunud iga sõna.

Tõesti, viisakas käitumine ja lojaalsus oma rahvale ei olnud Aarnele vastumeelsed. Aga milles oli siis viga? Kas hakkas tädi Ida ennast kordama, ühesõnaga — tüütas ära? Või tõstis noorukis pead mingi puberteedile nii omane negativism? Igatahes tabas Aarne end tihti mõttelt: räägi, räägi. Aga avalikku tüli polnud siiani tõusnud . . .

. . . Ara kuulanud tädi Ida tingimused, vastab Aarne muidugi: «Jah.» Hiljem kordab ta veel mitu korda: «Jah . . .» Selle peale valguvad tädi Ida silmi pisarad, suured pisarad, sest ta armastab Aarnet nagu oma poega. Ta tahab Aarnele pärandada oma kollase maja, oma raamatukogu, oma pelargooniumid, oma pehmed vaibad. Ja kõik sellepärast, et armastab poissi nagu oma poega. Tõelisi emarõõme pole tädi Ida kunagi tunda saanud, sest tema armastus oli liiga ilus ja maine armastus liiga inetu.

* * *

«Aarne! Aarne!» hüüdis ema.

«Mis on?» ühmas Aarne vastu, kuid ajas end siiski kartulivakalt üles ja läks ümber lauda õuele. Ta aimas juba ette, et teda tahetakse sundida sõstraid korjama.

«Mis sa arvad?» küsis ema.

«Millest?»

«Et kui korjaks natuke sõstraid?»

Aarne ei julgenud vaielda. Tal polnud ühtki ettekäänet, ühtki argumenti. Põline maainimene poleks ju aru saanud, et Aarne ei armasta füüsilist tööd. Tõsi, Aarne mõistis füüsilise töö tarvilikkust, kuid ise eelistas mõtiskleda maailma ja iseenda üle, lugeda, vaadelda elu. Õnneks polnud sõstrakorjamine nii ebameeldiv kui heinategu. Seal kukkusid pebred krae vahele ja torkisid. Peale selle ei sobinud teistest eraldi tööd katkestada ja allikale jooma minna. Koos võeti põõsa all kehakinnitust ja mindi taas kuuma päikese kätte. Marju võis aga korjata üksi ning enda valitud tempos, eriti veel kui peituda aia nurka suure põõsa taha. Oli jahedam.

Aarne võttis kilumannergu ja läks aeda.

Seal põõsa all mõtles ta veel tädi Idast.

«Võib-olla on see südametü komöödia vana naise ees, kellelt aeg on võtnud tema ideaalid? Tänapäeval on võimatu magama heita kell 10 õhtul. Ükski päev ei tule enam teistkordselt tagasi, kuidas võib siis magada? Kõik on kordumatu: laternapostide varjud niiskel maal, noorte maailmaavastajate vaidlused, peent tolmu keerutav tuul, niiskete juuste lõhn. Kunagi tulevikus tuleme jälle tagasi noorusmaale; me oleme palju kogenenumad, me oleme kasvanud liiga suurteks, et näha väikesi asju.»

Ta korjas ainult ühe liitri ja läks ema juurde.

«Ma korjasin nii palju ja nüüd lähen ma kolhoosi keskusesse kinno.»

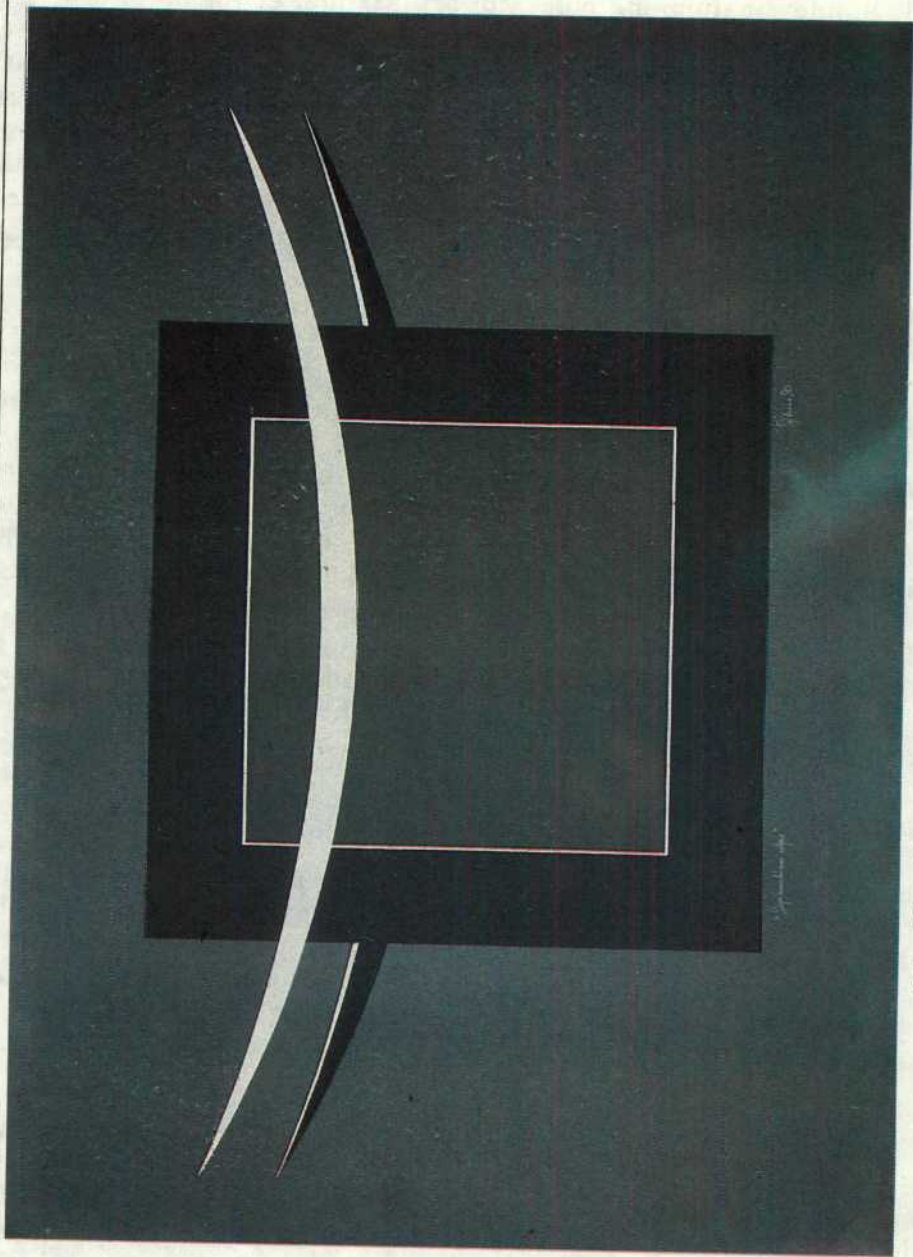
«Muidugi mine,» ütles ema ootamatult rahulikult. «Oled ju peaaegu täiskasvanud mees.»

Tõsi, Aarne oli juba passiealine. Kino vastu polnud emal kunagi midagi. Kõik noorukid käisid kinos, ka korralikud poisid. See oli rändkino, mis toodi kohale kastides ja viidi pärast kastides jälle ära. Järgmine päev toimus kino mõnes muus kohas. Aarne kodukohta jõudis aparaatur koos uue filmiga alles nädala pärast. Aga nüüd... jah, kui homme on linnasõit, siis jääb tänane päev Aarne viimaseks suvekinoks... Eks sellepärast oli ka ema nii suuremeelne ega nõudnud marjakorjamise jätkamist.

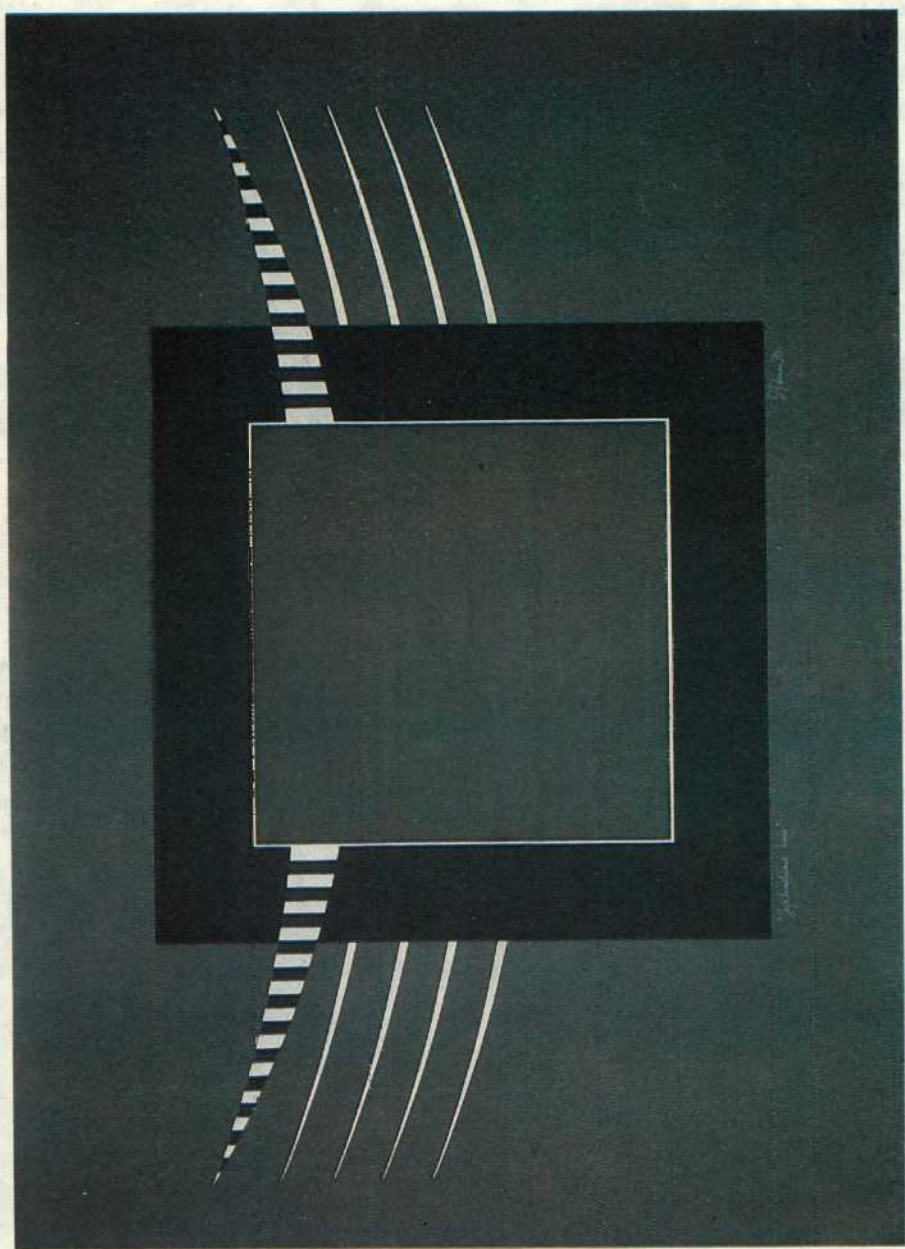
Ja Aarne läks kinno.

* * *

Film «Kevad ülejõe tänaval» jutustas õpetajannast, keda armastas lihttööline. Nad kohtusid õhtukoolis. Sellises koolis käivad täiskasvanud, kel tavaline kool on miskipärast pooleli jäänud. Kui kõlas lõpulaul, mis oli ühtaegu reibas ja melanhoolne, tundis Aarne, et ta silmi valguvad pisarad. «Veel aastakümneid hiljem meenutan seda viisi: kogda vesna pridjot, ne znaju, vesna na ulitse mojei,» mõtles Aarne, kes oli eas, mil nooruk igatseb tundmatut armastust. See mõjutas ka tema vastuvõtlik-

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne neljas». Guašš, 1990.

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne kuues». Guašš. 1990.

kust. Väljaspool ideoloogiast üleküllastatud maailma oli ehk sündinud see laul, temas oli vene hinge suurust ja puhtust. . .

* * *

Saal valgenes, toolid kolisesid.

Valged ööd olid lõppenud. Õhk oli niiske ja soe, pimeduses kahisesid lehed. Tähti polnud näha, põhjast tõusis suur must pilv. Rahvamaja ees hõõgusid sigaretiotsad.

«Noh?» küsis Ivar.

«Ma ei tea,» kehtas Aarne õlgu.

Ivar seisis hetke vaikides ja astus siis äkki tulnud teed tagasi.

«Oodake, ma lähen toon kodust mootorratta . . .»

«Miks mootorratta?» küsis Aarne ettevaatlikult.

Ivar, klassivend maakoolist, oli palju elukogenum kui Aarne. Ta andis mõnikord mõista, et seksuaalvahekordki pole talle võõras. Muidugi, Ivar võis ka valetada. Igal juhul hindas ta kõrgelt riski ja seiklusi. Aarne oli alalhoidlikum, seepärast ta küsiski mootorratta kohta.

«Paneme kimama,» ütles Ivar.

Karla, kes seisis samas kõrval, ütles:

«Mina pigem tantsin.»

Ka Karla oli elukogenud mees, kuid temagi ei tahtnud Ivariga seltsida. Seda enam Aarne. Ivari ettevõtte oli ilmselt ohtlik nagu alati. Seal võis vahele jääda või surmaga saada. Või satutakse kuhugi kaugele, kümnete kilomeetrite taha, kus on võõrad tüdrukud, koju tullakse aga alles järgmise päeva lõuna ajal. Ivar ei kartnud oma ema. Ta oli vahel mitu ööd järjest ära. Nii ütles ka Aarne:

«Tead, mina jään vist ka tantsima.»

«Titad,» ütles Ivar ja läks käega lüües minema.

«Noh, tants hakkaski,» ütles Karla.

Rahvamaja säravatest akendest kostis erootilisi laule. Puud kahisesid pea kohal pimedas.

«Sa ei tule?» küsis Karla.

«Kohe, ma käin korra põõsas,» valetas Aarne ja Karla läks rahvamaja poole.

* * *

Kaua kõndis Aarne rahvamaja akende all ja vahtis akendest sisse. Seal tantsis ka Lea, kes Aarnele meeldis, kuid Aarne ei teadnud, kuidas Lea temasse suhtub, ega julgenud seepärast tantsima minna. Aarne tantsis halvasti. Vähemalt talle endale tundus nii. Ehk oleks võinud veel põrandale minna inimesega, kellele oled sümpaatne. Aga veel kohme-

tumaks muutuvad jalad, kui ei tea, kuidas sinusse suhtutakse. Ja käed hakkavad higistama. «Miks peab küll selleks midagi ette võtma, et sind armastataks?» küsis Aarne endalt. «Miks ei või armastus tulla niisama? Lihtsalt. Sellepärast, et oled olemas.»

Keegi kihistas põõsastes, siin-seal liikus valgeid kleite. Oli aeg koju minna, kuid Aarne ei suutnud. Viimane suvepäev haaras teda oma kohustusliku melanhooliaga täiesti endasse.

Kuid siis tuli talle pähe, et tantsuõhtu lõppedes valguvad kõik korruga välja ja näevad teda akende all hiilimas. Võib-olla hakkavad valjuhäälselt aasima, isegi Lea kuuldes. Parem on varakult lahkuda. Seda enam, et Leal näis olevat keegi kindel tantsupartner. Naaberkolhoosi agronoom, oli keegi ennist maininud. Ja ehkki Aarnet põletas mõõdukas armukadedus, oli tal siiski omamoodi hea meel, et ei pidanud ennast ületama ja tantsima ning mine tea veel mis tegema.

«Terve elu on ju alles ees,» mõtles Aarne.

Ta läks kasteste heinamaade vahel koju. All orus häälitsetes rukki-rääk.

Langesid esimesed piisad. Kui Aarne läände vaatas, nägi ta maa ja taeva piiril kitsukest punast triipu. See kõik oli nii naeruväärselt kurb. Sajab. Alles ööpäeva pärast näeb Aarne oma sõpru.

Ando.

Indrek.

Ja Maia... Milleks Maia. Tõesti, miks ta mõtles Maiale? Tühja kah! Aarne ei tahtnud ema äratada ja ronis küünilakka. Kell lähenes kaheteistkümnele. Katusel krabises vihm. Tuul kohises seina taga metsas ja peksis märgi oksa vastu katust. Sügis oli käes.

Vihmane päev

Kogu vestlus tädi Idaga läks täpselt nii, nagu Aarne oli selle endale mõtetes instseneerinud. Järgnesid kohv ja koogid.

Laual säras puhas lina, sellel kolm tassi aurava aromaatses kohviga, mõned võileivad ja keeksilõike. Laua ümber istusid tädi Ida, tema peaaegu pime õde Amalie ja Aarne. Kassil oli köögis oma kausike.

«Noh, kas ema on terve?» küsis tädi Amalie.

«Jah,» vastas Aarne.

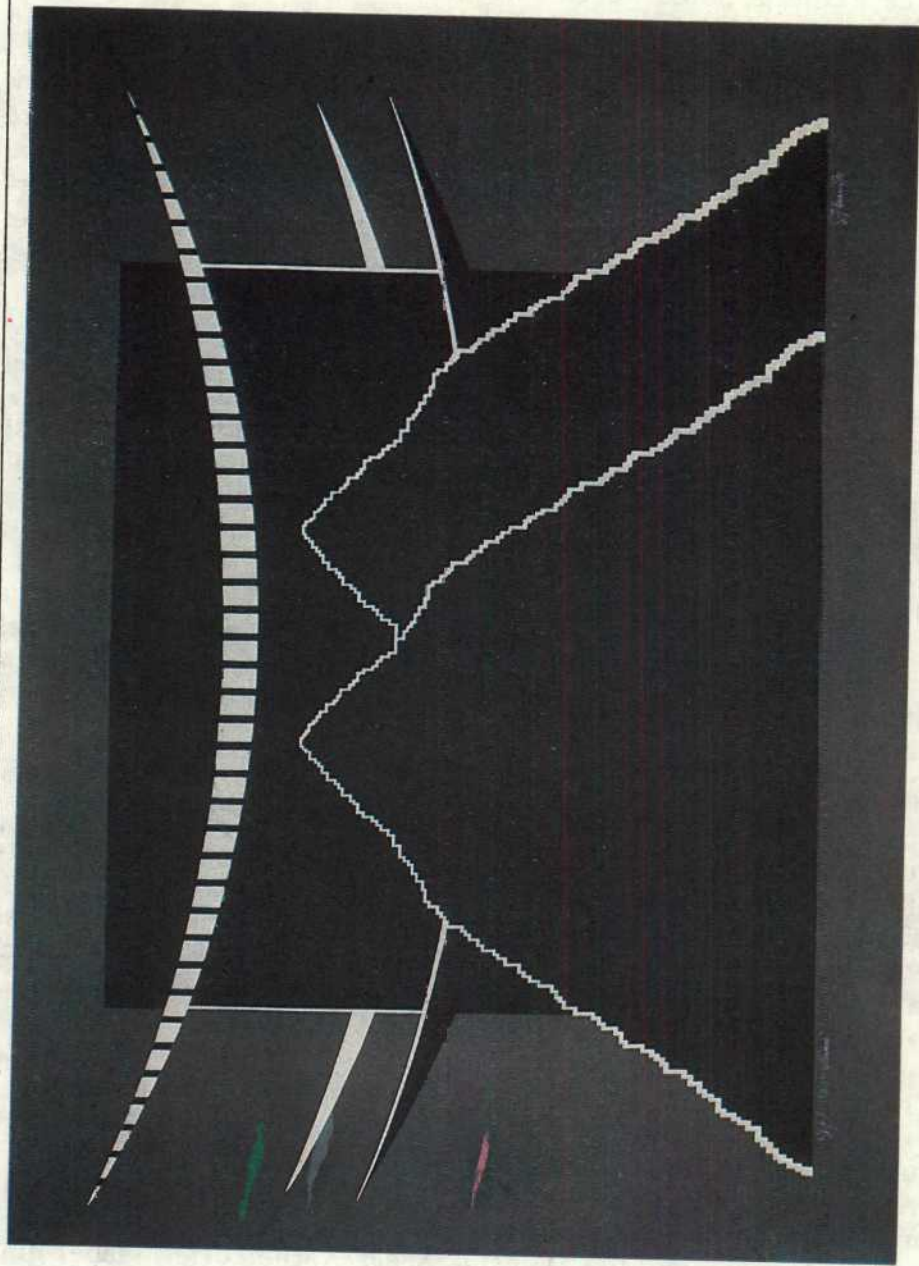
Tädi Ida kooris muna, korjas koored hoolikalt kokku ja märkis:

«Linda peaks ka homme linna jõudma... Sellel tüdrukul on see kodu nii armas, et ei raatsi paariks päevakski ära tulla.»

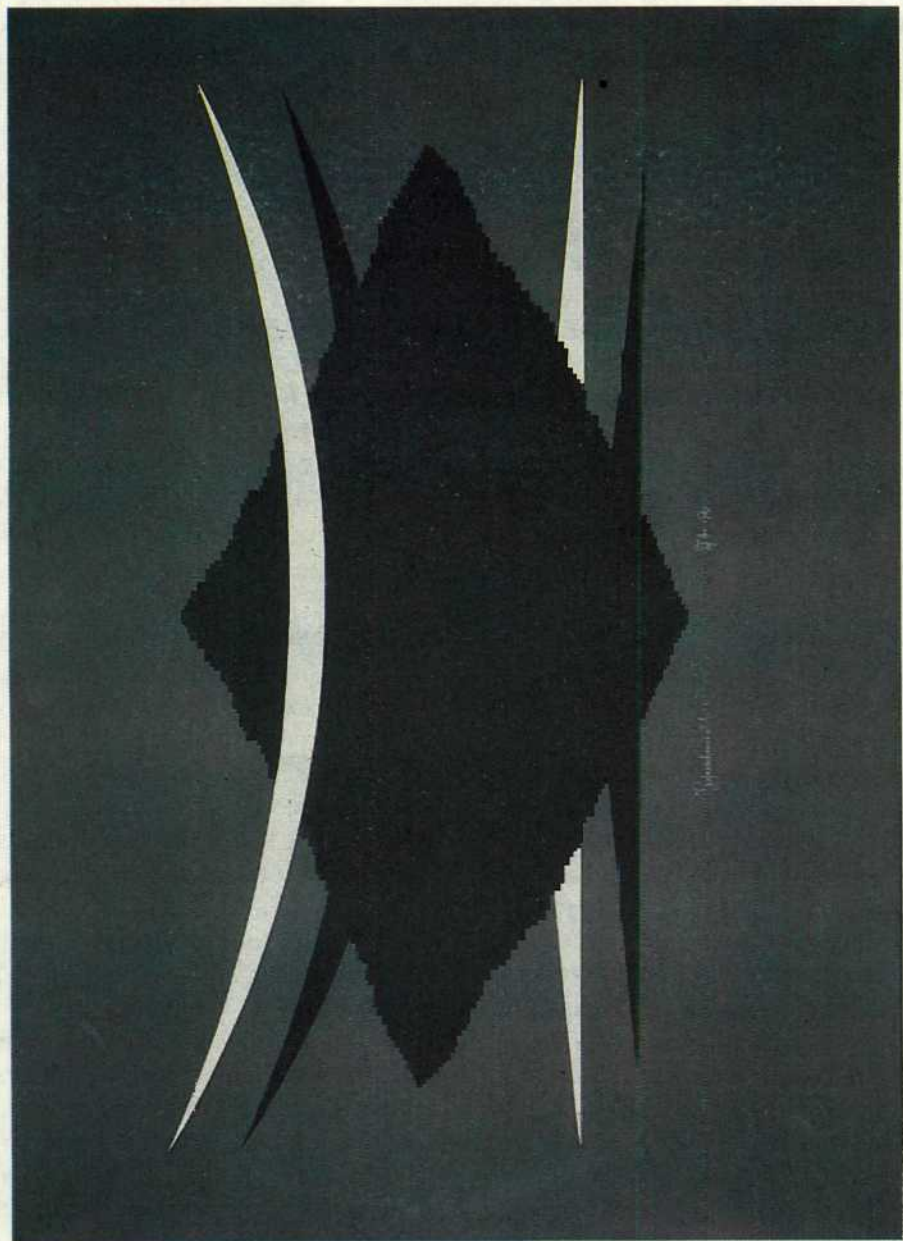
Aarne tabas selles lauses midagi, mis kõlas etteheitena. Tema oli sõitnud linna juba kaks päeva enne kooli algust, Linda aga... Ta oli samuti kui Aarnegi tädi Ida allüürnik, seega Aarne korterinaaber ning klassiõde.

Tädi Ida armastas Lindat väga.

«Lindast tuleb hea ema,» ütles tädi tihti. See oli ka kõik, mis ta võis öelda. Aarne mõtles vahel, et võib-olla piisabki sellest... Võib-olla.

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne seitsmes». Gvašš. 1990.

Siim-Tanel Annus. «Saja kuuekümmne üheksas». Guašš. 1990.

Paar aastat tagasi oli Aarne Lindaga köögis vestelnud. Ei tea miks oli Aarne liigutatud Linda tumepruunist kleidist, ilmselt ema omast ümber tehtust, kleidist, mis ammu kitsaks jäänud; liigutatud Linda sirgetest juustest. Oli ta ikka liigutatud? Võib-olla ei olnud ka, tahtis lihtsalt proovida, kasutas Lindat ära koduloomana, et siis siirduda tõulukite juurde? Igatahes võttis ta Lindal ümber piha. Linda ei öelnud midagi. Aarne pigistas, pigistas veel . . kuni kööki tuli pehmeis sokkides tädi Ida. Aarne hüppas nagu nõelast torgatuna eemale. . .

«Lindast saab kunagi ema,» oli tädi hiljem öelnud, «teda peab hoidma.»

Aarne mõistis alles hiljem, et teda taheti kasvatada ja hoiatada. Algul oli ta arvanud, et teda õhutatakse millekski . . .

Pärast einet koristas tädi nõud, keeras valge lina korralikult kokku ja asetaskappi. Siis läksid nad elutappa.

Kõik oli siin tuttav juba kaks aastat: vana pehme mööbel, kardinad akna kõrval, suur vaip, mis katab terve seina, pelargooniumid ja aaloed aknalaual. Fosfornumbritega kell tiksus. Midagi polnud muutunud. . . Kevad ja suvi polnud puudutanud seda tuba. Vaikus . . . Riiulil seisis sõbralikult kõrvuti Sirge «Maa ja rahvas», Gailiti «Isade maa», «ENSV tööstus tõusuteel» ja Courths-Mahleri «Anna andeks, Loori», kõigele lisaks mingi peen spetsiifiline aroom, mis koosnes arvatavasti tolmu, koltunud raamatute ja tühja prantsuse parfüümi pudelikese lõhnadest.

Diivanil aga konutas suur kollane kass, kelle rahulolematu ja sünge ilme oli Aarnele lausa sümboliks. Mille sümboliks? Ehk kõige. . . kogu tema elu ja saatuse? Maailma? Või ainult tädi? Või hoopis millegi muu?

Tädi Ida minevik oli Aarnele mõistatuseks. Ta kahtlustas, et tädil oli olnud mingi eriline tihe seos kodanliku Eesti vabariigiga. Kuid . . . mõtles Aarne . . . siis oleks ta ju pidanud olema küüditatud või välismaal? Miks ta ei olnud? Võib-olla ei olnud tema seos kodanliku Eestiga siis nii eriliselt tihe? Võib-olla ei olnud ta oluline poliitiline kuju? Aarne oli küll kuulnud, et tädi töötas eesti ajal pangas. Aga ilmselt siis arveametnikuna või ehk veel väiksemal kohal, näiteks koristajana?

Nii palju vastamata küsimusi! Ja kas —

«Sa hakkad magama siinsamas toas, minu toas,» ütles tädi. «Välivoodi on teises toas kapi taga. Ka ühe riiuli tegin sinu jaoks puhtaks, sinna võid panna oma raamatud. Riiete jaoks otsin mõned riidepuud.» Ta vaikis mõne minuti. «Aarne, ma usun, et sel aastal ei tule meil enam mingeid lahkkelisid, eks?»

Aarne tõstis raamatuid kohvrast riiulile. Tädi jätkas:

«Me oleme ju vanad head sõbrad . . . Sa oled selle suvega kindlasti kasvanud . . . Tule õige siia! Tule oma vana tädi juurde!»

Tädi Ida istus diivanil ja naeratas.

Aarnele tundus korraks, et ta on kass, keda sülle kutsutakse. Ta lähenes ja istus tädi kõrvale.

Diivanivedrud kriuksatasid. Tädi pani käsitöö kõrvale ja silitas ettevaatlikult Aarne pead.

«Kui karmid juuksed sul on, mu sõbrake,» ütles ta siis ja vaatas poisile otsa. «Mäletan, kui sa olid veel nii pikk.» Ta näitas kätega umbes kolmekümne sentimeetri pikkust vahet. «Olid teki sisse mähitud ja ninaotski ei paistnud välja. Saksa sõdurid tõid su autoga peaaegu Voorele välja. Tuiskas hirmsasti, lumi oli rinnuni. Külavahetee oli umbes ja isa hobusega vastas. Mina ütlesin, et sa oled õige, et pole segi aetud. Sakslastele andis isa küüdi eest sinki ja võid. Piima nad ei tahtnud. Ja siis viisime su saaniga metsatallu... Kas mäletad? Jah... Usun, et sel aastal läheb meie elu palju rahulikumalt, sest oled juba mehistanud, hakkad puberteeti ületama...»

Pärast pausi läks Aarne oma kohvri juurde tagasi. Tuppa tekkis vaikus. Käsitöökarbi plekist kaas klõpsatas ootamatult valjusti. Aarne lõpetas raamatute paigutamist riiulile. Ta mõtles, et ei mäleta imikueast midagi. Ainult ehk seda, et kord sittus ta seinakella alla põrandale. Kolmeaastasena. Kuid Aarne ei teadnud, kas mäletas ta seda ise või oli talle seda räägitud. Ta justkui nägi väikest jõllissilmset poisikest hämaras talutoas kükitamas. Kes see oli?

Nii palju vastamata küsimusi.

«Sa tahad kindlasti välja minna, Aarne?»

Hakkab peale, mõtles Aarne, hakkab peale.

«Ma ei tea praegu. Kindlasti ehk pärast lähen...»

«Siis palun arvesta, et kõige hiljem... pool üksteist võtame võtme väljast ära...»

Aarne ei öelnud midagi. Kass kräunatas kurjalt.

«Pool üksteist...» ohkas tädi, otsekui oleks tal endalgi poisist kahju.

Ka nüüd ei öelnud Aarne midagi.

Ta mõtles:

«Miks ei tohi ma õhtuti ja öösiti väljas käia? Kas ma teeksin seal midagi halba? Isegi aknal vahtida ei tohi pärast kella ühteist. Tädi ütleb, et see on labane ja venepärane. Aga ma pole ju venelane, ma vahin aknast hoopis teistsuguste mõtetega... Ei, ei ma lähen hulluks! Kiiresti värske õhu kätte — seda enam, et kell on alles viis!»

* * *

Pilved rebenesid ja liikusid itta, kohati välgatas helesinist taevast. Märg rohi puistas kingadele vett. Asfalt ja õhk olid värsked ja äsja pestud.

Varsti jõudis Aarne välja vanade kollaste majade tsoonist. Muide, kord oli Aarne liigitanud Tartu neljaks tsooniks ehk ringiks. Keskel on haljasala. Kunagi olid siin varemed. Siis algavad uued majad, kõrged ning suurte akendega. Järgnesid vanad majad, algul kahe-, hiljem

ühekorruselised. Neidki on mitu alaliiki: vaikne Tammelinn, kivine Tähtvere, koltunud linnaosa Emajõe taga. Veel kaugemal algas uus linn, vohav ja rikas. Moodsad individuaalelamud osalt valmis, osalt pooleli — need olid kivid, millest ehitati ümber linna see neljas ring: müür.

* * *

Indrek elas kolmanda ja neljanda ringi piiril, ühe luitunud maja teisel korrusel, kuhu tuleb tõusta mööda nagisevat puutreppi.

Ta avas ukse ja Aarnet vapustas tema tume päevitus. Indrek päevitas igal aastal põhjalikult, kuid midagi niisugust polnud Aarne veel näinud. Kui Indrek avas oma korrapäraste valgete hammastega suu, hakkas Aarnel korra hirm. Talle tundus, et ta ees pole Indrek, vaid keegi võõras, metsik mees.

Indrek kutsus ta oma tuppa. Laual olid punased suured õunad. Samas ka värske ajaleht. Aarne hakkas just lehte vaatama — maal käis teine päevaleht — kui Indrek võttis püksid maha.

«Vaata,» ütles ta uhkelt.

Jah, Indrek oli tõesti kõikjalt päevitunud. Ta olevat seekord kasutanud kookosõli — tavalisele päevitusõlile lisaks.

«Aga kell oli mul algul käe peal,» seletas Indrek. «Sealt jäi valgeks. Ja kui ma nüüd hakkasin ilma kellata päevitama, ei pidanud kellaalune nahk vastu ja sinna tekkisid villid. Mujalt oli nahk juba päikesekindlaks muutunud. Vaata.»

Aarne vaatas.

Ta kadestas Indrekut, sest sõber oli kuidagi suurlinlik. Ja palju rohkem lugenud. Nüüd nägi Aarne, et Indreku diivanilaua on Balzaci «Kolmekümneaastane naine».

«Kas on huvitav?» küsis Aarne raamatule viidates.

«Huvitav või mitte, aga eks pea ikka teooriat kah tundma,» muigas Indrek valgete hammaste välkudes.

Aarne ei tahtnud rohkem sel teemal rääkida. Indrek oli juba kevaldel teinud vihjeid, et talle on seksuaalvahekord tuttav. Uskuda või mitte? Sõber oli tihti praalija. Ja ta ei rääkinud ise ka midagi lähemalt, piirduski vihjetega. Kuidas sa küsid? Tungib vastuseks mu enda eraellu, mõtles Aarne.

Ja nii ta oligi vait.

Tuba oli mõnus ja päike uinutas.

«Oled ehk uusi luuletusi kirjutanud?» küsis Aarne.

Indrek noogutas.

Ta võttis paberi ja luges:

*«Te arvate: maailm on kärbes
ja teie olete ämblik,
mingi veider snobist.»*

*Te meelest maailm on härg, kes
otsib ja otsib tämbrit.*

Kahetsen — eksite vist.

*Maailm on kõrgumas
tegude tandril.*

*Teil aga võrgud maas
kõikuval mandril.*

*Mis siis ikka! Kõik snobistid,
olete ämblikud.*

*Hoiate oma risti
elu mastipuul.»*

«Mis pealkiri on?» küsis Aarne, kellele sõbra luuletus meeldis.

«Algul mõtlesin, et «Snobistidele», aga siis arvasin, et ehk oleks pa-
rem «Revanšistidele», seletas Indrek.

«Kumma jätab?»

«Ei tea veel. Mis sa soovitad?»

Aarne mõtles veidi. Päikeselaik oli nihkunud lauvalt seinale. Hakkas
saabuma õhtu. Kuskil sõitis auto.

«Ateistidele? Animistidele? Agressoritele?»

Indrek muigas.

«Lobbistidele?» pakkus Aarne veel.

«Eks hiljem otsusta! Näitan homme Kornelile.»

Kirjandusõpetaja nimetamine tõi meelde kooli. Nad rääkisid natu-
ke aega eelseisvast õppeaastast.

* * *

Nad rääkisid sellel õhtul palju. Oli kerge ja lõbus, polnud muresid
peale ühe: jälle see kool.

Puhkus oli lõppenud. Indrek üritas laulda, kuid Aarne ei liitunud
miskipärast.

Õhtul hakkas jälle sadama. Terve öö peksid vihmapiisad vastu
akent.

Aga hommik oli selge ja linnid esimese klassi tüdrukute juustes ei
saanud märjaks.

Esimene koolipäev

Sellel päeval on koolimaja täis lubja ja värvi lõhna, kõik on päevitunud
ja erakordselt selgete silmadega.

Saalis korraldati aktus. Õpetajad rääkisid sissejuhatavaid sõnu,
kirjeldasid abituuriumi ees seisvaid ülesandeid. Aga väljas oli veel
peaaegu suvi; päike tungis läbi akende aulasse ja soojendas uimastavalt
ning vaikselt. Oli raske end kuulamiseks kontsentreerida. Kõneles
õpetaja Kornel, Aarne klassijuhataja.

«Iga uus sugupõlv toob endaga kaasa midagi uut ja iga surev sugu-

põlv viib endaga hauda midagi halba. Ja kunagi ei muutu maailm nii täiuslikuks, et sinna ei saaks juurde panna midagi head ja ära võtta midagi halba. Igaüks peab tundma ja teadma oma osa elus, igaüks peab enesega kaasa tooma midagi head, ainult siis on ta inimene.»

Ta rääkis veel palju ilusaid ja häid sõnu.

Aarne vaatas oma sõpru, kes istusid ta kõrval.

Indrekut — näitlejat ja kirjanikku — me juba teame eelmisest peatükist. Vaatamata soojale sügisele kandis ta seekord punast villast salli.

Ando oli sünge nagu alati. Ta ei tahtnud mõttetult rõõmustada. Tema iroonia oli valitud ja ta avas suu ainult siis, kui teadis, et jutt läheb pihta.

Üllar istus kaugemal. Ta oli paralleelklassist. Ta oli komsomolisekretär. Süles lebas tal Richard Dorgelesi «Puuristid».

Niisiis, teatraal Indrek oli ekstravert, küünik Ando ja filosoof Üllar aga endassetõmbunud, süngepoolsed introverdid. Mis eristas kaht viimast: ehk pikkus, sest Ando oli lühike, ja Üllar pikk, isegi kookas? Või juustevärv: Ando tõmmu, Üllar peaaegu blond? Jah, eks need kõik erista inimest, aga tähtsaim on sisemus: Ando oli täielik isemõtleja, kõik ta ideed olid originaalsed; Üllar aga toetus väga paljus loetule.

Suhtumine tüdrukutesse?

Indrek ei tundnud tüdrukute vastu tegelikku huvi, ehkki neist tihti rääkis.

Ando armastas Jutat, kuid ei julgenud talle läheneda.

Üllaril oli kindel pruut Kaja. Nende vahekord meenutas abielupaari oma.

* * *

Möödunud kevadel olid nad käinud neljakesi jalutamas: Üllar, Kaja, Aarne ja Kaja sõbranna Maia.

See juhtus mais, kui valged ööd olid lähedal.

Üllar oli kutsunud Aarnet ettekäändel, et Maial on igav, aga Kaja ei taha sõbrannat tihti üksinda jätta.

Kõigepealt käisid nad kinos. Siis läksid staadionile ja istusid seal. Tuul paiskas jooksuradadelt üles liiva, puude all tuikus üksildane pätt. Ta kandis prille. Nad rääkisid Remarque'ist, õieti rääkis Üllar. Ta meenutas romaani «Läänerindel muutuseta», kus oli kohe motos juttu põlvkonnast, kelle hävitas sõda — isegi juhul, kui nad ellu jäid. Aarne väitis, et tema pole ju sõjas olnud. Üllar arvas, et see ei tähenda midagi. Aarne ei pööranud Maiale erilist tähelepanu. Aga neid ühendas miski, ühendas Üllari kutse. Aarne oli ju Maia pärast staadionile, spetsiaalselt siia kutsutud. Kas Üllari plaan polnud piisavaks ühendavaks lüliks? Oli. Nüüd tegi Üllar juttu Castrost. Üllaril oli tihti poliitilisi iidoleid. Üllar oli kommunistlike vaadetega, mis ei vähendanud ta huvi niisuguste tegelaste vastu nagu Rimbaud ja markii de Sade. Castro tuli päevakorrale, ehkki tõeline Kuuba kriis algas alles aasta pärast

oktoobris. Aga Castrost oli juba praegu lehtedes palju juttu. Nõukogude Liit väitis, et USA plaanitseb agressiooni Kuuba vastu. Hruštšov väitis, et vene väed olevat Kuubal puhtalt kaitse-eesmärkidel. Üllarit ei huvitanud niivõrd lähenev kriis kuivõrd Castro kontroversiaalne, poolmütoloogiline isik. Tõesti, Castro ei jätnud kedagi ükskõikseks. Kes teda ei armastanud, see vihkas, ja vastupidi.

Nüüd, kui Aarne nägi sõbrannasid — Maiat ja Kajat — istumas aktusesaalis, tundis ta mingit ebamäärast rahutust.

Kevadel ei juhtunud ju õieti midagi, aga justkui mingi kohustus jäi hinge.

Aarne tundis, et ta ees terendavad mingid senitundmatud võimalused.

* * *

Kornel lõpetas. Talle aplodeeriti veidi rohkem kui teistele kõnelejatele, sest Kornel oli õpetaja, kelle ümber hõljus eriline atmosfäär.

Aktus jätkus.

Lauldi. Laulsid ansamblid ja solistid. Loeti luuletusi. Orkester mängis. Oli esimene september — pidulik päev, millele järgnevad hallid argipäevad.

Klassis ütles õpetaja Kornel:

«Sel aastal peate ise aru saama, mida teilt nõutakse. Õppige või ärge õppige, see on teie oma asi. Te olete kuulnud ühte ning sama juttu juba kümme aastat. Ma ei kadesta teid, kui teil pole see kõik ammuigi pähe kulunud...»

Õiged sõnad... Kõigil oli aga meeles, et täpselt samuti oli Kornel rääkinud ka möödunud sügisel. Mõned muigasid skeptiliselt. Elame, näemel!

Üldiselt lasti Korneli jutt kõrvust mööda nagu kõik muugi, mis on traditsiooniline ja kordub päevast päeva.

Hiljem kirjutasid nad üles tunniplaani. Õppeainete nimed olid halastamatult proosalised. Sulepea ei püsinud hästi käes, tähed tulid nurgelised ja kohmakad. Aga nii on igal sügisel, isegi siis, kui see sügis on omataoliste hulgas viimane.

* * *

Õhtul käisid Üllar, Kaja, Maia ja Aarne kinos vaatamas ameerika filmi «Sõda ja rahu». Pierre'i mängis Henry Fonda, Natašat Audrey Hepburn. Dolohhov seisis aknalaual ja jõi ära pudeli veini või viina. Ta jalad nõtkusid, aga ta ei kukkunud alla. Seda rolli mängis Vittorio Gassmann.

Aarne saatis Maia koju, kuid nad ei rääkinud teel peaaegu sõnagi. Ootamatult saabunud sügis teeb inimesed kohmetuks.

(Järgneb)

PAUL - EERIK RUMMO

Aastasajad, loopealsus

Mille eest me võitlesime. Ei me olegi, mis meie.
Tasaselt on elugi käinud siin tasasel kõval karjamaal.
Kadakate pügamine, see on olnud me tegemine,
ja mida puhtamad on meie villad tandrite mudast ja tolmust,
seda suurem, seda suurem on meie au.
Põgus kreitiinsusevärving pilgus, vahime otse
igavikku läbi sogase ajavoo ja ajaloo.

MEIE INTERVJUU

VESTLUS PAUL-EERIK RUMMOGA

Mulle tundub, et Sinu looming alates «Saatja aadressist» on justkui katse vastata kuulsale Theodor Adorno küsimusele: «Kuidas on võimalik pärast Auschwitzit veel luuletusi kirjutada?». Meie oludesse tõlkides kõlaks see küsimus muidugi pigem, kuidas oleks võimalik seda teha pärast Gulagi, stalinismi vms. Tunduvad ju traditsiooniline esteetika, kõik riimid, kujundid ja rütmid pärast sellist jõhkrat ajaloolist kogemust kuidagi nunnutavad ja viimsetes järeldustes ka ebamoraalsed. Kas selline küsimus on Sul ka otseselt meeles seisnud ja kui, siis mis ajast saati?

Minu meelest on see küsimus eelkõige praktilist laadi, millele saab vastata vaid luuletusi kirjutada püüdes. Tuleb proovi teha ja ühes sellega saabki teada, kuidas see on võimalik. Niiviisi puhtempiirilisel teel sünnib rodu tekste, mida võib nimetada luuletusteks, ja kuna nad on kirjutatud pärast seda ajaloolist kogemust, siis järelikult need näitavad, missugusel määral ja mil viisil on see võimalik. Ma ei oska sellele küsimusele teoreetiliselt vastata.

Ei oska ka öelda, millal taoline küsimus minu jaoks teravaks muutus. Võib-olla on ta seda kogu aeg olnud. Gulag ja Auschwitz on 20. sajandi inimese kas siis isiklikku või vähemalt silmaga haaratavasse kogemusse

mahtuvad mõisted. Kuid kurjus on mingi igavese ja hävitamatu printsibiina alati eksisteerinud. Ta lööb vahel välja suurte paistetena nagu nimetatud näited, ja vahel on rohkem pealispinna all, aga olemata ei ole ta kunagi. Selle elukorralduse all, mis võimaldab meil luuletusi kirjutada ja mida nimetame tsivilisatsiooniks, on metsikused küllaltki õhukese jää all varjul. Ning teatud viisil sisalduvad nad ka tsivilisatsioonis endas. Mõned iseloomud tajuvad seda teravalt ka siis, kui ta parajasti väga ilmselt välja löönud ei ole, teised siis, kui ta kuskil maailma nurgas välja lööb, ning kolmandad alles siis, kui tema isikliku või lähedaste inimeste elu kallale kiputakse.

Kuigi minu kõige lähedasemas ringkonnas pole olnud otseseid terrori kogemusi, olen ma siiski tajunud, et mind ümbritsev suhteline rahu on habras. Seetõttu pole mu elus vist olnud hetke, kus ma äkki oleks sellest aru saanud ja küsinud endalt, kuidas edasi olla.

Muide, ühes oma suhteliselt varases luuletuses olen kirjutanud sellised read:

*võib-aga-olla selleks just
sattunud olangi ma siia
et sinilille väsimust
siit mitte surnult kaasa viia*

Kui lihtsustades seda kujundit avada, võiks öelda, et sinilille väsimus on sellise inimise hingeseisund, kes tajub pidevalt tsiviliseerituse puudumist tolle jääkihi all ja sellest tajust tulenev väsimus ongi see, mis vajab sõnastamist. Kuigi kogu see tsükkel, millesse too luuletus kuulub, on kirjutatud hoopis ema surma puhul. Nii et ajend pole poliitiline, aga kaose või kannatuste sissetungi kogemus on siin olemas. Mu ema sai surma liiklusõnnetusel. Olekski väga kitsendav öelda, et poliitiliselt motiveeritav terror on soovitamata tegevuse ainus keha. Ma ei saaks ka öelda, et see kogemus (ema hukkimine) oleks olnud selleks murranguhetkeks, mille kohta Sa küsid. Pigem ehk jõudis selle läbi teadvuse pinnale mõte ja tunne, et olen seda alati teadnud. Ju see on vist teatav psühholoogiline dispositsioon. **Kuidas aga seletada seda järsku üleminekut «Lumevalguse... lumepimeduse» järgselt küpselt sümbolistlikult luulelt «Saatja aadressi» antiluuleni?**

See üleminek on seletatav eelkõige kitsalt professionaalsetes terminites: varasem maneer oli ennast ära ammendanud. Ega see stiilimuutus ei käi teadlikult: õhtul heidad magama ja ütled, et homme algab uus elu ja hakkad kirjutama teistmoodi luuletusi. Motivatsiooni või seletuse võib ju pärast välja kaevata või ehk ka juurde mõelda, aga muutuse hetk on ise pigem intuiitiivne.

Muidugi mängis kaasa ka tõdemus, et teemadel nagu «poes ei ole vorsti saada» või «Tšehhoslovakkiasse sõitsid tankid» ei oleks saanud kirjutada mingis väga kõrges stiilis. Tagantjärele mõtlen, et põhimõtteliselt on see ehk võimalik, vähemalt tehnilises mõttes, ja tulemuseks võiks olla väga huvitav luule, kuid tollal polnud see minu taotlustega kooskõlas.

Ja teiseks, kui mingist argipäevasest kurjusest väga ilusasti kirjutada, siis see võib viia kannatuste estetiseerimiseni. Kannatused, olgu et neid võib kui tahes metafüüsiliselt läbi elada, tulevad ju enamasti maailma ikkagi konkreetsete lurjuste kaudu. Ja sellest kaunitult kirjutamine tähendaks lurjuste pea ümber esteetilise aura loomist. See vist ei oleks päris eetiline.

Kas Sinu meelest võib siis hea kirjandus olla ühtlasi ka ebaeetiline?

Ei, seda ma ei arva. Ebamoraalne hea kirjandus on vastuolu mõistetes. Kui väidetakse, et mingi teos on küll kirjanduslikult hea, kuid moraalselt laostav, siis enamasti tõlgendatakse moraali mõistet küll väga kitsalt, inimkonna kaugemaid ja sügavamaid huvisid unustades. Või siis mõistetakse kirjanduslikkust kuidagi puhtornamenditaalselt.

Sinu suurele vaikimisele eelnenud raamatu «Luulet 1960—1967» viimase luuletuse pealkiri on «Lootus on rohkem kui lohutus». Kas tohib seda tõlgendada üleminekuna tollelt «küpselt sümbolistlikult» luulelt poliitilisele antiluulele? Eks on ju kunsti funktsioon olnud uuel ajal ikka poliitilises mõttes kahetine: ühelt poolt pakkuda kannatajatele lohutust kannatusi estetiseerides ja teiselt poolt kätkeda endas utopiilisi lootusi parema ilmakorra järele.

See tõlgendus ei oleks vist väga vale. Tolle luuletuse konkreetseks taustaks on üks vaidlus iseendaga. Tsükklis «Unetud interjöörid» olin kirjutanud maksimalistlikult lootuse vastu: «et häviks hirm, et hajuneks/suitsuloult looklev lootus». Siin ma nägin klammerdumist lootuse külge kui elujulgusest ja vabadusest pagemist ja soovisin vabendada nii hirmust kui selle vastaspoolest — lootusest. Kuid Sinu nimetatud luuletuses olin muutnud selles asjas meelt ja leidnud, et see, mille vastu ma esimeses luuletuses olin seisnud, polnud mitte lootus, vaid petlik uinutav lohutus. Lootuses on siiski aktiivne alge olemas, mida lohutuses ei ole. **Sa märkisid, et tsivilisatsiooni institutsioonidel peaks olema kurjust tasandav roll. Kas need institutsioonid ise pole mitte samuti kurjuse sünnitajad?**

Kui lähedast poliitilist kogemust silmas pidada, siis on muidugi nii. Ja kui minna kaugemale, siis anarhism kui mõttevool on ka mingi vajaduse pinnal tekkinud. Anarhismi tõdemus, et igasugune institutsionaliseerumine on iseenesest kurjuse eeldus, pole ju õhust võetud. Aga kuna ma olen reaalsuhtlusega tegelev inimene ka, siis see tegevus põhineb arusaamal, et klassikalise Lääne demokraatia mallid võimaldavad hoida habrast tasakaalu vabaduse ja õigluse vahel ning vastandlike huvide vahel. Ja ilmselt see, mis selle n-ö jääkihi all on, polegi puhas kurjus, vaid kaootiline energia, mida ei tuleks maha suruda, vaid suunata kahjututesse kanalitesse.

Sa oled kirjutanud luuletusi polemiseerimaks Brechtiga. Milline tähendus on tal olnud Sinu luule kardinaalses muutuses «Saatja aadressis»?

Brecht on mind intrigeerinud. Sellel n-ö antiluulele üleminekul oli mulle üheks eeskujuks Hans Magnus Enzensberger, aga Enzensberger on jälle omakorda lähtunud Brechtist. Ja teiselt poolt oli Brecht üks väheseid sealpoolseid tõsisemalt võetavaid autoreid, kes oli minu noorpõlve ajal hõlpsasti kättesaadav, kuna ta oli kommunist.

Kas see eemale ei peletanud?

Ei, seda mitte. Ta oli igal juhul huvitav kui näide kommunistlikust või marxistlikust

haritlasest kaasaegses Euroopas. Brechtliku luule olemuseks on teatavas napis värsis teatavate argiste kujundite kaudu seisukoha avaldamine mingi asja suhtes. Puhtale luuletusele ei saa midagi vastu öelda, aga seisukohale saab alati teise seisukohaga vastu vaielda. Ja minu luuletused on kas vastuväited või kommentaarid mõnele Brechti lausele, Ma kujutlesin, et oleks tore, kui Brecht saaks mulle omakorda vastata. Nii et see ei olnud Brechti eitamine, vaid pigem midagi dialoogikatse taolist. Muidugi ma poleks vastust saanudki saada, sest Brecht oli selleks ajaks juba surnud.

Brechti-aege fašistlik Saksamaa ja minu kaasaegne Nõukogude taustsüsteem olid ju väga sarnased, kuid sellegipoolest ma tajusin ka erinevusi. Ja mulle tundusid siis ka mõned Brechti hinnangud Saksa situatsioonile mitteadekvaatsed. Ühesõnaga leidisin, et Ida-Saksa tüüpi marxism ei ole pädev vastus fašismile. Mõistsin samuti, et Brechti vastused ei sobi ka meie olukorda, kuigi olukord oli peaaegu sama.

Ei tea, miks oli see antiluule või kasin luule levinud just peamiselt poststalinistlikus Ida-Euroopas? Meelde tulevad peale Brechti veel Miroslav Holub, Zbigniew Herbert, Tadeusz Różewicz.

Enzensberger on ju ikka Lääne-Saksamaalt ja sellist luulet kirjutasid ka Saarikoski jt Soomes. Kui seda pidada tõesti idaeuroopalikuks nähtuseks ja jätta vaatlemata need mõned Lääne vasakpoolsed autorid, siis võiks oletada, et üheks põhjuseks on vastuseis pateetikale. Pateetika ei pruugi iseenesest ju midagi võltsi olla, aga kommunistlikes režiimides ta vohas, oli üks nende režiimide põhialuseid ja oli seejuures muidugi läbini võlts. Vastukaaluks tuli otsida sõnade ele-

mentaarseid tähendusi, leida üles sõnade ideoloogiast moonutatamata sisu, sest loosungite puhul kasutatakse mõisteid ikka väga ähmases mahus.

On räägitud, et Sa olevat kunagi öelnud, et «Palun mulle sada grammi vorsti» on ka luuletus.

Seda on Ain Kaalep väitnud. Ma siiski päris ei usu, et mul seesugune programm oleks olnud. Küllap see oli mõnel kohtumisel lugejatega, kui mu kohalviibimise auks loeti ette minu vanu, neid nagu sa ütlesid «küpseid, sümbolistlikke» luuletusi, mis mind ammu olid ära tüüdanud. Ja arvatavasti ma siis tahtsin mõista anda, et see kõik on jama ja ütlesin siis pisut eba viisakal kombel midagi taolist.

Päriksin Sinult veel ühe lapsesuise küsimuse: miks Sa pärast «Saatja aadressi» vaikisid?

Mõne inimese kohta öeldakse, et ta on sündinud luuletaja ja võib-olla on selliseid eksemplare ka tõepoolest olemas. Kuid inimese määrab ära ikka mingisugune kogum raskesti defineeritavat energiat. Missuguse rakenduse see energia leiab, oleneb aga suuresti taustast, kuhu inimene sünnib, ja tervest reast juhuslikest asjaoludest. Kui see energia realiseerub luuletustes, siis võib tõesti olla, et inimene jääb elu lõpuni luuletajaks. Aga see pole ainus võimalus. Näiteks minu praegune poliitikaga tegelemine on lihtsalt uus viis sellesama energia rakendamiseks. See tuli minu jaoks kuidagi väga spontaanselt, nii et ma peaaegu ise ei märganudki (võib-olla hajameelsusest?) mingit üleminekut või murdehetke, mis näitab, et see oli minu jaoks loomulik samm.

Vestles Märt Väljataga

SIIM - TANEL ANNUS

1991.

Ma ei oska pealkirjastada oma pilte ja anda nimetusi oma performance'itele-rituaalidele. Pealkiri vangistab mind töö tegemisel ja segab vaatajat. Ma ei taha, et sõnakujund häiriks pildikujundit. Nad on mõlemad kaks väga võimsat jõudu. Suudan neid ühendada ülimalt harva ja teen seda vaid erandjuhtudel. Arvan, et kujutatut leiab nii paremini tee vaataja teadvusse ja alustab seal oma vaba kulgu.

Meelsamini nummerdan oma pilte. Mind võlub numbriterea lõputus. See on kombineerimine ainult mõnede märkidega. Ka kalender

on lõputute numbrite rida, mille taha mahub suuri asju — päevi, aastaid ja aastatuhandeid.

Nüüsama lõpmatud on ideed minu nummerdatud piltidel. Mul on raske esitada neid sõnas või skeemina paberil. Keeruline on selgitada nende kujundite sümboolikat, sest ma ei tea ka ise nende tähendust. Sõna materialiseerib nende ilmutusliku olemuse.

Need ideed on hiiglaslikud oma mõõtmetelt, vahest isegi hirmuäratavad, kuid väga ligitõmbavad ja atraktiivsed. Minu kujutelmas ei ole neil konkreetset, jälgitavat vormi. Isegi kujutus on liialt konkreetne väljendamaks nende olemust. Materiaalses vormis eksisteerivad nad paberil, lõuendil või performance'ites, kuid sel juhul juba transformeerununa.

Ma vajan enam loomisprotsessi, resultaati on vähemtähtis. Mul on tunne, et ma jätkan kogu aeg ühte ja sama pilti. Ma ei suuda enam eristada üht pilti teisest. Nad on sama idee või vaimu erinevad esinemisvormid.

Kui ma asetaks oma pildid mingisse järjestusse, ei oskaks ma öelda, kas neis on mingeid arenguid. Arvan, et parimad neist on lähemal müstilisele kogemusele. Need on olnud hetked, kus olen unustanud end Looja meeleva, unustades oma mina ja saanud juhatust kosmilistest nägemustest, hõljunud Loojaga tühjuses ja olnud lähedal ruumi loomisele või selle lõpule, võtnud osa päikesetõusudest ja -loojangutest. Olen olnud valguses ja pimeduses...

Ma ei oska öelda, kas ma olen oma piltide ainuautor. Arvan, et see küsimus puudutab enamikku kunstiloomingut nii tänapäeval kui minevikus. Ma ei usu, et kellelgi on võimalik luua midagi täiesti uut. Me kõik ju tiirleme ümber Päikese. Samad arhetüüpsed kujundid esinevad kõikides kultuurides ja kõikidel ajastutel. Osa kuulub inimkonna algaegadesse, osa hilisemasse aega. Ometigi on nad kõik üksteisele sarnased. Nii elab meis kõigis minevik ja olevik üheaegselt.

Kunstniku ülesanne võiks olla selle tunnetamine. Mida vabam on kunstnik ja mida enam laseb ta end kanda ja juhtida intuitsioonil, seda lähemale jõuab ta saladustele, jõududele ja Tundmatule. Kunstnikul on üleloomulikud võimed. Oma parimail hetkil seisab ta lähedal Loojale-Tundmatule ja on tema vahendaja.

EDWARD SAID

ORIENTALISTIKA KRIIS

Kui öeldakse, et millegi või kellegi hoiak on *tekstuaalne*, siis tundub see võib-olla imelik, kuid kirjanduse uurija saab sellest väljendist kergemini aru, kui ta meenutab mõttelaadi, mida ründas Voltaire «Candide'is», või koguni seda suhtumist tegelikkusse, mida pilkas Cervantes «Don Quijotes». Nende kirjanike meelest on eranditult mõistlik ja õige pidada vääraks eeldust, nagu oleks seda kihavat, ettearvamatut ja problemaatilist segadust, milles inimesed elavad, võimalik mõista selle põhjal, mida ütlevad raamatud—tekstid; kui raamatust teadasaadut hakatakse täht-tähelt tegelikkusele rakendada, siis riskitakse teha narrusi või laostuda. «Amadís de Gaulat»* võidakse 16. sajandi (või tänapäeva) Hispaania mõistmiseks kasutada niisama vähe kui Piiblit näiteks Alamkoja mõistmiseks. Kuid on ilme, et inimesed on tekste nii lihtsameelsel kombel kasutada püüdnud ja püüavad praegugi — muidu ei oleks «Candide'il» ja «Don Quijotel» tänapäeval enam seda köitvust, mis neil on. On arvatavasti üldinimlik eksitus eelistada teksti skemaatilist autoriteeti hämmingule, mis tekib, kui inimlikku näost näkku kohatakse. Ent kas seda eksitust esineb ühtviisi igal pool või on ehk olukordi, milles tekstuaalse hoiaku domineerimine on tõenäolisem kui muidu?

On olemas kaht liiki olukordi, mis tekstuaalset hoiakut soodustavad. Üks tekib siis, kui inimene puutub lähedalt kokku millegagi, mis on talle suhteliselt tundmatu ja ähvardav ning mis on talle senini kaugel olnud. Niisugusel juhul pöörduetakse nende seikade poole senisest kogemusest, mis uudset olukorda meenutavad, kuid võib ka otsida abi vastaval teemal loetust. Just inimliku kalduvuse tõttu otsida abi tekstidest, kui võõramaareisi ebakindlus meelerahu ähvardama kipub, on reisi-kirjeldused ja reisijuhid enam-vähem sama «loomulikud» tekstid, ülesehituselt ja kasutusviisilt sama loogilised kui kõik muudki raamatud. Paljud rändurid ütlevad ennenägemata maal läbielatu kohta, et see ei olnud

niisugune, nagu nad ootasid, mis peab tähendama, et see ei olnud niisugune, nagu mõni raamat seda oli kujutanud. Ja muidugi kirjutavadki paljud autorid reisikirjeldusi ja -juhte selleks, et öelda, et antud maa on niisugune või, veel parem, et ta on kirev, kallis, huvitav jne. Mõte on mõlemal juhul selles, et inimesi, kohti ja elamusi saab alati kirjeldada raamatust ning raamat (või tekst) võib omandada isegi suurema autoriteedi ja laialdasema usalduse kui tegelikkus, mida ta kirjeldab. Kui Fabrice del Dongo otsib taga Waterloo lahingut,** siis ei ole koomika siin mitte niivõrd selles, et ta lahingut ei leia, vaid selles, et ta otsib seda kui midagi niisugust, millest on talle rääkinud tekstid.

Teiseks tekstuaalset hoiakut soosivaks olukorraks on näiline edu. Kui keegi loeb raamatut, kus väidetakse, et lövid on raevukad, ja satub siis vastamisi raevunud lõviga (ma muidugi lihtsustan), siis hakkab ta tõenäoliselt ka teisi sama autori teoseid lugema ja uskuma. Aga kui raamat lövidest õpetab ka, kuidas raevuka lõviga ümber käia, ja kui see õpetus väga hästi aitab, siis ei saavuta autor mitte ainult suurt usaldust, vaid temalt oodatakse, et ta ka muu kirjatööga kätt prooviks. Tegemist on küllalt keerulise dialektilise võimendusega — lugeja elukogemused olenevad sellest, mida ta on lugenud, ja see omakorda õhutab autoreid käsitlema teemasid, mis on lugejate kogemustega juba ette määratud. Raamat sellest, kuidas kohelda raevukat lõvi, võiks siis saada alguseks tervele raamatute sarjale, näiteks lõvide raevukusest, raevukuse päritolust jne. Ja kui tekst kesken-dub üha kitsamalt oma teemale, käsitledes mitte enam lõvisid, vaid nende raevukust, siis võiks arvata, et raamatus soovitud viis, kuidas lõvi raevukusega toime tulla, tegelikult suurendab tema raevukust, sunnib teda olema raevukas, sest just nimelt seda ta nüüd on, kuna see on *ainus*, mis on tema olemusest teada.

Kui tekst püüab sisaldada teadmisi millestki tegelikust ja kui ta on tekkinud äsjakirjeldatutel sarnastel asjaoludel, siis ei ole teda lihtne tähele panemata jätta. Teda pee-

* Ebaselge algupärage hispaania rüütliromaan, jõudnud trüki 16. sajandil. Kommentaarid (*) siin ja edaspidi toimetuselt, viited (1) artikli autorilt.

** Viide Stendhali romaani «Parma klooster» (La Chartreuse de Parme; 1839) peategelasele.

takse asjatundlikuks. Talle võib lisanduda akadeemikute, ametiasutuste ja valitsuste autoriteet, ümbritsedes teda veel suurema prestiižiga, kui ta praktiline edu seda õigus-taks. Mis aga kõige tähtsam, niisugused tekstid võivad lisaks teadmistele luua ka sedasama reaalsust, mida nad näivad kirjeldavat. Ajapikku loob niisugune teadmine ja reaalsus traditsiooni või, nagu Michel Foucault seda nimetab, diskursuse, mille raames loodud tekstide eest ei vastuta tegelikult enam mitte antud algpärase autori, vaid traditsiooni materiaalne olemasolu või kaalukus. Sedalaadi tekste koostatakse noist juba olemasolevaist informatsiooniüksustest, milliseid Flaubert talletas oma käibetõdede kataloogis.*

Vaadeldgem kõige eelõeldu valguses Napoleoni ja de Lessepsi.** Enam-vähem kõik, mida nad Oriendist teadsid, oli pärit orientalisti traditsioonis kirjutatud raamatuist, selle käibetõdede-varamu riioleilt; nende jaoks oli Orient nagu raevukas lõvigi midagi niisugust, millega tuli tegelda ja ümber käia teatud määral *sellepärast*, et tekstid olid tolle Oriendi võimalikuks muutnud. Säärane Orient oli vait, võimaldades Euroopal ellu viia projekte, mis hõlmasid päriselanikke, kuid ei toonud kaasa mingit otsest vastutust nende ees; ja selline Orient ei saanud vastustada tema jaoks väljatöötatud projekte, kujundeid või lihtsalt kirjeldusi. Olen varem nimetanud niisugust suhet Lääne kirjutiste (ja nende järelduste) ning Oriendi vaikumise vahel Lääne võimsa kultuurilise jõu, Oriendile suunatud võimutahte tagajärjeks ja ilminguks. Kuid sellel jõul on ka teine külg, mille olemasolu sõltub orientalistliku traditsiooni ja selle tekstuaalse hoiaku survest Oriendile; see külg elab omaette elu, nagu elavad raamatud raevukaist lõvidestki, niikaua kui lõvid ei saa vastu rääkida. Harva aga vaadeldakse Napoleoni ja de Lessepsi — kui nimetada ainult kaht neist arvukaist ettevõtjaist, kes on Oriendi suhtes plaane haudunud — niisuguses perspektiivis, mis näitab, et Oriendi võimetuse kõrval nende ees oli nende ettevõtmiste põhjus peamiselt just orientalistika diskursuses, mis andis nende tegevusele tähendusrikkuse, mõistetavuse ja

reaalsuse ning võimaldas Oriendi mõõtmatus vaikusese edasi liikuda. Orientalistika diskursus ja seda võimaldanud asjaolud — Napoleoni puhul näiteks Lääne kaugelt suurem sõjaline võimsus Oriendiga võrreldes — andsid neile idamaalase, keda sai kirjeldada sellistes teostes nagu «Description de l'Égypte», ja Oriendi, mida sai läbida, nagu de Lesseps läbistas Suessi. Veel enam, orientalistika andis neile nende edu — vähemalt nende endi vaatenurgast, millel ei olnud midagi ühist idamaalase vaatenurgaga. Teiste sõnadega, hommiku- ja õhtumaalaste tegelikul inimlikul lävimisel oli selles edu samasugune roll kui Kohtuniku lauses: «Mina ütlesin, et mina ütlesin endale» näidendis «Vandemeestekohus».*

Niipea kui hakkame orientalistikat vaatlema õhtumaalaste omamoodi eneseprojektsioonina Oriendile ning viimasele suunatud valitsemistahete avaldusena, ootavad meid ees mõned üllatused. Sest kui on õige, et ajaloolased Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt on kujundanud oma lood «teatavat laadi jutustusena»¹, siis käib sama ka orientalistide kohta, kes kujundasid aastasadadeks Oriendi ajaloo, iseloomu ja saatuse. 19. ja 20. sajandil muutusid orientalistid tõsiseltvõetavamaks grupiks, kuna selleks ajaks olid fantastilise ja reaalse geograafia haardealad kahanenud, Oriendi ja Euroopa suhteid määras Euroopa pidurdamatu ekspansioon turgude, ressursside ja kolooniate otsingul, ja lõpuks sellepärast, et oli lõppenud orientalistika ümberkujunemine õpetatud diskursusest suurriiklikuks institutsiooniks. Teisenemise märke oli näha juba sellest, mida ma olen öelnud Napoleoni, de Lessepsi, Balfouri ja Cromeri** kohta. Vaid kõige algisel tasemel on nende ettevõtmised Oriendis mõistetavad geeniuste ja vaimuini-meste, Carlyle'i mõistes sangarite jõupingutustena. Tegelikult on Napoleon, de Lesseps, Cromer ja Balfour hoopis *reeglipärasemad*, hoopis vähem ebaharilikud, kui meenutame

* «Käibetõdede leksikon» (*Dictionnaire des idées reçues*; avaldatud 1911) on Gustave Flaubert'i postuumselt (1881) ilmunud romaani «Bouvard ja Pécuchet» irooniline lisa.

** Napoleon Bonaparte juhtis 1798. aastal sõjaretket Egiptusse ning algatas selle maa akadeemilise uurimise, mille tulemused avaldati 1809—1828 23 köites pealkirja «Egiptuse kirjeldus» (*Description de l'Égypte*) all. Ferdinand de Lesseps (1805—1894) oli prantsuse diplomaat ja insener, kes kavandas Suessi kanali ja juhtis 1859—1869 selle ehitamist.

* *Trial by Jury*, Gilberti ja Sullivani koomiline ooper, esietendus 1875.

** James Arthur Balfour (1848—1930) esitas Briti välisministrina 1917. aastal Balfouri deklaratsiooni, mis toetas Juutide Rahvuskodu (tänapäeva Iisraeli riigi eelkäija) rajamist Palestiinas. Lord Cromer (1841—1917) oli Briti valitsustegelane ja diplomaat, Egiptuse tegelik valitseja 1883—1917.

¹ H. White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore, 1973, lk 12.

d'Herbelot' ja Dante* skeeme ning lisame neile 19. saj. euroopaliku impeeriumi taolise moderniseeritud, efektiivse mootori ja positiivse pööraku: kui Orienti ei ole ka võimalik ontoloogiliselt minema pühkida (nagu d'Herbelot ja Dante seda võib-olla mõistsid), siis on ometi olemas vahendid, et teda haarata, käsitleda, kirjeldada, parandada ja radikaalselt muuta.

Sellega tahan ma öelda, et leidis aset üleminek Oriendi puhttekstuaalselt mõistmiselt, formuleerimiselt või määratlemiselt kõige selle praktilisele kasutuselevõtule Oriendis ning et orientalistika oli tihedalt seotud selle tagurpidise üleminekuga. Niivõrd kui asi puutus rangelt teaduslikku tegevusse (minu arvates on arusaam rangelt teaduslikust tegevusest kui erapooletust ja abstraktsesest asjast raskesti mõistetav; ometi võime teda mõtteliselt kasutada), tegi orientalistika palju ära. Oma hiilgeajal, 19. sajandil, sünnitas ta õpetlasi, suurendas Läänes õpetatavat keelte, samuti redigeeritud, tõlgitud ja kommenteeritud käsitluste hulka; paljudel juhtudel andis ta Oriendile sümptiseerivaid Euroopa uurijaid, kes tundsid tõsiselt huvi Sanskriti keele grammatika, foiniikia müntide ja araabia luule vastu. Siiski — ja seda tuleb väga selgesti öelda — tallas orientalistika Oriendi jalge alla. Orienti käsitleva mõttesüsteemina tõsiselt ta eriomastelt inimlikelt detailidelt alati üldiste ja üle-inimlikeni; tähelepanekust mõne 10. sajandi araabia luuletaja kohta sügenes Egiptuse, Iraagi või Araabia orientaalne vaimulaadi kohtlemise ja käsitsemise poliitika. Samamoodi võidi ühtainsat Koraani värsirida vaadelda parima tõendusena väljajuurimatust muhameedlikust meelelisusest. Orientalistika eeldas muutumatut Orienti, mis on absoluutselt erinev Läänest (vaid põhj(end)used selleks muutusid ajastuti). Ja orientalistika, oma 18. sajandi järgses vormis, ei ole end enam revideerida suutnud. Kõik see teeb paratamatuks Cromeri ja Balfouri taolised tegelased Oriendi vaatlejate ja valitsejatenä.

Poliitika ja orientalistika lähedus või, ettevaatlikumalt öeldes, suur tõenäosus, et orientalistikast pärit Oriendi-kujutlusi saab võtta kasutusele poliitikas, on tähtis, kuid siiski äärmiselt tundlik tõsiasi. Ta sunnib esitama küsimusi kalduvusest süütusele või süüle, õpetlaslikule erapooletusele või osalusele survegrupis ka teistel sellistel aladel nagu

näiteks neegri- või naisuurimuses. Ta tekitab paratamatult süüemelist rahutust kultuuriliste, rassiliste või ajalooliste üldistuste, nende kasutamise, väärtuse, objektiivsusastme ja põhisihil pärast. Just need poliitilised ja kultuurilised tingimused, milles Lääne orientalistika on õilmitsenud, sunnivad, rohkem kui miski muu, pöörama tähelepanu Oriendi ja idamaalase alandatud seisundile uurimisobjektina. Kas võinuks miski muu kui poliitiline isanda-orja suhe luua sellise orientaliseeritud Oriendi, mida nii täiuslikult on iseloomustanud Anwar Abdel Malek:

a) Probleemiasetuse ja problemaatika tasemel (...) [vaatleb orientalistika] *Orienti ja idamaalasi uurimis-«objektina», mis kannab teine-olemise [otherness] pitsi — nagu kõik, mis on erinev, olgu see «subjekt» või «objekt» — kuid nende teine-olemine on määrav, on olemusliku iseloomuga... See uurimis-«objekt» on, nagu ikka, passiivne ja mitteosalev, talle omistatakse eelkõige «ajalooline» subjektsus, millel puudub aktiivsus, autonoomsus, suveräänsus iseenda suhtes: ainus Orient või idamaalane või «subjekt», mida äärmisel juhul tunnustada saaks, on (filosoofilises mõttes) võõrandunud olend, see tähendab, ta on iseenda suhtes midagi muud kui ta ise; teda sätestavad, mõistavad, määratlevad — ja mõjutavad — teised.*

b) Uurimistemaatika tasemel rakendavad [orientalistid] *essentsialistlikku käsitust uurimisel Oriendi maades, riikides ja rahvastest, mis väljendub iseloomulikus etnitsistlikus tüpoloogias (...)* ja kalduv ühes sellega üha rassismi suunas.

Traditsiooniliste orientalistide meelest peaks eksisteerima mingi olemus [essence] — mida mõnikord isegi selgelt metafüüsilises keeles kirjeldatakse —, mis moodustab kõigi vaadeldavate olendite võõrandamatu ja ühise aluse; see olemus on «ajalooline», kuna ta ulatub tagasi ajaloo koidikuni, ja samas fundamentaalselt ebaajalooline, kuna ta kinnistab olendi, uurimis-«objekti» tema võõrandamatusse ja mittearenevasse eripärasse, selle asemel et määratleda teda — niisama nagu kõiki teisi olendeid, riike, rahvusi, rahvaid ja kultuure — ajaloolise evolutsiooni väljas toimivate jõuvektorite produkti või resultatina.

Nõnda jõutakse lõpuks välja tüpoloogiani — mis rajaneb tegeliku eripärasusel, kuid on ajaloost lahutatud, mistõttu teda mõistetakse käegakatsutamatuna, olemuslikuna — mis läbi uuritav «objekt» muutub teiseks olendiks, kelle suhtes uuriv subjekt on transsendentne; tekivad Homo sinicus, Homo arabicus (miks mitte ka Homo aegypticus jne), Homo africanus; inimene aga — selle all mõistetakse «normaalset inimest» — on

* Barthélemy d'Herbelot' «*Ida Raamatukogu*» (*Bibliothèque Orientale*; 1697) oli Euroopas üldkasutatav teatmik kuni 19. sajandil alguseni. Dante paigutas Muhamedi ja teised muhameedlased oma Infernosse.

ajaloolise aja (alates Vana-Kreekast) eurooplane. Siit on näha, kui suurel määral 18.—20. sajandil kaasneb Marxi ja Engelsi poolt paljastatud omanikest vähemuse hegemonismiga* ja Freudi poolt lammutatud antropotsentrismiga europotsentrism humanitaar- ja ühiskonnateadustes, ning eriti aladel, mis otseselt tegelevad mitte-Euroopa rahvastega.²

Abdel Maleki meelet on orientalistikal niisugune ajalugu, mis juhib ja 20. sajandi lõpu «idamaalase» arvates ülal kirjeldatud ummikusse. Visandagem nüüd lühidalt see ajalugu, nagu ta kulges läbi 19. sajandi, kogudes endasse kaalukust ja võimu, «omanikest vähemuse hegemonismi», ning europotsentrismiga liitunud antropotsentrismi. 18. sajandi viimastest aastakümnetest alates valitsesid orientalistikat kui distsipliini vähemalt poolteist sajandit Inglismaa ja Prantsusmaa. Suured filoloogilised avastused võrdleva grammatika alal, mida tegid Jones, Franz Bopp, Jakob Grimm ja teised, võlgnesid tänu käsikirjadele, mis olid toodud Idast Pariisi ja Londonisse. Peaaegu eranditult alustasid kõik orientalistid tegevust filoloogidena, ning revolutsioon, mis sünnitas Boppi, Sacy, Burnoufi ja nende õpilased, tegi filoloogiat võrdleva teaduse, mis põhines eeldusel, et keeled kuuluvad keelkondadesse, mille kaks suuresindajat on indoeuroopa ja semiidi keelkond. Niisiis on orientalistikal algusest peale kaks tunnusoont: (1) värskest tekkinud teaduslik iseteadvus, mis põhines Oriendi lingvistilisel tähtsusel Euroopa jaoks ja (2) kaldumus oma ainet jaotada, alajaotada ja ümber jaotada, muutmata iial oma arvamust Oriendist — see jääb kogu aeg samasuguseks, muutumatuks, ühetaoliseks ja radikaalselt isearalikuks objektiks.

Friedrich Schlegel, kes sai sanskriti keele selgeks Pariisis, on heaks näiteks mõlema tunnusoone kohta. Kuigi ta oli 1808. aastaks — ajaks, mil ta avaldas oma «Über die Sprache und Weisheit der Indier» («Indialaste keeled ja tarkused») — orientalistikast praktiliselt loobunud, arvas ta ikka veel, et sanskriti ja pärsia keelel ühelt poolt ning kreeka ja saksa keelel teiselt poolt on rohkem sugulust omavahel kui semiidi, hiina, ameerika või aafrika keeltega. Veel enam, indoeuroopa keelkond oli kunstipäraselt lihtne ja veenev, nii nagu näiteks semiidi keelkond seda ei olnud. Niisugused abstraktsioonid ei

valmistanud vaeva Schlegelile, keda eluaga olid köitnud rahvused, rassid, hinged ja nimed kui asjad, millest sai kirglikult kõnelda — populismi järjest ahenevas perspektiivis, mille piirjooni esimesena oli visandanud Herder. Kuid mitte kusagil ei kõnele Schlegel elavast, oma kaasaja Oriendist. Kui ta 1800. aastal ütles: «Ülimat romantikat peame otsima Oriendist», siis mõtles ta «Sakuntala», Zend-Avesta ja upanišaaside Orienti.* Mis puutub semiitidesse, kelle keel oli aglutineeriv, ebaesteetiline ja mehhaaniline, siis nemad olid erinevad, alamad, mahajäänud. Schlegeli loengud keelest ja elust, ajaloost ja kirjandusest on sääraseid vahetegemisi täis, ja ta tegi neid vähimategi mõõndusteta. Heebrea keel, ütles ta, on loodud prohvetlikeks kuulutusteks ja ennustusteks; muhameedlased aga võtsid omaks «surnud, tühja teismi, puhtnegatiivset unitaarse usu».³

Niisugune rassism, nagu leidub Schlegeli halvustavates märkustes semiitide ja teiste «alamate» idamaalaste kohta, oli laialt levinud kogu Euroopa kultuuris. Kuid ühelgi teisel alal, kui mitte arvestada 19. sajandi lõpupoole darvinistlikku antropoloogiat ja frenoloogiat, ei tehtud temast teadusliku uurimise ainet, nii nagu see toimus võrdlevas keeleteaduses või filoloogias. Näis, et keel ja rass on lahutamatu seotud, ja «hea» Orient oli alati mingi klassikaline ajajärk kusagil igimistses Indias, samal ajal kui «halb» Orient kestis edasi kaasaja Aasias, kohati Põhja-Aafrikas ja kõikjal islamimaades. «Aaria» ala piirdus Euroopaga ja muistse Oriendiga; nagu Léon Poliakov on näidanud (mainimata aga kordagi, et sugugi mitte ainult juudid ei ole semiidid, vaid ka muhameedlased⁴), domineeris aaria müüt ajaloolises ja kultuuriantropoloogias «vähemate» rahvaste arvel.

Orientalistika ametlikku intellektuaalsesse sugupuusse kuuluksid kindlasti Gobineau, Renan, Humboldt, Steinthal, Burnouf, Remusat, Palmer, Weil, Dozy, Muir, — et peaaegu juhuslikus järjekorras nimetada vaid

* «Sakuntala» — india 5. sajandi luuletaja Kalidasa sanskritikeelne värsdraama. Zend-Avesta — zotoastrismi pühakiri. Upanišaadid kuuluvad hindude pühade raamatute hulka.

³ Fr. Schlegel, Über die Sprache und Weisheit der Indier: Ein Beitrag zur Begründung der Altertumskunde. Heidelberg, 1808, lk 44—59; Fr. Schlegel, Philosophie der Geschichte: In achtzehn Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1828. Hrsg. J.-J. Anstett. Rmt.: Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Bd. 9. Hrsg. E. Behler. München, 1971, lk 275.

⁴ L. Poliakov, The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe. Trans. E. Howard. New York, 1974.

* Mõiste «hegemonia» — tähenduses: vähemuse kultuuriline või ideoloogiline valitsemine enamuse üle, mille mõlemad pooled loomulikuks tunnistavad — pärineb itaalia marksistilt Antonio Gramscilt (1891—1937).

² A. A. Malek, Orientalism in Crisis. «Diogenes», vol. 44, winter 1963, lk 107—108.

mõnda 19. sajandi kuulsat nime. Siia kuulsid ka õpetatud seltside — 1822 rajatud *Société asiatique*; 1823 rajatud *Royal Asiatic Society*; 1842 rajatud *American Oriental Society* jt — hajutatud jõud. Kuid selline ametlik genealoogia oleks vist sunnitud välja jätta selle suure panuse, mille andsid ilukirjandus ja reisikirjeldused, kindlustades neid piire, mida orientalistid olid Oriendi eri geograafiliste, ajaliste ja rassiliste jaotuste vahele rajanud. Niisugune väljajätt ei oleks sünnis, sest eriti islami-Oriendi osas on see kirjandus väga rikkalik ja tal on olnud silmapaistev roll orientalistliku diskursuse kujundamises. Siia kuuluvad Goethe, Hugo, Lamartine'i, Chateaubriand'i, Kinglake'i, Nervali, Flaubert'i, Lane'i, Burtoni, Scotti, Byroni, Vigny, Disraeli, George Elioti ja Gautier' teosed. Hilisemast ajast, 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest, võiksime lisada Doughty, Barrès'i, Loti, T. E. Lawrence'i, Forsteri. Kõik need kirjanikud toonitavad tugevamaks «suure Aasia mõistatuse» (Disraeli väljend) piirjooni. Seda üritust pole märgatavalt toetanud mitte üksnes Oriendi surnud tsivilisatsioonide päevavalgele tulek (tänu Euroopa väljakaevajatele) Mesopotaamias, Egiptuses, Süürias ja Türgis, vaid ka laialdased geograafilised uurimused kogu Oriendis.

19. sajandi lõpul õhutas neid saavutusi oluliselt eurooplaste okupatsioon kogu Lähis-Idas (välja arvatud mõned osad Osmani impeeriumist, mis neelati pärast 1918. aastat). Tähtsaimateks koloniaalvõimudeks olid taas Suurbritannia ja Prantsusmaa, kuigi teatud osa oli ka Vene- ja Saksamaal.⁵ Koloniseerimine tähendas kõigepealt huvide kindlakstegemist, õigupoolest nende tekitamist; need huvid võisid olla ärilised, kommunikatsioonidealased, usulised, sõjalised, kultuurilised. Islami ja islamimaade suhtes tundis näiteks Suurbritannia, et tal kui kristlikul võimul on seal kaitsta seaduslikke huve. Nende huvide teenimiseks kujunes välja keerukas aparatuur. Toetati vanu organisatsioone nagu Kristlike Teadmiste Edendamise Selts (1698) ja Välismaal Evangeeliumi Levitamise Selts (1701), hiljem aitasid neile kaasa veel Baptistlik Misjoniselts (1792), Kiriku Misjoniselts (1799), Briti ja Välismaa Piibliselts (1804), Londoni Ühing Ristiusu Toetuseks Juutide Seas (1808). Need misjoniseltsid «liitusid avalikult Euroopa ekspansiooniga».⁶ Lisage neile kaubanduseltside, teaduseltside, geograafiliste uurimisfondide, tõlkimisfondide, koolide, misjonipunktide, konsulaatide, vab-

rikute, mõnikord ka suurte eurooplaskogukondade istutamine Orienti, ja «huvi» mõiste omandab üsna selge sisu. Siitpeale kaitsti huve suure agarusega ja suurte kulutustega.

Siiani on mu ülevalde olnud jämedakoeline. Mida öelda nende tüüpiliste kogemuste ja tunnete kohta, mis saadavad nii orientalistika teaduslikke edusamme kui ka poliitilisi vallutusi, millele ta on kaasa aidanud? Siia kuulub kõigepealt pettumus, et kaasaja Orient ei ole hoopiski selline nagu tekstid. Gérard de Nerval kirjutab Théophile Gautier'le 1843. aasta augusti lõpul nõnda:

Ma olen juba kuningriik kuningriigi järel, provints provintsi järel ilma jäänud universumi kaunimast poolest ja varsti ei tea ma enam kohta, kus oma unelmatele pelgupaika leida; kuid kõige rohkem on mul kahju, et olen oma fantaasiaist pagendanud Egiptuse, nüüd, kus olen ta kurvalt paigutanud oma mälestustesse.⁷

Nii kirjutab suure «Idamaareisi» (*Voyage en Orient*) autor. Säärane kaeblus on ühine teema nii romantikutele (reedetud unistus, nagu seda on kirjeldanud Albert Béguin oma teoses «L'Âme romantique et le rêve» — «Romantiline vaim ja unistus») kui Püha Maa ränduritele, Chateaubriand'ist Mark Twainini. Igasugune otsene kogemus maapealsest Oriendist on ironiliseks kommentaariks tema niisugustele õilistustele, nagu võib leida Goethe «Mahometsang'ist» või Hugo «Adieux de l'hôtesse arabe'ist». Mälestus tänapäeva Oriendist vaidlustab fantaasia, saadab mälestaja tagasi fantaasiasse — paika, mida eurooplaste tundlik hing eelistab reaalsele Oriendile. Inimese jaoks, kes ei ole Orienti kunagi näinud, ütles Nerval kord Gautier'le, on lootus ikka lootus; minu jaoks on ta vaid iseliiki sibul. Tänapäeva Oriendist kirjutamine tähendab kas demüstitiseerida tekstidest nopitud kujundeid või enese piiramist selle Oriendiga, millest kõneles Hugo oma esialgses eessõnas «Idamaistele» (*Les Orientales*)* — Idamaaga kui «image'i» [kujundi'] või «pensée'ga [mõttega]', «une sorte de préoccupation générale» [teatava üldise vaimutegevuse] sümbolitega.⁸

Isiklik pettumus ja üldine vaimutegevus iseloomustavad päris hästi orientalistlikku tundelaadi, kuid nad toovad kaasa ka teisi, tuttavamaid mõtte-, tunde- ja tajumisharjumusi. Eurooplaste vaim õpib eristama Oriendi üldist mõistmist tema spetsiifilisest kogemisest; kumbki läheb nii-öelda ise teed. Scotti romaanis «Talisman» (1825) võitleb

⁵ Vt D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843—1943: Church and Politics in the Near East*. Oxford, 1969.

⁶ A. L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800—1901*. London, 1961, lk 5.

⁷ G. de Nerval, *Oeuvres*. V 1. Ed. A. Béguin, J. Richet. Paris, 1960, lk 933.

* V. Hugo luuletuskogu (1829).

⁸ V. Hugo, *Oeuvres poétiques*. V 1. Lk 580.

Sir Kenneth kuskil Palestiina kõrbes ühe saratseeniga, ilma et kumbki võidaks; kui ristsõdija ja tema vastane, kelleks on ümberriietatud Saladin, hakkavad hiljem juttu ajama, avastab kristlane, et tema muhameedlasest vastane ei ole sugugi nii paha mees. Siiski teeb ta märkuse:

*Ma mõtlesin küll... , et sinu pimestatud rahvas on pärit sellest nurjatud põrgulisest, kelle abita te ei oleks iial suutnud seda püha Palestiinamaad nii paljude vahvate Jumala sõjameeste vastu kaitsta. Ma ei räägi seda eraldi sinu kohta, saratseen, vaid sinu rahva ja usu kohta üldse. Imelik ei ole minu meelest aga mitte see, et te põlynete Kuradist, vaid et te sellega hoopete.*⁹

Saratseen hoopleb tõesti, et tema suguvõsa ulatuvat tagasi Ibliseni, muhameedlaste Luciferini. Kuid tõeliselt veider ei ole mitte see nõder historium, millega Scott püüab stseeni «keskaegseks» teha, pannes kristlase muhameedlast niisugusel teoloogilisel viisil ründama, nagu 19. sajandi eurooplane seda ei teeks (tegelikult teeks ikka), vaid see upsakas armulikkus, millega üks rahvas «üldse» ära neetakse, pehmedades solvangut jaheda mõõndusega: «Ma ei räägi seda eraldi sinu kohta».

Scott aga ei olnud islami asjatundja (kuigi H. A. R. Gibb, kes seda oli, kiidab islami ja Saladini mõistmist «Talismanis»¹⁰) ja Eblisest muhameedlaste sangarit tehes on ta endale ülisuurt vabadust lubanud. Scott oli oma teadmised saanud arvatavasti Byronilt ja Beckfordilt, kuid meile piisab siin märkimast, kui tugevasti võis see üldine iseloom, mis kõigele idamaisele omistati, seista vastu ilmsete erandite mõjule, nii retoorilisele kui ka eksistentsiaalsele. Otseski eksisteeriks ühelt poolt mingi «orientaalsuse» mahuti, kuhu visatakse mõtlematult kõik Lääne autoriteetsed, anonüümsed ja traditsioonilised Idasse-suhtumised, kuna teiselt poolt võidakse, jäädes anekdootlikule jutustamistraditsioonile truuks, ometi rääkida niisugustest kogemustest Oriendiga või Oriendis, millel on selle üldkasutatava mahutiga vähe ühist. Kuid juba Scotti proosa struktuuris on näha, kuidas need kaks asja veelgi tihedamini põimuvad. Sest üldine kategooria pakub erijuhule tegevustandri, mis on juba ette piiratud; olgu spetsiifiline erand ükskõik kui sügavale ulatuv, suutku üksainus idamaalane ükskõik kui hästi välja lipsata tema ümber seatud piirangutest, ikka on ta esiteks ida-

maalane, teiseks inimene, ja viimaks taas idamaalane.

Üldine idamaalase kategooria võimaldab siiski üpris huvitavaid variatsioone. Disraeli Oriendi-vaimustus ilmnes kõigepealt 1831. aasta idamaareisil. Kairos kirjutas ta: «Mu silmad ja hing on ikka veel valusad hiilgusest, millel meie kaasaegse inimesega nii vähe ühist on.»¹¹ Üldine hiilgus ja kirk innustas võtma asju transsendentselt ja vähendas kannatlikkust olemasoleva tegelikkuse suhtes. Tema romaan «Tancred» kubiseb rassilistest ja geograafilistest labasustest; kõik taandub rassile, ütleb Sidonia, ja lunastust saab leida ainult Oriendis ja selle rasside keskel. Seda illustreerib näiteks see, et seal võivad druusid, kristlased, muhameedlased ja juudid vabalt koos napsitada, sest, nagu keegi on teravmeelitsenud, araablane on vaid ratsutatv juut ja südamas on nad kõik hommikumaaalased. Kooskõlad luuakse üldiste kategooriate vahel, mitte kategooriate ja nende sisu vahel. Idamaalane elab Idamaal, tema idamaaiselt muretu elu, täis idamaist fatalismi, möödub idamaises despotismis ja meelelisuses. Marx, Disraeli, Burton ja Nerval, olgugi nii erinevad autorid, võiksid omavahel pika diskussiooni maha pidada, kasutades kõiki neid üldistusi neis kahtlemata ja ometi üksteist mõistes.

Pettumusega ja üldistatud, et mitte öelda skisofreenilise vaatega Oriendile seostub tavaliselt veel üks iseärasus. Kuna kogu Idamaast on saanud üldistatud objekt, siis saab temast teha näite mõne ekstsentrilises erijuhu kohta. Kuigi üksainus idamaalane ei saa kõigutada ega häirida üldisi kategooriaid, mis tema veidrustele mõtte annavad, saab tema veidrust siiski nautida selle veidruste enese pärast. Näiteks kirjeldab Flaubert Oriendi vaatepilti nii:

Rahvahulga lõbustamiseks tõi Moham-med Ali narr ühel päeval Kairo laadale naise, asetas ta ühe poe letile ja heitis temaga seal avalikult ühte; poepidaja suitsetas seejuures rahulikult oma piipu.

Teel Kairost Shubrasse laskis üks noor-mees end mõni aeg tagasi avalikult suurel ahvil pilastada — selleks, nagu eelmiseski loos, et endale head mainet luua ja inimesi naerma ajada.

Veidi aega tagasi suri üks marabutt — idioot, keda oli kaua peetud Jumalast märgitud pühakuks; kõik muhameedlasnaised tulid teda vaatama ja masturbeerisid teda — lõpuks suri ta kurnatusse; hommikust õhtuni käis üks lõputu hõõrumine (...)

Quid dicitis [mida sa ütled] järgmise fakti kohta: mõni aeg tagasi käis üks santon

⁹ W. Scott, *The Talisman* (1825). Reprint ed. London, 1914, lk 38—39.

¹⁰ Vt A. Hourani, Sir Hamilton Gibb, 1895—1971. «Proceedings of the British Academy», vol. 58, 1972, lk 495.

¹¹ Tsit.: B. R. J e r m a n, *The Young Disraeli*. Princeton (N. J.), 1960, lk 126. Vt ka R. B l a k e, *Disraeli*. London, 1966, lk 59—70.

[askeetvaimulik] *Kairo tänavail täiesti alasti, kui mitte arvestada kaht kübarat — üks peas, teine riista peal. Kusemiseks pidi ta alumise kübara ära võtma, ning viljatud naised, kes tahtsid lapsi saada, jooksid kohale, seadsid end kuseoja alla ja hõõrusid end selles.*¹²

Flaubert tunnistab ausalt, et see on iselaadne groteskikogu. «Kõik on vana tuttav koomika» — sellega mõtleb Flaubert, et hästi tuntud konventsioonid, nagu «orja vemmeldamine... labane kupeldaja... varas kaupmees», omandavad Oriendis uue, «värske... ehtsa ja võluva» tähenduse. Seda mõtet ei saa taasluua; teda saab ainult kohapeal nautida ja väga ligikaudselt «edasi anda». Idamaad vaadeldakse, sest tema peaaegu (kuid mitte iial päris) kõlvatu käitumine pärineb lõputu eriskummalisuse mahutist. Tundelise meelelaadiga eurooplane, kes on Oriendis huvireisil, on vaatleja, mitte kunagi osavõtja, alati kaugelseisev, alati aldus uutele näidetele sellest, mida «*Description de l'Égypte*» nimetab pentsikuks himuruseks. Orient muutub elusaks veidruste kataloogiks.

Ja on täiesti loogiline, et sellest kataloogist saab eriomane teema tekstidele. Nii saab ring täis: kõigepealt näidati, et Oriendi käitumist ei suuda tekstid tabada, kuid siis ilmub Orient taas välja kui miski, millest kirjutatakse distsiplineeritult. Tema võõrapärasust saab tõlkida, tähendust dekodeerida, vaenulikkust taltsutada; ometi jääb Oriendist öeldu ja kirjutatu tiirlema Oriendile omistatava üldisuse, temaga kokku puutudes tuntava pettumuse ning tema poolt ilmutatava mõistatusliku ekstsentrilisuse ringis. Näiteks islam oli 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse orientalistide jaoks tüüpiline Oriendi nähtus. Carl Becker väitis, et kuigi «islam» (pange tähele, milline tohtu üldistus) päris hellenistliku traditsiooni, ei suutnud ta humanistlikku kreeka traditsiooni tabada ega rakendada; veel enam, islami mõistmiseks on enne kõike muud tarvis näha teda mitte «algpärase» usundina, vaid omamoodi idamaiselt ebaõnnestunud katsena rakendada kreeka filosoofiat ilma selle loomingulise inspiratsioonita, mida näeme renessansiaja Euroopas.¹³ Louis Massignoni, uuema aja võib-olla tunnustatuima ja mõjukaima prantsuse orientalisti jaoks seisneb islam kristliku lihaks-saamise-idee süstemaatilises tagasitõrjumises, ja tema suurim kangeline ei ole mitte Mu-

hamed ega Averroes, vaid al-Hallaj — islami pühak, kelle ortodokssed muhameedlased löid risti selles eest, et ta sõandas islamit oma isikus kehastada.¹⁴ Becker ja Massignon jätsid Oriendi ekstsentrilisuse oma uurimustest sõnades välja, kuid tunnistasid teda tagantkätt siiski, ning nägid palju vaeva, et teda Lääne arusaamade järgi reeglipäraseks teha. Muhammed heideti kõrvale, kuid al-Hallaj tõsteti esile, sest ta pidas end Kristuse-sarnaseks tegelaseks.

Kohtumõistjana Oriendi üle ei seisa tänapäeva orientalist temast objektiivselt lahus, kuigi ta nii usub ja ka ütleb. Tema eemaltvaatleja hoiakut, mille märgiks on erialaste teadmistega hüvitatud sümpaatiapuu-dus, koormavad raskesti kõik need orientalistika ortodokssed hoiakud, perspektiivid ja tujud, mida ma siin kirjeldasin. Tema Orient ei ole Orient niisugusena, nagu ta on, vaid see Orient, milleks ta on orientaliseeritud. Euroopa või Lääne riigimeest ja Lääne orientalisti ühendab teadmiste ja võimu murdumatu kaarvõlv, mis piirab barjäärina Oriendi areeni. I maailmasõja lõpuks ei olnud Aafrika ega Orient Läänele mitte niivõrd intellektuaalseks vaatamänguks, kuivõrd tema privilegeeritud tegevustandriks. Orientalistika ulatus kattus täpselt impeeriumi ulatusega, ja just see täielik üksmeel nende kahe vahel kutsuski esile ainsa kriisi Lääne mõtlemises Oriendi üle ja Oriendiga läbikäimises. See kriis kestab praegugi.

1920. aastaist alates on reaktsioon impeeriumile ja imperialismile Kolmanda Maailma otsast otsani olnud dialektiline. 1955. aasta Bandungi konverentsi* ajaks oli kogu Orient saavutanud poliitilise sõltumatuse Lääne suurriikidest ja sattunud uue suurvõimude konfiguratssiooni — Ühendriikide ja Nõukogude Liidu — mõju alla. Võimetu uues Kolmandas Maailmas «oma» Oriendi ära tundma, seisib orientalistika nüüd silmitsi väljakutsuva ja poliitiliselt relvastatud Oriendiga. Orientalistika ees avanes kaks alternatiivi. Esiteks, võinuks elada edasi nii, nagu ei oleks midagi juhtunud. Teine võimalus oli kohandada vanu teguviise uutega. Kuid orientalisti jaoks, kes usub, et Orient on muutumatu, on uus lihtsalt seesama vana, mille on aga reetnud uued, asju vääriti mõistvad ebadamaalased [*dis-Orientalis*] (võime seda neologismi siin endale lubada). Kolmandat, revisjonistlikku alternatiivi —

¹² Flaubert in *Egypt: A Sensibility on Tour*. Trans. and ed. Fr. Steegmuller. Boston, 1973, lk 44—45. Vt G. Flaubert, *Correspondance*. V 1. Ed. J. Bruneau. Paris, 1973, lk 542.

¹³ See väide on esitatud rmt-s: C. H. Becker, *Das Erbe der Antike im Orient und Okzident*. Leipzig, 1931.

¹⁴ Vt L. Massignon, *La Passion d'al-Hosayn-ibn-Mansour al-Hallaj*. Paris, 1922.

* Sel Bandungi (Indoneesia) peetud konverentsil tegid 29 Aafrika ja Aasia riiki (sealhulgas kommunistlik Hiina) majandusliku ja kultuurilise koostöö plaane ning vastustasid kolonialismi.

ajada läbi üldse ilma orientalistikata — kaalus ainult tühine vähemus.

Abdel Maleki järgi on kriisi üheks tunnuslikeks lisaks sellele, et «rahvuslikud vabastusliikumised endises koloniaalses Oriendis» on laastavalt mõjunud orientalistlikele käsitlustele passiivseist, fatalistlikest «alluvaist rassidest», ka asjaolu, et «spetsialistid ja laiem avalikkus said teadlikuks mitte ainult orientalistikateaduse mahajäämusest uuritava aine suhtes, vaid ka — ja see sai määravaks — orientalistika kontseptsioonide, meetodite ja töövahendite mahajäämusest, võrreldes muude humanitaar- ja ühiskonnateadustega.»¹⁵ Orientalistid, alates Renanist, Goldzitherist ja Macdonaldist ning lõpetades von Grunebaumi, Gibbi ja Bernard Lewisega, nägid näiteks islamist «kultuurisünteesi» (väljend pärineb P. M. Holtilt), mida on võimalik uurida lahus islamirahvaste majandusest, sotsioloogiast ja poliitikast. Orientalistika jaoks on läbi tähendus, mille lühima sõnastuse leiaksime Renani esimesest raamatust: selleks et islamist kõige paremini aru saada, tuleb ta taandada «telgile ja hõimule». Kolonialismi, igapäevaste olude ja ajaloolise arengu mõju — kõik see oli orientalistidele nagu kärbsed üleannetutele poistele: neid kas tapeti oma lõbuks või jäeti kõrvale, ent ei võetud kunagi nii tõsiselt, et olemuslik islam sellepärast keerukamaks muutuks.

H. A. R. Gibbi elu ja tegevus sisaldab näiteid mõlemast alternatiivsest lähenemisviisist, millega orientalistika on reageerinud tänapäeva Idamaale. 1945 pidas Gibb Chicago ülikoolis loengusarja. Maailm, mida ta uuris, ei olnud seesama maailm, mida olid enne I maailmasõda tundnud Balfour ja Cromer. Mitme revolutsiooni, kahe maailmasõja ja arvutute majanduslike, poliitiliste ja ühiskondlike muutuste tagajärjel oli 1945. aasta tegelikkusest saanud ilmselgelt, lausa vapustavalt uus asi. Ometi näeme, et Gibb alustab loengusarja, millele ta oli nimeks pannud «Uued suunad islamis» (*Modern Trends in Islam*), järgmiselt:

Araabia tsivilisatsiooni uurija kohtab pidevalt rabavat vastuolu, nähes ühelt poolt kujutlusvõimet, mida ilmutavad näiteks mõned araabia kirjanduse ja kirjasõna harud, ja teiselt poolt tähenärimist ja pedantsust, mis ilmneb arutlemises ja esituslaadis, isegi nendesamadest teostest käsitlemisel. Islamirahvastel on olnud küll suuri filosoofe ja mõned neist olid araablased, kuid need on harvad erandid. Araabia vaim, olgu suhetes välismaailmaga või mõtlemisprotsessidega, ei suuda endast ära heita tugevat konkreetsete sündmuste eraldiseisu ja individuaalsuse tunnet. Ma usun, et peamiselt just sellel

teguril põhinebki «seadusetaju puudumine», mida professor Macdonald pidas idamaalase iseloomulikuks erinevuseks.

Seesama seletab ka Lääne uurijale nii raskesti mõistetavat [kuni orientalist talle seda selgeks ei ole teinud — E. S.] asjaolu — muhameedlaste vastumeelsust ratsionalistlike mõtteprotsesside vastu. (...) Ratsionalistlike mõtteviiside ja neist lahutamatu utilitaarse eetika tagasilükkamine ei põhine seetõttu mitte islami teoloogide nõndanimetatud «obskurantismil», vaid araablaste kujutlusvõime atomismil ja diskreetusel.»¹⁶

See on muidugi puhas orientalistika, aga isegi kui tunnustada islamiinstituutide ülihead tundmist, mis iseloomustab raamatu ülejäänud osa, jääb Gibbi avaloengu erapoolikus tohutuks takistuseks igaihele, kes loodab tänapäeva islamit mõista. Mida tähendab «erinevus», kui on jäänud ütlemata, millest? Kas ei taheta taas kord, et me uuriksime Oriendi muhameedlast, nagu ei oleks tema maailm, mitte nagu meie oma — sellest «erinevalt» — kunagi üritanud 7. sajandist kaugemale minna? Ja kui rääkida tänapäeva islamist enesest, siis miks käsitleda teda niisuguse leppimatu vaenulikkusega, nagu seda teeb Gibb, ehkki tema arusaamine sellest on muus suhtes keerukas ja ainet valdav? Kui islam on juba algusest peale oma kestva suutmatuse tõttu puudulik, siis peab orientalist vastu seisma igale islamist lähtuvale katsele islamit reformida, sest tema vaadete järgi on reform islami reetmine — täpselt niisugune on Gibbi väide. Kuidas saab idamaalane neist käeraudadest välja, moodsasse maailma pääseda, muidu kui korrates «Kuningas Leari» Narri: «Nemad tahavad mind piitsutada lasta, kui räägin tõtt, sina tahad mind piitsutada valetamise eest; ja vahel saan peksa, kui pean suu»/tlk G. Meri/.

18 aastat hiljem seisib Gibb oma kaasmaalaste inglaste ees, aga nüüd kõnesle ta Harvardi ülikooli Kesk-Ida Uurimiskeskuse direktorina. Tema teemaks oli «Area Studies Reconsidered», ja muude tähelepanekute seas nentis ta, et «Idamaa on liiga tähtis, et teda orientalistidele jätta». Kuulutati välja uus lähenemisviis ehk teine alternatiiv, mis on orientalistidele avatud nii nagu «Uued suunad» olid esindanud esimest ehk traditsioonilist lähenemisviisi. Gibb esitab oma nägemust loengus «Uus pilk regionaaluuringule» heade kavatsustega, muidugi sedavõrd, kui see puudutab Lääne Oriendieksperte, kelle tööks on õpilaste ettevalmistamine tegevuseks «avalikus elus ja äri alal». Nüüd on vaja, ütles Gibb, traditsioonilise orientalisti ja hea ühiskonnateadlase koos-

¹⁵ H. A. R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, Chicago, 1947, lk 7.

¹⁶ A. A. Malek, *Orientalism in crisis*, lk 112.

tööd: üheskoos teeksid nad «interdisiplinaarset tööd». Siiski ei rakenda traditsiooniline orientalist Oriendile aegunud teadmisi; ei, tema ekspertisi ülesandeks on tuletada pühendamata kolleegidele regionaal-uuringute vallast meelde, et «Lääne poliitika-institutsioonide psühholoogia ja mehaanika rakendamine Aasia või Araabia oludele on puhas Walt Disney». ¹⁷

Praktikas on see arusaam tähendanud, et kui idamaalased võitlevad koloniaalokupatsioon vastu, siis tuleb (et mitte sattuda disneyluse ohtu) öelda, et idamaalased ei ole kunagi mõistnud omavalitsuse tähendust nii nagu «meie». Kui ühed idamaalased on rassidiskrimineerimise vastu, aga teised seda praktiseerivad, siis võib öelda, et «hinge-põhjas on nad kõik idamaalased» ning klassihuvid, poliitiline olukord, majanduslikud tegurid on täiesti tähtsusetud. Võib ka koos Bernard Lewisega öelda, et kui Palestiina araablaste vastustavad Iisraeli asundusi ja okupatsiooni nende maal, siis on see lihtsalt «islami tagasitulek» või, nagu üks kuulus tänapäeva orientalist seda määratleb, islami opositsioon mitteislamirahvastega ¹⁸ — 7. sajandil pühitsetud islami põhimõte. Ajalugu, poliitika ja majandus ei loe. Islam on islam, Orient on Orient; ja viige palun kõik oma mõtted vasakpoolsuse ja parempoolsuse, revolutsioonide ja muutuste kohta tagasi Disneylandi.

Kui niisugused tautoloogiad, väited ja eiramised ei kõla tuttavana ajaloolastele, sotsioloogidele, majandusteadlastele ja kõigile humanitaarteadlastele, välja arvatud orientalistid, siis on põhjus selge. Sest nagu tema oletatav uurimisobjekt nii ei ole ka orientalistika ise lubanud mõtetel oma sügavamõtelist tõsidust rikkuda. Kuid tänapäeva orientalistid ehk regionaalekspertid, kui kasutada nende uut nime, ei ole passiivselt varjunud keeleteaduskondadesse. Vastupidi, nad on Gibbi nõuandest kasu lõiganud. Enamik neist on täna eristamatud teistest «ekspertidest» ja «nõuandjaist» alal, mida Harold Lasswell on nimetanud rakenduslikuks poliititeaduseks [*policy science*] ¹⁹. Nii tunti kohe ära võimalused, mis tekivad sõjalisel ja riikliku julgeoleku alal, kui omavahel ühinevad, ütleme, «rahvusliku iseloomu analüüsi» spetsialist ja asjatundja islami institutsioonide alal, kui mitte muidu, siis vähemalt kasaamise huvides. Pealegi on Lääs pärast II maailmasõda

seisnud vastamisi kavala totalitaarse vaenlasega, kes on Oriendi (Aafrika, Aasia, arengumaade) kergeusklike rahvaste hulgast endale liitlast kogunud. Mis oleks selle vaenlase kõrvaesurumiseks veel parem kui mängida idamaalase ebaloogilisele hingele niisugusel viisil, mida ainult orientalist võib välja mõelda? Nii tekkisidki säärased meisterlikud vigurid nagu piitsa ja prääniku meetod, *The Alliance for Progress*, SEATO jne; kõik nad põhinevad traditsioonilistel «teadmistel», mis on oma arvatava objekti paremaks manipuleerimiseks uute instrumentidega varustatud.

Niisiis, kui revolutsioonimõll haarab islami-Orienti, tuletavad sotsioloogid meile meelde, et araablastel on nõrkus «oraalsete funktsioonide» vastu ²⁰, kuna majandusteadlased — ümberõppinud orientalistid — täheldavad, et tänapäeva islamile ei sobi ei kapitalismi ega sotsialismi lahter. ²¹ Kui antikolonialism levib kogu orientaalmaailmas ja selle tegelikult ühendab, kirub orientalist kogu seda asja mitte ainult kui nuhtlust, vaid ka kui Lääne demokraatiade solvamist. Kui maailma ette kerkivad üldtähtsad küsimused — nagu näiteks tuumaohu, loodusvarade katastroofiline nappus, inimeste seniolematud nõuded võrdsuse, õigluse ja majandusliku võrdväärsuse järele — siis kasutavad populaarseid karikatuure Oriendi kohta poliitikud, kelle ideoloogiavarude allikaks ei ole mitte ainult poolkirjaoskaja tehnokraat, vaid ka ülikirjaoskaja orientalist. Riigidepartemangu legendaaarsed arabistid hoitavad maailma araablaste vallutusplaanide eest. Reetlikke hiinlasi, poolalasti indiaalasi ja passiivseid muhameedlasi kirjeldatakse «meie» kingitusi jahvitavate raisakullidenä, või siis kirutakse, kui nad langevad saagiks kommunismile või oma patustpöördumata idamaistele instinktidele — vahe on siin vaevu märgatav.

Need tänapäeva orientalistide hoiakud on ajakirjandust ja käibeseisukohti üle ujutamas. Näiteks araablasi kujutatakse kaameli seljas sõitvate, kongninaga, äraostetavate terroristide ja kiimakottidena, kelle teenimatu rikkus on tõelisele tsivilisatsioonile teotuseks. Alati varitseb eeldus, et kuigi Lääne tarbija kuulub arvulisse vähemusse, on tal õigus kas omada või kulutada (või mõlemat) suuremat osa maailma ressurssidest. Miks? Sellepärast et tema, erinevalt idamaalastest, on tõeline inimene. Sellest, mida Anwar Abdel Malek nimetab omanikest vähemuse hegemooniaks ja europotsentrismiga ühine-

¹⁷ H. A. R. Gibb, *Area Studies Reconsidered*, lk 12, 13.

¹⁸ B. Lewis, *The Return of Islam*. «Commentary», January 1976, lk 39—49.

¹⁹ Vt *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*. Ed. D. Lerner, H. Lasswell. Stanford (Calif.), 1951.

²⁰ M. Berger, *The Arab World Today*. Garden City (N.Y.), 1962, lk 158.

²¹ Niisuguseid seisukohti on kokkuvõtlikult loetletud ja kritiseeritud rmt-s: M. Rodinson, *Islam and Capitalism*. Trans. Br. Pearce. New York, 1973.

nud antropotsentrismiks, ei ole tänapäeval paremat näidet kui Lääne valge keskklassi inimese usk, et tal on inimlik eesõigus mitte ainult korraldada mittevälge maailma asju, vaid seda maailma ka omada, lihtsalt sellepärast, et «need» ei ole definitsiooni kohaselt päris sama inimlikud kui «meie». Ei ole olemas puhtamat näidet dehumaniseerunud mõtlemisest.

Orientalistika piiratus on, nagu enne ütlesin, teatud mõttes teise kultuuri, rahva või geograafilise piirkonna inimlikkuse eiramisest, tema essentsialiseerimisest ja paljaksröövimisest tulenev piiratus. Kuid orientalistika on astunud veel ühe sammu: ta vaatleb Oriendi eksistentsi mitte ainult kui väljanäitust Lääne jaoks, vaid ka Lääne suhtes ajas ja ruumis samaks jäänuna. Orientalistika deskriptiivne ja tekstuaalne edu on olnud niivõrd mõjukas, et terveid Oriendi kultuuri, poliitika ja ühiskonna ajaloo perioode vaadeldakse lihtsalt kui reaktsioone Läänele. Lääs on aktiivne, Orient passiivselt reaktiivne. Lääs on Oriendi käitumise kõigi tahkude jälgija, hindaja ja kohtunik. Ometi, kui ajalugu on 20. sajandi jooksul Oriendis ja Oriendi jaoks seesmisi muutusi esile kutsunud, on orientalist rabatud: ta ei suuda mõista, et teatud määral uued [Oriendi] juhid, intellektuaalid ja poliitikud on oma eelkäijate vaevadest palju õppinud. Neid on abistanud ka struktuuride ja institutsioonide teisenemine vahepealsel perioodil ning asjaolu, et neil on oma maade tuleviku kavandamisel rohkem vabadust. Nad on ka palju enesekindlamad ja võib-olla pisut agressiivsed. Enam ei tule neil tegutsedes loota Lääne nähtamatu kohtu soodsat otsust. Nad ei pea dialoogi Läänega, vaid omaenda kaaskodanikega.²²

Veel enam, orientalist eeldab, et see, milleks tema tekstid ei ole teda ette valmistanud, on kas Oriendi väljastpoolt tulnud kihutustöö tulemus või eksiteele viidud Oriendi rumaluse tagajärg. Ükski orientalistide loendamatuist islamialastest tekstidest, ka mitte nende kokkuvõte, «The Cambridge History of Islam», ei suuda oma lugejat valmistada ette selleks, mis on pärast 1948. aastat toimunud Egiptuses, Palestiinas, Iraagis, Süürias, Liibanonis või Jeemenis. Kui islami kohta käivatest dogmadest ei ole abi, isegi mitte kõige tekstikesksemale orientalistile, siis võib abi leida orientaliseeritud ühiskonnateaduslikust žargoonist, müügikõlvulistest abstraktsioonidest — eliit, poliitiline stabiilsus, moderniseerimine, institutsioonide areng —, mis kõik kannavad orientalistliku tarkuse pitserit. Samal ajal

kasvab ja muutub üha ohtlikumaks Orient ja Oksidendi eraldav lõhe.

Praegune kriis muudab lahkumineku tekstide ja tegelikkuse vahel väga pinevaks. Siiski ei soovi ma selles uurimuses orientalistika kohta mitte ainult orientalistika seisukohataade allikaid nähtavale tuua, vaid ka tema tähtsuse üle mõtiskleda, sest tänapäeva intellektuaal tunneb õigesti, et talle praegu silmanähtavalt pealetungiva maailmaosa eiramine tähendaks tegelikkusest põgenemist. Humanistid on liiga tihti piiranud oma tähelepanu erialaste uurimisteemadega. Nad ei ole jälginud ega õppinud distsipliinidest nagu orientalistika, mille järeleandmatu taotlus on olnud hõlmata kogu maailma, mitte mõnd selle hõlpsasti piiritletavat osa — üht autorit või üht tekstikogumit. Kuid sarnaselt sääraسته akadeemilistele kilpidele nagu «ajalugu», «kirjandus» või «humanitaarteadused» ja hoolimata oma kaugeleulatavatest püüdlustest on orientalistika mässitud elulistsesse, ajaloolistsesse oludesse, mida ta on tihti püüdnud varjata pomposse teaduslikkuse ja ratsionalismitaotluse taha. Tänapäeva haritlane võib orientalistikast õppida, kuidas ühelt poolt oma distsipliini taotluste ulatust kas piirata või mõistlikult laiendada, ja teiselt poolt, kuidas märgata inimlikku pinnast (südame kaltsu- ja kondipoodi, nagu Yeats seda nimetas), mille tekstid, vaated, meetodid ja distsipliinid tekitab, kasvavad, vohavad ja manduvad. Uurida orientalistikat tähendab ühtlasi välja pakkuda viise metodoloogiliste probleemide käsitlemiseks, mida ajalugu on oma nii-öelda aines — Oriendis — esile toonud. Kuid enne seda tuleb meil näha humanistlikke väärtusi, mis orientalistika on oma vaatepiiridest, kogemustest ja struktuuridest peaaegu kõrvaldanud.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Rosin

Edward Said on Palestiina päritolu Ameerika kriitik, sündinud 1935 Jeruusalemmas. Elab 1950. aastast Ameerika Ühendriikides, sai hariduse Princetoni ja Harvardi ülikoolides. Praegu on ta Columbia ülikooli inglise ja võrdleva kirjanduse professor, Palestiina eksiliparlamendi liige ja aktiivne palestiinlaste huvide kaitsja Ameerika teabevahendites.

Saidi esimene raamat oli Joseph Conradi fenomenoloogiline tõlgendus. 1975. aastal ilmunud teos «Beginnings» (Algused) tõi ta Ameerika teoorias esiplaanile, see töö oli üks varasemaid katseid rakendada Michel Foucault' ideesid kirjanduskriitikas. Foucault oli juba enne mitmes töös osutanud, kuidas nn humanitaarteadused ei avasta, vaid pigem leiutavad oma uurimisobjekti, ning analüüsitud diskursuse (praktilise keelekasutuse) ja võimu salakavalaid seoseid. Said ongi oma järgnevates töodes püüdnud kirjeldada neidsamu suhteid, keskendudes erinevate kultuuride suhtlusele. Siintõlgitud tekst on peatükk 1978. aastal ilmunud raamatust «Orientalism».

M. V.

²² I. Abu-Lughod, *Retreat from the Secular Path? Islamic Dilemmas of Arab Politics*. «Review of Politics», vol. 28, nr 4 (October) 1966, lk 475.

ALO JÜRILOO VAINO VAHING

CARL GUSTAV JUNGI ANALÜÜTILINE PSÜHHOLOOGIA

Mälestused, unenäod, peegeldused

Carl Gustav Jung sündis 26. juulil 1875 Kesswili külas Šveitsis kirikuõpetaja Johann Paul Achilles Jungi ja Emilie Jungi teise lapsena.* Kaks aastat varem sündinud vend Paul elas vaid mõne päeva. Kurv mälestus esimesest pojast jäi varjutama vanemate omavahelisi suhteid ning on arvatud, et sama mälestus sai aluseks Jungi hilisemale kontseptsioonile Varjust (*der Schatten*). Õde Johanna Gertrud sündis alles üheksa aastat hiljem ja seni oli Carl ainuke laps perekonnas.

Jungi isa oli tagasihoidlik, leebe, nõrk ja tahtejuetu mees. Ülikoolis oli ta soovinud saada keeleteadlaseks, kuid temast tuli vaid lihtne külapastor. Oma kuulsa isa Carl Gustav Jungi, arstiteaduse professori (perekonnamuüdi järgi Goethe sohilapse) positsiooni ei saavutanud ta kunagi.

Jungi ema oli pärit sügavalt usklikust perekonnast, ta oli heasüdamlik, paks ja soe naisterahvas, kes tegi hästi süüa ja armastas palju lobiseda. Kuid tal oli ka teine, harva, ent seda kardetavamalt ilmnenud kurja ja võimuka meediumi pale. Kõik, mida ta nendel hetkedel pojale ütles, tabas viimast sügavaima hingepõhjani. Üsiti imas Carl isa toas, kuid oli ka läbi suletud ukse tajunud ema toast uhkavaid kurje ja ähvardavaid laineid.

Kui Carl sai pooleaastaseks, kolisid tema vanemad Laufeni külla Zürichi kantonis ning seal pärinevad ka kolmeaastase poisi esimesed mälestused. Soe hele päike, mis läbi roheliste puulehtede säras, kauged teravad mäetipud ning imepärane heaolutunne — sellised olid tema esimesed teadlikud mälu-pildid.

Aasta hiljem viidi Paul Jung üle Klein-Hünigeni Baseli lähedal, mis oli jällegi Reini jõe kaldal. Vesi ja vee voolamine paelusid väikest Carli väga ning vee juurest mängimast oli teda peaaegu võimatu eemale tirida. Hiljem pidas ta enesestmõistetavaks, et tema kodu peab olema vee ääres. Ent voolav vesi,

* Elulooliste andmete osas toetume Gerhard Wehri raamatule: Jung, A Biography. Boston, 1988.

mitteteadvuse ja üldse hinge sümbol, pakkus talle ka hoopis teistsuguseid kogemusi — kord juhtus ta pealt nägema, kuidas kalurid tõmbasid veest välja uppunu ja selle nende pesukööki kandsid. Suletud ukse tagant immitsev punakas vesi ning mingi kummaline erutus, mis selle sündmusega kaasas käis; rahulolematu ning hämmastus, kui sünged, musta riietatud mehed isa juhtimisel musta kasti kallal askeldasid, sööbis Carlile meelde. Ta hakkas umbusaldama Issand Kristust, kellest isa talle nii palju head oli rääkinud, kuid kes inimesi mustade kastide sees enda juurde viis. Siin, Šveitsi kauni looduse ning rahuliku külaelu keskel leidis väike Carl esimesi märke sellest salapärasest mõistatusest, fantaasiast ja unenägede maailmast, millele ta hiljem pühendas kogu oma elu ja millest ta oma töö jaoks materjali ammutas.

Kui Carl oli kolmeaastane, leidis tema elus aset sündmus, mille tähtsust tema edasise elukäigu jaoks on ilmselt raske üle hinnata — ilmselt perekonnatülidest põhjustatud meelemasendushoogude tõttu viibis tema ema mitu kuud ravil Baseli sanatooriumis ning Carl jäi oma vanatüdrukust tädi hoida. Kõige olulisemate objektisuhete katkemine arengu-perioodil, mil lapse omnipotentne eneseusaldus on juba taanduma hakanud, mõjus Carlile väga rängalt. Tal tekkis laialdane ekseem, nahahaigus, mille põhjuseks tavaliselt peetakse psüühilisi üleelamisi.

Kuid libidinoosete sidemete katkirebimine, ema pildi äkiline kadumine lapse silmist ja asendumine peegeldusega ümbritsevast maailmast andis Jungile ka midagi uut — erakordse tundlikkuse ja võime tajuda sügavamalt välismaailma ja neid ürgseid hoovusi, mida ta hiljem arhetüüpideks ja kollektiivseks mitteteadvuseks hakkas nime-tama.

Kolme- või nelja-aastaselt nägi Jung und, mis jäi talle meelde igaveseks, kuid millest ta rääkis alles 65aastasena. Ta nägi end jooksmas musta augu juurde keset heinamaad, kust paistsid alla pimedusse viiva trepi astmed. Kõheduse ja uudishimuga astus ta allapoole ja leidis paksu rohelist kardina

tagant hämara võlvidud lae ja kivist seintega ruumi. Ruumi põrandal oli paks punane vaip, mis viis toreda kullatud trooni juurde. Trooni peal oli aga midagi väga kummalist — vähemalt kolm meetrit pikk ja pool meetrit jäme, osalt naha, osalt verise lihaga kaetud samm, mille otsas oli ümmargune, näota ja juusteta pea, milles oli üks liikumatu ülespoole vaatav silm. Ta kangustus hirmust. Äkki kuulis ta aga kusagilt kaugelt oma ema häält ütlemas: «See on inimesteõgija!» Hiljem meenutas Jung, et oli ärganud kohutavalt hirmununa ja üleni higisena. Veel mitu ööd kartis ta magamaminekut ja selle unenäo kordumist.

Hiljem tõlgendas Jung oma keerukat ja mitmetähenduslikku unenägu kui maa-alust jumalat ja müstilist falloost, mida vanad rahvad olid au sees pidanud. See ei olnud lapse unenägu, see oli ürgse süvamaailma avastamine iseendas ajal, mil tal olid tekkinud esimesed kõhklused usu ja jumala suhtes; Jungi enese sõnul esimene märk omaenda hingeelu tärkamisest. «See oli initsiatsioon pimeduse maailma. Nii sai minu intellektuaalne elu oma mitteteadliku alguse,» kirjutas Jung hiljem.

9 aastat oli Jung ainuke laps perekonnas. Tal ei olnud seltsilisi ning ta mängis omaette enda väljamõeldud mängu. Fantaasiad, unenäod ja saladused täitsid tema üksildast lapsepõlve. Koolis oli ta teistest palju arenenum ja sealgi ei tekkinud tal intensiivseid sõprussuhteid, mis põhineksid intellektuaalsel võrdsusel. Jung oli lahke ja sõbraliku käitumisviisiga, kuid tugevasti introvertne isiksusetüüp. Ja õigupoolest pole Jungi psühholoogiagi mitte niivõrd inimsuhete teooria kui õpetus isiksuse kasvu- ja arenguprotsessidest konkreetse inimpsüühika raamides.

12aastaselt, kui Carl oli kord teel kooli, Baseliisse, elas ta läbi äkilise eneseteadvustamise-alamuse. «Mina olen nüüd mina ise, nüüd olen ma olemas.» See oli otsekuu päikesepaiste pärast lauspilvitust, see oli esimene kogemus oma *ego*-teadvusest.

Baseli gümnaasiumis selgus Carlile peagi, et tema klassikaaslaste vanemad on kõik jõukamad tema omadest ja et matemaatika ning joonistamine õpetaja näpunäidete järgi osutuvad tema jaoks peaaegu ületamatuteks takistusteks. Ta ei tahtnud enam kooli minna ja tal tekkisid minestushood, mis seostusid ikka ja jälle koolimineku või õppimisega. Lõpuks olid vanemad sunnitud Carli pooleks aastaks koju jätma. Arstid, kes poissi läbi vaatasid, kahtlustasid langetõbe. Kord juhtus Carl pealt kuulma, kuidas ta isa kurtis poja häda ja lootusetut tulevikku ühele külalisele, ning ta otsustas end käsile võtta. Ta läks isa kabinetti, võttis kätte ladina keele õpiku ja hakkas õppima. Esimene minestushoog saabus kümne minuti pärast, ent ta ajas end

püsti ja luges edasi. Järgmise hooni kulus viisteist minutit, kuid ta võttis kokku kogu oma tahtejõu. Kaks tundi hiljem lõpetas ta väsinult, aga hea enesetundega. Ta hakkas uuesti koolis käima ja minestushoogusid tal enam ei esinenud. «Sel ajal sain ma teada, mis on neuroos,» on Jung hiljem öelnud.

Veidi hiljem sai Carlile osaks hoopis teistlaadi elamus: ta vaatas tee ääres möödakäijaid ning märkas äkki väga vana kaarikut, mis tundus talle kummalisel kombel tuttav ja omane — «See tuleb ju minu aegadest!». Külapastori poeg, kooliõpilane Baselist — see oli üks Jungi poolus, tema «esimene mina». Nüüd oli ta avastanud ka oma «teise mina», vana ja lugupeetud mehe valge paruka ja pannalkingede ning vanamoodsa kaarikuga, kes nägi välja umbes nii nagu vana kuulus doktor Stückelberger XVIII sajandi Baselis.

Leeriskäimine tähendas Carlile ainult igavust ja pettumust. Usuga oli ta oma koduse õhkkonna tõttu puutunud kokku juba väga varakult ja tihedalt. Kuid isa seletused teda ei rahuldanud. Teatud määral võib kogu Jungi teooriat vaadelda katsena luua o m a seletusi ortodoksse ja dogmaatilise uskumise asemele, mille vastu ta juba üsna noorelt mässu oli tõstnud. Kaua aega painas teda üks mõte, mida ta oma kasvatuse tõttu kuidagi lõpuni ei julgenud mõelda. Lõpuks lasi ta sellel siiski tulla — ja nägi ilusat päikesepaistelist suvepäeva ja jumalat istumas oma kullast troonil otse Baseli katedraali kohal. Siis aga juhtus midagi täiesti ootamatut — midagi suurt ja rasket kukkus alla katedraali peale ja purustas selle katuse — jumal oli katedraali peale roojanud. Ent see kohutav jumalateotus ei toonudki kaasa süütunnet, vaid hoopis õnne-, tänu- ja mõistmistunde. Lõpuks ometi oli jumal muutunud mõistetavaks ja kogetatavaks ning usk sellisel dogmaatilisel kujul, nagu isa seda jutlustas, täiesti vastuvõetamatuks. Edaspidi viisid vaidlused religioossetel teemadel isa ja poja teineteisest üha kaugemale.

Tudengipõlv

Kui Carl sai 15aastaseks, hakati perekonnas pidama aru tema tulevase elukutsevaliku üle. Kindel end vaid see, et teoloogi temast ei saa ning selles küsimuses oli ka isa täielikult poja poolel. Carli huvitasis loodusteadused ja arheoloogia, ta oli kogunud kivistsi, luid ja putukaid ning ta sai loa tellida endale loodusteaduslikku ajakirja. Probleemiks oli siiski see, et kui tema «esimene mina» pidas lugu loodusteadustest, siis «teisele minale» olid rohkem meele järele ajalugu ja humanitaarteadused. Arheoloogiat, mis mõlemale «minale» meele järele oleks olnud,

Baseli ülikoolis ei õpetatud, kuid vanemate polnud raha, et teda kaugemale õppima saata. Võttis kaua aega, enne kui lõplik valik tehtud sai, ja kevadel 1895 astus 19aastane Jung Baseli ülikooli arstiteaduskonda, kus olid õppinud Paracelsus ja Jungi kuulus vanaisa ning kus oli õpetanud klassikalist filosoofiat Friedrich Nietzsche, mees, kelle ideesid oli oma teooria loomisel nii osavasti kasutanud Sigmund Freud.

Ülikoolis nagu kooliski käis Carl ikka jalgsi ja perekond pidi alatasa muretsema selle pärast, kas järgmise semestri õpperaha on ikka võimalik kokku saada. Peale selle avastati isal vähk ning ta suri järgmisel aastal. Perekonna sissetulekud lõppesid ja pastoraadihooned tuli vabastada. Ema koos kahe lapsega kolis oma sugulaste vanasse, hooletussejätud aiaga majja, kus olivat kummitanud.

Juba esimesel semestril liitus Jung üliõpilasseltsiga *Zofingia*. Jung oli pikk, atleetliku kehaehitusega noormees, ta osutus üsna heaks tantsijaks ning jutuvestjaks, oli alati rõõmsameelne, ning kui ta end vahel harva purju jõi, siis ka väga üleemeelik. Kaasvõitlejailt sai ta hüüdnime «tunn». *Zofingias* oli Jung, muidu loomult kõrvalseisja, otseselt ära vahetatud — ta pidas haaravaid kõnesid, sütitades oma kaaslast. Hilistel õhtutundidel jalgsi läbi pimedada metsa koju minnes jutustas ta sõpradele põnevaid lugusid ja lõpetas alles siis, kui oli märkamatuult jõutud Jungi koduuksele. Siis tavatses ta pakkuda sõpradele julgustuseks oma laetud revolvr, mida sõbrad aga rohkem pelgasid kui pimedat metsa ja Jungi juttude vaime.

Teise semestri lõpul leidis Jung ühe oma sõbra raamatute hulgast kõite spiritismi kohta, mis talle väga sügavat mõju avaldas. Tollal oli huvi kõige üleloomuliku vastu suur ja varjamatu, ülikooli loodusteaduslik lähenemisviis aga ei pakkunud inimhinge seletamisel seda sügavust ja kõikehõlmavust, mida Jung parapsühholoogia raamatutes leidis. «Nad andsid mu elule uue dimensiooni,» ütles Jung hiljem.

Tudengipõlve spiritistlikel õhtutel nägi ta pealt mitmeid uskumatuna näivaid asju. Nii võis 15aastane transis meedium rääkida viisil, mida ta tavaliselt kunagi ei kasutanud ega osanud. Kahe isiksuse varjatud peitumine ühes inimeses erutas Jungi väga ning hiljem kasutas ta sedalaadi tähelepanekuid oma väitekirjas.

Jung kõhkles kaua, kas valida oma erialaks kirurgia või sisehaigused. Valmistudes 1899. aasta oktoobris riigeksamiteks sattus ta aga lugema Krafft-Ebingu poolt kirjutatud psühhiaatriaõpikut. Seni polnud psühhiaatria temas mingit huvi äratanud, kuid nüüd piisas ainult sissejuhatuse lugemisest, et Jungil

süda kiiremini lööma hakkaks. Ta kargas toolilt otsustavalt püsti — liisk oli langenud. Ainus valik sai olla vaid psühhiaatria-eriala, kus *psyche* ja *soma* kokku saavad, mis kannab tugevat subjektiivsuse pitsert ja mis nii hästi sobib tema mõlemale «minale», ühitades ühe loodusteaduslikke ja teise filosoofilisi huvisid.

Burghölzli

Ülikooli lõpetamise järel oli Jungil 3000 franki võlgu. Ta asus tööle Burghölzli Zürichi järve kaldal asuvasse psühhiaatriakliinikusse, mida juhatas professor Eugen Bleuler, mees, keda tuntakse mõistete *skisofreenia* ja *ambivalents* loojana. Bleuleri juhtimisel oli Burghölzlist saanud üks väljapaistvamaid psühhiaatriakeskusi Euroopas, kus patsientidesse püüti suhtuda mõistvalt ning heatahtlikult ja kus arstid elasid ravialustega ühe katuse all. Tööd oli kliinikus palju ja kord range, patsientide haiguslugusid arutati Bleuleri juhtimisel reeglipäraselt. Tehti ettekandeid uuemast erialasest kirjandusest. Üheks esimeseks tööülesandeks, mille Jung Bleulerilt sai, oli ette valmistada loeng Sigmund Freudi «Unenägede tõlgendamise» põhjal, mis oli just äsja ilmunud.

Bleuler oli juba 1890ndatel ilmutanud suurt huvi Viini neuroloogi tööde vastu, psühhiaanaliis oli Burghölzlis tuntud ning tulle vaidluste objektiks ammu enne, kui Freud oma teooriaga laiemalt tuntuks sai. «Unenägede tõlgendamist» olin ma lugenud juba aastal 1900,» kirjutas Jung hiljem oma mälestustes, «kuid siis panin ma selle raamatu kõrvale, sest ei suutnud veel seda täielikult haarata.»

Jung võttis oma psühhiaatritööd väga tõsiselt, alustades sellest, et luges läbi kõik viiskümmend aastakäiku saksakeelset psühhiaatriaajakirja. Eriti huvitas teda see, kuidas vaimselt terved inimesed (tema enda kolleegid) väljendavad oma suhtumist patsientide vaimu lagunemisse ja hävimisse. Sel viisil lootis Jung saada vastust tema jaoks kõige põletavamale küsimusele: mis vaimuhaige peas õieti toimub? Ent töö kliinikus valmistas talle pettumuse — psühhiaatrid polnud huvitatud niivõrd sellest, mida patsiendid neile räägivad, kui sellest, kuidas kirjeldada vaimuhaiguse sümptomeid, määrata diagnoosi ja oma pabereid korras hoida.

Poole aasta jooksul saavutas Jung oma hoolsusega Bleuleri tunnustuse — viimane võttis enda peale Jungi doktoriväitekirja juhendamise. Üsna ebahariliku väitekirja teema oli «Niinimetatud okultsete nähtuste psühholoogiast ja patoloogiast» (*Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkultter Phänomene*), see sai valmis 1902 ning oli kokku-

Carl Gustav Jung koolipoisipõlves

võtteks Jungi senistest kogemustest üleloomulike nähtuste vallas. Samal aastal õnnestus tal veeta üks semester Pariisis ja õppida Pierre Janet' juures, kes oli dünaamilise psühhiaatria üks alusepanijaid. Pariisist sai Jung ka tõeke oma hilisemale psühholoogiliste tüüpide teooriale, mis jagab inimesi ekstra- ja introverteeritud isiksustüüpideks.

Peale naasmist sai Jung oma käsutusese labori ja hakkas tegelema assotsiatsiooni-uuringutega. See oli midagi päris uut. Patsientidele loeti ette sada erinevat enamkasutatavat sõna ning paluti iga sõna puhul võimalikult kiiresti öelda esimene pähetlunud seos. Vastuseks kulunud aeg mõõdeti, registreeriti ka hingamissagedust ja naha galvanilist reaktsiooni. Jung leidis, et patsientide teadvustamata seosed testsõnadega mõjutavad vastamise kiirust oluliselt. See oli teatud määral tõestuseks ka Freudi väljatõrjumisteooriale (*Verdrängung*) ning aluseks valedetektori loomisele. Assotsiatsiooni-uuringute tulemusena formuleeris Jung ka oma esimese üldtuntuks saanud kontseptsiooni — komplekside kontseptsiooni.

«Kompleksideks» nimetas Jung selliseid mitteteadlikke ideede ja mälestuste rühmi, mida ühendab omavahel ühesugune tundeseisund, sarnane emotsionaalne toon. Jung täheldas, et kui patsiendi assotsiatsioonid ühel või teisel viisil kompleksi puudutavad, ilmutab ta häiritust, tema vastuseaeg pikeneb, muutub naha elektriline takistus, hingamisügevus ja pulsisagedus. Nii oli Jung üks esimesi, kes tõestas katseliselt tõrjutud ideede dünaamilist mõju inimese vaimule. See sobis kinnitama nii Freudi väljatõrjumisteooriat kui ka Jungi enda kontseptsiooni meele jagunemisest mitmeks isiksuseosaks. Hiljem kaldus Jung komplekse personifitseerima, rääkis nendest kui omaette väikestest fragmentaarsetest isiksustest, millel on olemas tahted ja isegi midagi *ego*-taolist.

Erinevalt Freudist töötas Jung psühhiaatriakliinikus ja tema praktilise põhiosa moodustasid psühhosijuhud. Jung tundis üldse suuremat huvi psühhootikute kui neurootikute ravimise vastu. Ideed huvitasid teda märksa enam kui inimesed ja tema teadmised filosoofiast, võrdlevast teoloogiast ja mütoloogiasst viisid ta peagi analoogiatega märkamiseni normaalse vaimu ja skisofreenilise mõtlemise vahel. Lapsepõlves oli ta arvanud, et tema ja ta emal on kaks isiksust, nüüd täheldas ta sedasama oma patsientide juures. Üleminekud «normaalse», «hüsteerilise» ja «skisofreenilise» vahel olid Jungi jaoks sujuvad, ta nägi kõiki inimesi lõhestunud, mitmeosaliste isiksustena. Jung leidis, et skisofreeniline dissotsiatsioon on lihtsalt palju sügavam kui neurootiline ning et skisofreenia peab pärinema palju sügava-

mast hingekihist, kui seda võiks eeldada väljatõrjumise või lapsepõlvtraumade teooria kaudu. Kuid ta ei olnud veel valmis Freudile vastu vaidlema. Oli ju Freud temast 19 aastat vanem, paljude uute ja šokeerivate ideede autor, tugev ja tark vana mees, keda (erinevalt oma isast) Jung võis imetleda, kelle mõtete järgi võis käia ja keda psühhiaatrite avaliku hukkamõistu eest kaitsta. Jung vajas Freudi oma isakompleksi leevendamiseks, nii nagu Freud vajas õpilast ja poega, kes tema poolt alustatud edasi viiks ja kes oleks vaba juudi identiteedist.

Emma, Freud ja psühhooanalüüs

Iga mees kannab endaga kaasas naiseideali, *animat*, mis on alati väga lähedalt seotud mälestustega emast. Jungi emast me eespool pisut rääkisime, kuid Jungi *animas* oli kahtlemata oluline koht ka tema hoidjal, tumedate juuste ning tõmmu nahaga naisterahval, keda Jung mäletas üsna ähmaselt — müstilise ja salapäraselt võõrana, kuid samas ka täiesti omase ning tuttavlikuna. Selle mälestuse põhjal kujunes hiljem suures osas Jungi suhtumine naistesse üldse.

Kord, kui Carl oli 21aastane, käis ta koos isaga külas Rauschenbachide perekonnal. Näinud vaid hetkeks lävel istuvat patsidega tüdrukut, oli ta kohe täiesti veendunud — selle tüdruku võtab ta mõne aasta pärast endale naiseks.

Kuus aastat hiljem, kui kõrvuni võlgades tudengist oli saanud suurepärase väljavaadete noor arst lugupeetud kliinikus, tegi Jung jõukast perekonnast pärit Emma Rauschenbachile abieluettepaneku. Pariisi õppima sõites oli ta juba kihlatud ning laulatus toimus veebruaris 1903, kohe pärast Jungi naasmist Pariisist. Pärast pulmareisi Madeirale ja Kanaari saartele asusid Jungid elama kliinikule kuuluvasse korterisse, kust avanes suurepärase vaade Zürichi järvele. Emma sai Jungi kolleegide seas peagi tuntuks oma leebe, mõistliku ning rahuliku meelega ning isegi Bleuler pidas vajalikuks õnnitleda noort kolleegi suurepärase elukaaslase-valiku puhul.

1904 sündis Jungidel tütar Agathe, 1906 Gret ja 1908 poeg Franz. Korter otsustati ära anda ning perekonnale maja ehitada. Jungide pere oli selleks juba piisavalt jõukas. Maja ehitati Küsnachti Zürichi lähedal, otse järve kaldale. Pere suurenes veelgi — 1910 sündis Marianne ja 1914 Helene.

Emma aeg kulus maja korrashoidmisele, lastele ja külalistele, kuid ta jõudis tegeleda ka matemaatika, ladina ja kreeka keele õppimisega. Teda huvitas väga oma mehe töö ning hiljem hakkas ta ka ise tegelema analüütilise praksisega, pidama loeguid ning õpetama analüütikukandidaate. Veel uuris ta le-

C. W. Jim abikaasaga

gendi Graalist ning kirjutas sellest artikli. Kui 1911 peeti Weimaris esimene psühhoanalüütikute konverents, istus Emma Jung ühispildistamisel täieõigusliku liikmena esimeses reas.

Burghölzlis olid Jung ja tema kolleegid juba 1902. aastast rakendanud Freudi vabade assotsiatsioonide meetodit ning saavutanud sellega edu. Tõsi, Freudi seksuaalteooriat ei suutnud Jung kuidagi omaks võtta. Oli ta ju kasvanud maal, kus suguühtesse suhtuti lihtsalt ja loomulikult. Ka «... verepilastus ja perversioonid ei olnud mulle mingiks uudiseks ega vajanud mingit erilist seletamist,» kirjutas ta. Kuid Freud oli Jungist palju kogenum ning Freudide ideid võis ilmselt arvustada ainult see, kes ise tema meetodiga piisavalt tuttav oli.

1905 ilmus Jungi poolt toimetatud raamat assotsiatsiooniuringutest (*Diagnostische Assoziationsstudien*) ning Jung otsustas saata ühe eksemplari Freudile. Freud vastas lühida tänukirjaga ning märkis, et oli juba huvist asja vastu jõudnud ise selle raamatu osta ja läbi lugeda. Sellest kirjast sai alguse tihe kirjavahetus Jungi ja Freudi vahel, mis kestis seitse aastat ja mille vältel Jungist sai Freudi kõige lootustandvam kolleeg ja «kroonprints», poeg ja sõber, psühhoanalüütilise ühingu president, kes lõpuks oma õpetajast lahku löi ning omaenda koolkonna rajas. Tõsi küll, oma kõhklustest Freudi seksuaalteooria suhtes oli Jung Freudile teatanud juba esimeses kirjas. Kuid Freud julgustas teda edasi minema ja kinnitas, et tema kõhklused johtuvad vaid vähestest praktilistest kogemustest.

«Isikliku kontakti puudumine Teiega on kahetsusväärne puudujääk minu ettevalmistuses ja otsustava tähendusega,» oli Jung Freudile pärast oma raamatu ilmumist kirjutanud. 3. märtsil 1907 sai aga lõpuks teoks see, mida nii Jung kui Freud pikisilmi ootasid — Jung koos oma naise ja kolleeg Ludwig Binswangeriga külastas Freudi tema kodus Viinis. Oli pühapäev, ainuke vaba päev Freudi väga tihedas töögraafikus ja nad said segamatult vestelda. Seda nad tegidki — kolmteist tundi ühtejärke. «Freud oli esimene silmapaistev mees, keda ma kunagi kohanud olin,» tunnistas Jung hiljem oma mälestustes.

Oma skisofreeniliste patsientide juures kohtas Jung kõige erinevamaid ja veidramaid uskumusi. Kord rääkis üks tema patsientidest, vana paranoiahaige, talle akna juures seistes, et kui ta pilukil silmadega päikese poole vaatab, näeb ta päikese fallost. Ja kui ta siis ka veel pead liigutab, näeb ta

selle falloose liikumist ning see ongi kindlasti tuule allikaks. Mõni aasta hiljem juhtus Jung lugema Albrecht Dieterichi raamatut Mitra kultuse kohta, mis oli levinud vanas Indias ja Pärsias ning sai hiljem populaarseks ka Roomas. Ja huvitaval kombel leidis seal täpselt analoogiline visioon. Jungi patsient oli lihtne ametnik, kes raamatut kindlasti luge nud ei olnud, sest see ilmus alles mõni aasta pärast kirjeldatud sündmust. Taolised kogemused viisidki Jungi mõttele meele müüteloovast süvakihist, mis on omane nii normaalsetele kui psühhoosilistele inimestele läbi aegade ja läbi erinevate kultuuride. Seda kihti nimetas ta kollektiivseks mitteteadvuseks.

Burghölzli aastad panid aluse kõigile Jungi olulisematele kontseptsioonidele. Oma eksperimentidest nägi ta, et meel koosneb mitmest erinevast osast. Ta leidis ka, et kõigil inimestel on olemas ühine psüühiline aluspind, ühine substraat müütide loomiseks ja et sel mütoloogilisel materjalil on positiivne roll inimese olemuse mõtestamisel ja tähtsustamisel, mis on ilmselt küll vaid kompensatsiooniks inimese tegelikule tähtsusetusele universaalses plaanis võetuna, nii nagu skisofreenikute suurusluul on määratud kompenseerima nende saamatust ja ebaõnnestumisi elus. Müüt on tulevikku suunatud, tal on ka kohanemisfunktsioon, ta võib anda elule tähenduse, väärikuse ja mõtte, kanda positiivset funktsiooni isegi siis, kui ta ei saa olla objektiivselt tõene nagu näiteks Jeesuslapse sündimine Neitsi Maarjast.

Jung täheldas ka, et mitte kõiki unenägusid, fantaasiaid ja sümptomeid ei saa tõlgendada lapsea seksuaalsetest elamustest lähtudes, nii nagu seda tegi Freud. Samuti ei saanud ta pidada vaimset loovusenergiat — libiidot — üksnes seksuaalseks energiaks. Seost subjekti sisemaailma ja tema välise maailmapildi vahel ei saanud ta kuidagi ainult seksuaalsel pinnal tõlgendada.

Kuid rakendades Freudide meetodit skisofreenikute luulude ja hallutsinatsioonide uurimisel, näitas Jung esimesena, et ka psühhoosikute kõige fragmentaarsematel ning seosetumatel ütlustel ja tegudel on oma tähendus ning neid on võimalik psühhoanalüütiliselt tõlgendada. Jung oli esimene, kes psühhoosikuid psühhoanalüütilise meetodiga ravida püüdis. Oma mõttet ja kogemused võttis ta kokku raamatus «*Dementia praecox'i psühholoogia*» (*Über die Psychologie der Dementia Praecox. Ein Versuch*), mis ilmus aastal 1906.

SERGEI STADNIKOV

AEG JA IGAVIK MUISTSES EGIPTUSES. II

Idee, et maailmal on algus, ei tähenda mingil juhul (ja seda eriti monistlike interpretatsioonide jaoks), et ta ka lõplik on. (Seda on eelkõige toonitanud S. Morenz; vt Ägyptische Religion, lk 174.) Ka platonistlik ja uusplatonistlik kosmoloogia (samuti monistlik) arvestab küll ühe tekkinud, aga sealjuures lõppematu maailmaga. Ettekujutus kogu oleva «eshatoloogilisest horisondist» on midagi ülimalt omapärast ja erilist. Võib viidata põhiliselt kolmele erinevale lõigule, mille tsitaadid pärinevad ainsast alustekstist. Sarga-tekstis 1130 (I vaheperiood) asuva vanima versiooni järgi ütleb esijumal Atum järgmised häämastavad sõnad (esitame need J. Assmanni tõlkes):

«Ich habe Millionen von Jahren gemacht zwischen mir und jenem Mühherzigen, dem Sohne des Geb (Osiris) dann aber werde ich mit ihm zusammenwohnen an einer einzigen Stätte.
Die Hügel werden zu Städten, die Städte zu Hügeln werden, ein Haus wird das andere zerstören.»

Hilisemad versioonid (Surnuteraamatu 175 pt ja ptolemaiooste Osirise-hümn) kirjeldavad maailma lõppseisundit kui esioleku kordust:

«Ich werde alles vernichten, was ich geschaffen habe.
Dieses Land wird in den Urozean versinken, zur Urflut (werden) wie bei seinem Aufgang.»

Loomismüütidega on täpsemas vastavuses ettekujutus maailma lõpust mitte kui hävingust, vaid kui jumal-demiurgi tagasi-muundumisest (J. Assmanni tõlge):

«Ich bin der übrig bleiben wird, zusammen mit Osiris, nachdem ich mich wieder in eine Schlange verwandelt habe,
welche die Menschen nicht kennen und die Götter nicht sehen.»

Jumala maokujutis sümboliseerib siin teispoole loodud maailma esi- ja lõppseisundit, ürgühtsust, mis on ennast oleva paljususeks jaotanud, et siis lõpuks ühtsuseks tagasi pöör-

duda (muutuda). Kuid ka pärast maailmalõppu jääb kehtima nõh — igavik, mis ei ole ajavahemik mitteolemise vahel, vaid paljususe ja diferentseerituse intervall ühtsuste vahel.

Huvitav oleks teada, kui esinduslik on see tekst egiptuse maailmapildi jaoks. Kui oleks tõepoolest tegemist ühe egiptuse ontoloogia *locus classicusega*, siis võiks ju leida teistest tekstidest vähemalt jälgi sellest eshatoloogilisest mõttest. Seda aga ei saa siiski järjekindlalt täheldada. Idee vältimatust ja lõplikust maailma lõpust oli egiptuse intellektile olemuslikult võõras.

Egiptlaste arvates eksisteeris pidevalt katastroofivõimalus, mis puudutas mitte ainult kosmilist või looduslikku, vaid haaras ka kultuuri ja ühiskonda. Me kõnelesime «asjade korrast» ja mõtlesime egiptuse sõnale Maat, mis niihästi «maailmakorda», «õiglust» ja «ohvrit» tähendas ja end kosmilisele, sotsiaalsele ning neid mõlemat vahendavale kultuse tasandile asetas. Kultus garanteeris «asjade korra», ta takistas «taeva maa-le langemist», hoidis päikese kulgu ning ei lasknud Niilusel ära kuivada. Kultusliku tegevuse eesmärgiks oli eelkõige «vie sociale» ja kultuurilise identiteedi kinnitamine, kus põhiprobleem katastroofi ärahoidmises seisnes mitte «maailmalõpu» ärahoidmises, vaid ühe perioodilise kriisi ületamises. Positiivne opositsioon seisnes mitte paljas edasikestuses, vaid oleva kontinuiteedis, ajas edasimineva ja end muundava identsuses iseendaga. Kontinuiteet teostab aega perioodilise vormis: perioodiline kriis, kus selle perioodiliselt toimuva ületamise käigus kontinuiteet end teostab. Öö on üheks sääraseks kriisiks, aga ka troonivahetus ja surm kui üleminekud ühest olemisevormist teise. Iga muutus teostab seda kriisi, mis lahendatakse mõlema antagonistliku printsiibi rituaalse ühendamise kaudu — Ra ja Osiris kosmilisel, «Ba» ja surnukeha antropoloogilisel tasandil. Mõlemaid egiptuse igavikumõisteid (nhh ja d.t) võib asetada sellesse suhtesse; nhh'i seosest kui igavese printsiibist ja perioodiliselt regeneereerivast ajast ja d.t'ist kui alatise samasuses püsiva kestuse printsiibist antakse kõrgeimal abstraktsiooniastmel olev kontinuiteedimõiste.

Aeg on igaviku liikuv kujutis. Seda Platoni vormelit aja ja igaviku dialektilise

suhte kohta eelistatakse hermeetilistes kirjades. See mitte niivõrd abstraktses-filosoofilises kui pigem mütolõgiseerivas vormis dialektika konkretiseeritakse ühe katkematus esiletulekus teisest. Siin on tegemist täpselt sama ettekujutusega, mida me juba oleme kohanud teisel tasandil kui «*creatio continua*», paljususe pidevat esiletulekut (ühtsusest), mida me tähistasime kui «dialektilist monismi». Aja esiletulek igavikust toimub nüüd nii, et igavik kosmost (mida ta endas sisaldab ja ringikujuliselt piirab) väljast elustab. Kosmos omltpoolt regenereerib reeglipärasel liikumises teostuva elu jõuga aega (ja sealjuures väljast vastuvõetud elu «kõigile edasi annab, kes temas on»). Heaks illustratsiooniks sellele on Tutanhhamoni laekal olev kujutis, kus nhh kui mehelik ja d.t kui naiselik jumalus (seega võisid ilmuda jumalustatud kategooriad) toetavad taevasambaid ning keda juurdelisatund kirjas tähistatakse kui «mõlemaid suuri jumalaid». Muidugi, aega ei austatud mitte kui sellist, vaid kui päikesejumala manifestatsiooni.

Egiptuse aeg ei sünni koos taeva loomisega, ta manifesteeritakse, ta tuleb esile taevast ja tähtedes ning «jumalate Ba'-des», lastes end austada jõuna, mis taevast ja tervet kosmilist kulgu sünnitab ja üleval hoiab. Seepärast nhh ja d.t ei tähista maailmasisest aega, mis end eel- ja maailmavälise igaviku suunas transsendeerida laseb. Nad on nii maailmasisene aeg kui ka maailmavälise igavik, nad on igavik, mis avaldab end ajana. Samuti ei ole nad koeksteniivsed loodud maailmaga, vaid jumalaga, kes on selle maailma esile toonud ja kes end selles kehastab, seepärast võib seda (maailma) tähistada tema «kujuna».

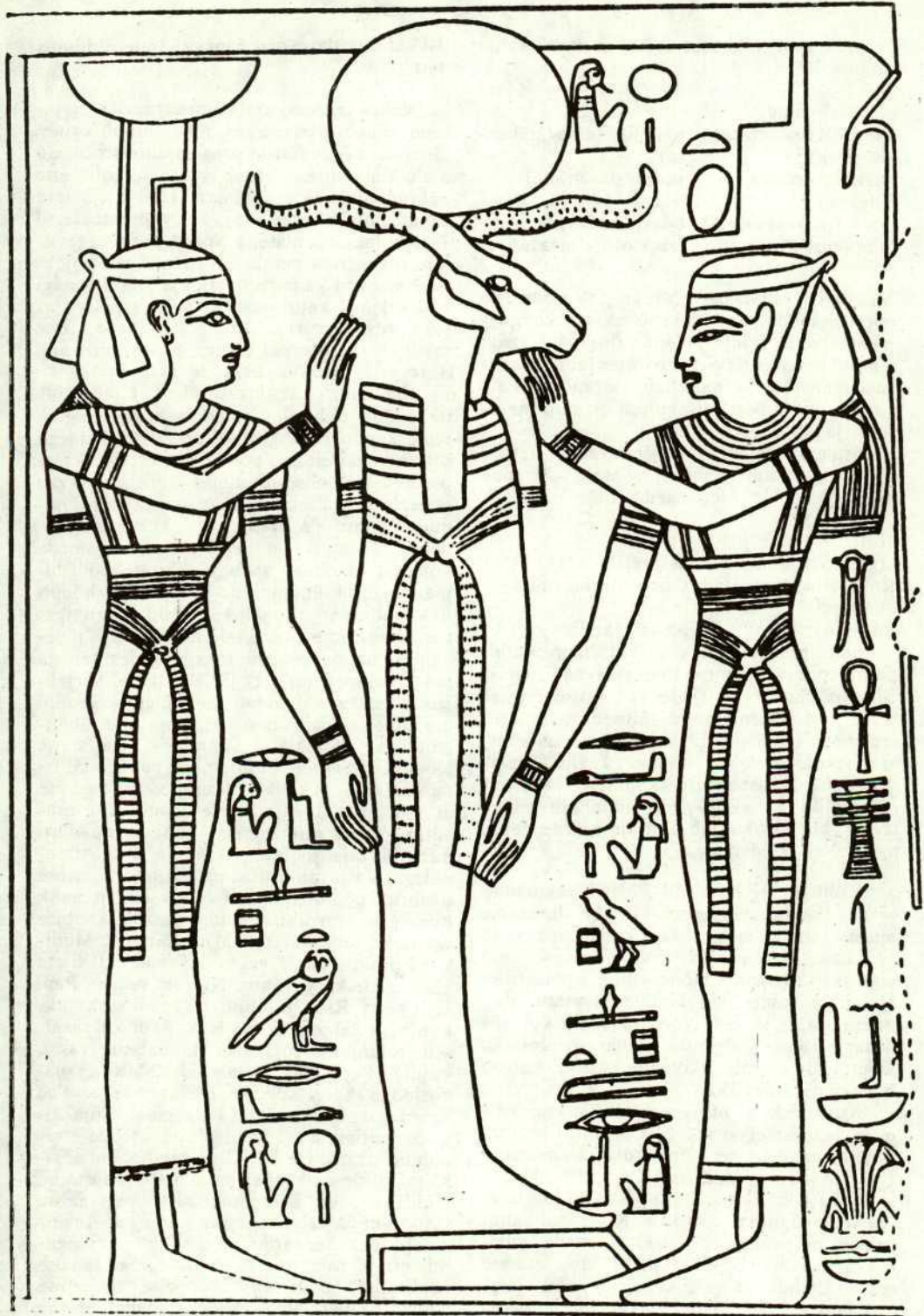
Näiliselt nii lihtne süllogism: «kõik olev on nhh ja d.t. Kõik olev on loodud. Järelikult nhh ja d.t on loodud» on egiptuse mõtte seisukohalt siiski teostamatu. Kõik olev on nhh ja d.t, aga nhh ja d.t on ka see, mis kõik oleva esile tõi. Egiptuse mõte ei saanud siin tõmmata mõistelist piiri, ta on esimesena saavutanud (täiesti teisel tasandil) Platoni filosoofia. Hermeetilised kirjad, milles elavad nii platonism kui ka egiptuse kosmogoonia fragmendid, osutavad põhimõttelisele kooskõlale dialektilise monismi mõttes.

Enamjaolt sünonüümidega kasutatavate sõnade nhh ja d.t semasioloogiline diferentseerimine on üheks palju diskuteeritavaks probleemiks. Lahendust on püütud leida erinevail tasandil: «minevik», «tulevik», «igavik enne loojumist» ja «kosmose igavik», «teisepoolne igavik» ja «siinpoolne igavik», «ajaline ja ruumiline nähtamatus», «igaviku ringlev

ja puhkav poolus» jne. Veel vaatleb *communis opinio* nhh'i kui tsüklilises muutumatuses olevat igavest kestust. J. Assmann on säärase arvamusega põhimõtteliselt nõus, kuid peab siiski tarvilikuks seda täpsemalt formuleerida. Tema seisukohalt on nhh igavesti korduv muutumine. Seda tõendab ka nhh'i seos mõõdetavate ajahühkete (päevade, kuude ja aastate) allikaga — päikesega. d.t, olles determineeritud maaga, on kestev muutumatus.

Edasi analüüsib J. Assmann S. Morenzi arvamust, kus nhh'i tähistab tsüklilisi protsesse, d.t aga lineaarset eesmärgistatud kulgu, mis maise olemise «elusummana» muutumatult kestab «indiviidi igavikus». Võib minna veelgi kaugemale ja esitada hüpoteesi, et egiptlased on mõlemast klassist (nhh ja d.t) ühe vasta-va komplementaarsete ajamõistete abstrahdeeritud, kus nhh (aeg) on vastandatud d.t-ga (igavik). Ettepanek paistab olevat veenev, kuid ei leia tekstides õiget tuge. Vaadeldes nhh'i kui tsüklite lõpmatu perpetuiteeti ja d.t-i elusumma lõppematu permanentina, tsiteerib J. Assmann W. Blake'i sõnu, mis ligilähedasel väljendavatel nhh-i ja d.t-i mõtet: «The generations of men run on in the tide of Time, but leave their destin'd lineaments permanent for ever and ever.»

Imelikul kombel ei pane S. Morenz enda poolt väljatõotatud ajaaspekte mõlema igavikumõistega kokku, vaid eraldab lineaarse «inimesteaja» (koos t-i kui *kairos* mõistega) ja ringikujulise «loodusnähtuste aja» (koos tr kui *kairos* mõistega). Morenzi jaotus «inimeste aeg» ja «loodusnähtuste aeg» ei ole sellises vormis kindlasti teostatav. Egiptuse ajaloopilt ühendab mõlemat aspekti, kus tsükliline «ritualiseeritud ajalugu» on «üksikfaktide liitmise» (annalistika) kaudu lineaarsele ajaarusaamisele juurde arvatud. J. Assmann ei tea nimetada ühtki teksti, kus mõistelist opositsiooni tsüklilisest ja lineaarsest ajast oleks arendatud nii, et oleks kasutatud lekseimi nhh ja d.t. Mõlemaid sõnu kasutati sageli sünonüümidega. Ainsateks ütlusteks, mis võiksid osutada nende semasioloogilisele diferentseerumisele, on «liigitused». Nii määratletakse ühes sargatekstitis kogu olev kui nhh ja d.t, kusjuures nhh on päev ja d.t on öö. Hornung tahab sellest järeldada, et nhh ja d.t kujutavad eone, mis vahelduvad suures tsüklis nagu päev ja öö väikesel. Kuid see oleks ainult formaalne analoogia. Võiks aga mõelda sisulisele analoogiale päeva ja nhh ning öö ja d.t'i vahel; selles suunas osutavad teised «liigitused», nagu nhh jumal Ra'le, d.t Osirisele, nhh päikesele, d.t kuule, nhh homsele ja d.t'i eelsele või nagu uusaasta vormel, mis seostab nhh'i algusega ja d.t lõpuga.

Ra ja Osiris kui «Ühinenud BĀ» (vt A. Piankoff, *The Tomb of Ramses VI*. New York, 1954). Muumiakujuuline keha on Osirise tähis, päikesekettaga oinapea aga ööpäikesejumal. Juuresolev kiri kõlab: «Ra-s puhkav Osiris on Ra, kes on Osirises».

Säärased liigitused võib jaotada kahte rühma:

nḥḥ	d.t
mehelik (isa, abikaasa, poeg)	naiselik (ema/abikaasa)
ajakulg (dünaamiline)	ruum (staatiline)
päev (päikesevalgus)	öö (pimedus)
siinpoolsus/maisus	teispoolsus/maavälisus

Mõnikord esitatakse nḥḥ ja d.t'i paariliste opositsioonide reas kõikehõlmavate komplementaarsete printsiipidena Jingi ja Jangi põhimõttel, mis lõppkokkuvõttes juhitakse tagasi mehelik ja naiseliku vastandlikkusele (muide keelelisest seisukohast on nḥḥ meessoost ja d.t naissoost).

Mõlemad mõisted väljendavad erinevaid aja ning ruumi vahelisi seoseid. Järgnev opositsioonirida esitab seda väga näitlikult

nḥḥ	d.t
kord	kaos
tagasipöördumine	kestus
Ra/Horos/elav kuningas	Osiris/kuningamuu-mia
Ba-hing	h't-laip/keha

nḥḥ realiseerub siin kui lõppematult palju korduv potentsiaalne, tulevane igavik. Biograafilistes raidkirjades ja tarkusõpetustes tsiteeritud sünonüümsed ütlused kajastavad seda hästi («endale nḥḥ silmade ette seadma», «tulevikule mõtlema», «homset kaalutlema»). Vanimate arusaamade kohaselt erinevad «Hommik» ka «Eile» põhimõtteliselt teineteist, kus üks kuulub nḥḥ-aja juurde, teine aga d.t-aja valdkonda.

Kuid d.t ei lase end lihtsalt «aktuaalse ajaga» samastada, niisama vähe ka «lineaarse ajaga», mida mõistetakse kui sihipäraseid protsesse. Samuti d.t ei ole «aeg», vaid «igavik» vastandi mõttes ühe spetsiifilise ajamõiste suhtes. d.t kuulub lõpetatu ning suletu sfääri ja seda võib vaadelda kui «lineaarse ajas» kulgenud sihipärase protsessi lõpptulemust, mis aktuaalse ajana kulgeb minevikust tulevikku.

Kuid siiski ei ole «minevik» ja «tulevik» otsustavad kategooriad d.t-i ja nḥḥ-i eraldamiseks, nendeks on «lõpetatus» ja «muutus» (vt J. Assmann. Zeit und. ., S. 40—48).

Selle komplikseeritud probleemi kohta ei saa teha lõplikku otsustust. Kuid igal juhul peavad nii praegused kui ka tulevased uurijad arvestama E. Otto poolt juba aastate eest väljendatud seisukohaga, mille järgi nḥḥ-igavik tähendab katkematut tagasipöördumist ja d.t igavik katkematut kestust, jäävust (vt Gott und Mensch nach den Ägyptischen Tempelinschriften der Griechisch-römischen Zeit. Heidelberg, 1964).

LISA: Egiptlaste arusaam «ajaloo»-sündmusest

Valitsejaisiksus oli võtmefiguuriks egiptlaste ajaloo-arusaamises, mis oluliselt erines tänapäeva õhtumaade pragmaatilise-kriitilisest ajalootunnetusest. Just vaaraole oli ette nähtud ajalooline aktiivsus, kõik ülejäänud isikud, nii alamad kui ka võõramaalased (sealhulgas vaenlased) võisid tema tegevusele reageerida ainult statistidena või objektidena. (Vrd ka pärsia valitseja Dareios nägi end isikuna, kelle jaoks ja kelle kaudu ajalugu regeneeriti. Vrd: M. Eliade, The myth of the eternal return of, Cosmos and History. Princeton, 1974, lk 37.) Jumalatel oli siin täita kaksikroll: ühel poolt olid neile ette nähtud kindlad kultustoimingud, mille kaudu kuningas või preestrid nendega suhtlesid, teiselt poolt olid nad aktiivsed kaasosalised ajaloolises draamas. Sellele viitavad otseselt templiseintel kujutatud ajaloosündmused, mis ilmuvad koos kultusestseenedega. Tundub, et egiptuse arusaamade kohaselt ei olnud ajalugu tähtsate pöördumatute üksikühtsuste summa, vaid hoopis üks paljudest rituaalidest, mida kuningas vastavalt traditsioonilistele nõudmistele pidevalt jumalate ees pühitses, tagades sellega maailmakorra (m^c-t) järjekestvuse. Kirjalikes tekstides väljendub see kõige selgemini ametlikes raidkirjades. «Mõlema maa ühendamine», «liibülaste võitmine», «aasialaste löömine», templite püstitamine, pühade tähistamine, sõja- ja kaubandusekspeditsioonid jne ei tähendanud egiptlastele muud kui osavõttu suurest «ajaloolisest» kuningarituualist, mis võis aja jooksul rikastuda uute stseenidega. Vastavalt arusaamadele olid Egiptuse naabrid «põlastusväärset vaenlased»; jumalik kuningas ei võinud kunagi saada kaotuse osaliseks, teda kujutati alati võitjana. Mõnikord praktiseerisid valitsejad oma eelkäijate vägitagede kopeerimist. Nii tegi vaarao Pepi II (Vana Riik, 6. dün.); võttes eeskujuks kuningas Sahure (Vana Riik, 5. dün.) reaalselt toimunud sõjakäike liibülaste vastu, kujutas Pepi oma olematuid sõjalisi ekspeditsioone koos kõikide üksikasjadega. See aga tagas ajaloo õige kulgemise. Sõjakäikude juhtimine oli üks igale valitsejale ettenähtud rituaalidest. (Ühe sümboolse sõjakäigu juhtimisest juba ammu maharahustatud Nuubiassa ei pääsenud isegi naisvaarao Hatšepsut ja rahuarmastav kuningas Amenhotep III.) Seepärast ei tohi iga kuninga-reljeefi ja raidkirja vaadelda mingi reaalse ühekordse sündmuse ühepoolse ajaloolise pildina. Tuleb alati meele pidada, et see võib kujutada ideaalse valitseja alatisi kohustusi, mis niiviisi tõsteti ajavälise olemise sfääri. Sündmused, mis hälbisid jumaldemiurgi poolt kehtestatud maailmakorras

(m³C.t), nagu näiteks sõjalised kaotused, «parentati» nende «õige» kulgemise kujutamise kaudu, saavutades sellega lõpuks soovitud ning ideoloogiliselt juba ettemääratud tulemuse. Kadeši lahingu kirjeldus on heaks näiteks selle kohta. Seal saavad egiptlased ülekaaluka võidu hettide üle tänu vaarao Ramses II (Uus Riik) isiklikule vaprule. Tegelikult aga ei saanud otsustavat edu kumbki pool. Kuid siin ei ole siiski tegemist ajaloo võltsimisega, propaganda või illusiooniga, sest egiptlaste jaoks omasid ametlikud raidkirjad ja rituaalid täit maagilist teostust ja sisu.

Praktilises poliitikas (näiteks ametnike ja väepealikute ettekannetes ning diplomaatilises kirjavahetuses) kajastuvad sündmused objektiivsemalt. See tendents ilmneb alates 18. dün. ka kuninga raidkirjades: Näiteks Thutmosis III «Annaalides», kus kujutatakse vaarao ebaedu Megiddo linna piiramise algfaasis (lähemalt vt «Looming» 1982, nr 1). On tähelepanuväärne, et sel ajal suurenes egiptlaste huvi oma iidse maa ajaloo vastu, mida nad hindasid rahvusliku identiteedi seisukohast lähtudes.

Kuid hoolimata kõikidest muudatustest mõistsid egiptlased ajalugu mitte sotsiaal-majandusliku protsessina, vaid grandioosse järjepidevalt korduva kultustoiminguna, mille peaesmärgiks oli maailmakorra *status quo*

säilitamine. Seepärast on nende «ajaloolistes» tekstides kaasaegsete ajaloolaste jaoks rohkem vaikimist kui teateid.

VALIKBIBLIOGRAAFIA

1. J. Assmann. Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Heidelberg, 1975.
2. E. Hornung. Zeitliches Jenseits im alten Ägypten. — Eranos-Jahrbuch. 1978, Vol. 47, lk 269—307.
3. L. Kakosy. Einige Probleme des ägyptischen Zeitbegriffes. — Oikumene. 1978, Bd. 2, lk 95—111.
4. E. Otto. Altägyptische Zeitvorstellungen und Zeitbegriffe. — Welt als Geschichte. 1954, Bd. 14, lk 135—148.
5. J. Assmann. Das Doppelgesicht der Zeit im altägyptischen Denken. — Die Zeit. Schriften der C. F. v. Siemens-Stiftung. München, 1983, lk 189—223.
6. E. Hornung. Geschichte als Fest. Darmstadt, 1966.
7. E. Otto. Geschichtsbild und Geschichtsschreibung in Ägypten. — Welt des Orients. 1966, Bd. 3, lk 161—176.
8. E. Hornung. Zum altägyptischen Geschichtsbewußtsein. Archäologie und Geschichtsbewußtsein. München, 1982, lk 13—30.
9. S. Morenz. Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960.
10. R. Parant. L'affaire d'Sinouhe'. Aurillac, 1982.
11. E. Hornung. Der Eine und die Vielen. Darmstadt, 1971.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

Demokraatliku korra «taastamine»

Pühade möödudes hakkas uus valitsus andma korraldusi «demokraatliku korra taastamiseks». Suleti Kaitseliit kõigi oma allorganisationsioonidega: naiskodukaitse, noorkotkad ja kodutütred. Siis teised niinimetatud «rahva-vaenulikud organisatsioonid», nagu Isamaaliit, Eesti rahvuslaste klubid jne.

Olin «Koidus» söömas, kui jälle mu juurde tuli Valmar Adams uudiseid pärima. Vastasin, et ega mul ei ole nüüd muid uudiseid kui need, mis on ilmunud või ilmuvad lehes. Mis tuleb homses lehes, küsis. Nimetasin mõnda teadet, mis Tallinnast oli üle antud. Kuulas mu jutu ära ja küsis siis, kuidas ma end tunnen uues olukorras. Kehitasin õlgu. Kommenteeris siis: Ega teil ei ole kerge. Olite muidugi kaitseliidus. Jaatasin. Isamaaliidus kindlasti! Vastasin, et seal ma just ei olnud. Imestas väga, et kuidas see võis juhtuda. Eesti Rahvuslaste Klubis loomulikult olite! Jälle mitte! Adams ütles vaid, et see olevat väga imelik, et ma sealgi ei ole olnud. Raputas oma pead ja läks.

Kuna uue valitsuse peaminister oli kirjanik, siis katsuti valitsusele teha soodsat reklaami meie tuntud kirjanike kaudu. Neile esitati küsimused, kuidas nad suhtuvad uude olukorda.

Kahjuks ma ei mäleta, kes seda organiseeris, aga meeles on mõndagi nendest vastustest, mis küsimuse kohta anti. Kõige robustsem oli Mihkel Jürna vastus, kus öeldi, et kirjanikud olevat nüüd vabanenud Kaarel Eenpalu okupatsioonist (Eenpalu aga tegelikult ei olnud enam peaminister eelmisest sügisest alates). Nüüd saavat kirjanikud asuda vabale loomistööle. Kibeda ilmega oli ka August Jakobsoni vastus. Enamuse vastused olid «diplomaatlikud». Nendes tervitati uue valitsuse poolt lubatud vabadust ja majanduslikku toetust loovaks tööks ilma erilist halba ütlemata endise aadressil. Valmar Adams kirjutas loomisoimaluste raskustest endise korra ajal ja tema «metsikutest ülekuulamisest poliitilises politseis». Milles avaldusid need «metsikused», seda ta ei ütelnud. Kibestunud oli ka August Alle, sest tema ei saanud oma luuletuskogu eest riigivanema auhinda. Kõige meeldejäänum oli Henrik Visnapuu vastus, mis oli väga lühike ning selge. Visnapuu oli olnud haridusministeeriumis kultuurinõunikuks, Tartu kirjamehed ütlesid «nõusnik», millega taheti vihjata, et ta on kõige

nõus, mis ministeerium teeb kultuuri alal. H. Visnapuu vastas temale esitatud küsimusele: Mina olen oma seisukoha ütelnud juba 1919. aastal ja see on: «Maarahva, talupoega vaba maa, jää vabaks sa, jää seisma!» Mul ei ole midagi rohkem siia juurde lisada.

«Postimehe» kaastööliseks oli kaua aega Rasmus Kangro-Pool, kes viimastel aastatel elunes Elvas. Kangro-Pool oli vabakutseline sulamees. Ta tundis kirjandust, teatrit, maalikunsti. Aeg-ajalt ta kirjutas neist üht-teist. Ka mõningad teatriarvustused temalt ilmusid «Postimehes». Vahel harva ta kirjutas ka ühiskondlikest küsimusist. Mäletan, kui vabariigi valitsuses oli kõne all seaduse koostamine töölaagrite sisseseadmiseks nende jaoks, kes teadlikult ning järjekindlalt püüavad kõrvale põigelda neile kohtuga määratud kohustuste täitmisest, näiteks alimentide maksimisest või riigile ehk omavalitsusele tekitatud ainelise kahju hüvitamisest. Selle kavandi omapäraks oli see, et töölaagrisse määratutele võidi korra rikkumise puhul laagri nõukogu otsusel anda ihunuhtlust kuni 25 hoop. Too seaduse kavand oli päevakorral 1938. a. paiku. Kui sellest ilmus lehes teade, siis tuli toimetusele palju kirju, kus ihunuhtluse andmist teravalt tauniti. Ka Rasmus Kangro-Poolilt tuli kirjutis, kus ihunuhtlust, nagu see seaduse kavandis oli ette nähtud, pooldati. Mäletan, et ta ise tõi selle käsikirja toimetusse ja ütles, et tema seisukoht on pooldav, sest riigivargad, kes ei taha tasuda tehtud kahju, saavad ihunuhtlusega alandatud.

Mõni päev pärast 21. juuni sündmusi tuli Kangro-Poolilt Elvast pikk artikkel, kus ta avaldas oma poolehoidu uuele valitsusele ja endist tublisti sarjas. Öieti oli see kantud meelegibedusest, sest Kangro-Pool oli kirjutanud «Päevalehes» artikli, milles oli öeldud, et vaim on pandud vangi. Sisekaitseülem K. Eenpalu oli teda selle väljenduse eest karistanud 5-päevase üksikvangistusega. Ta oli oma päevad istunud ühes Tallinna vanglas, kuhu «Päevalehe» poolt oli talle igal hommikul saadetud korv toiduga. Sisekaitseülem enne karistuse määramist oli lasknud Kangro-Pooli poliitilisel politseil üle kuulata. Kui seal temalt küsitud, mida ta mõtleb väljendusega «Vaim on pandud vangi», siis

Kangro-Pool laotanud käsi ja ütelnud: «Näete ju ise, et ma olen siin vangla eeskojas.»

Sel päeval, mil tuli Kangro-Pooli artikkel, oli päevauudislikku materjali rohkesti, sellepärast ma panin ta artikli teise järjekorda, et hiljem see üle anda Laossonile, kuid tööabinas unustasin käsikirja laekasse. Ülejärmisel päeval tuli Kangro-Pool ise Tartusse ja toimetusest aru pärima, miks tema kirjutis ei ole ilmunud. Seletasin, et kiireloomulist materjali oli rohkesti, aga küll tuleb temagi kirjutise kätte kord.

Ta oli solvunud ja tõttas Max Laossonile kaebama. Tema saanud artikli, aga toimetuse sekretär ei paiguta lehte. Laosson tuli minult kurjal häälele aru pärima: Mis niisugune sabotaaž tähendavat? Seletasin, et jooksvate päevauudiste tõttu ei olnud lehes ruumi ja samas andsin käsikirja punakomissarile. Kangro-Pool ootas seni kuni Laosson luges artikli läbi ja lubas lehte paigutada, siis läks minema. Laosson tõi käsikirja mulle tagasi käsuga see laduda. Ise lisis: «Kangro-Pool on küll persona non grata (vastuvõetamatu isik), aga ta kirjutab praegusest valitsusest väga hästi. Las' läheb lehte!» Kangro-Pooli vastuvõetamatus nähtavasti ilmnis selles, et ta omal ajal oli olnud innukas vabadussõjalaste liikumise pooldaja.

Vastutav peatoimetaja Jaan Kitzberg oli kimpus. Temal ei lastud lehe peast oma nime ära võtta, samal ajal aga deklareerisid Laosson ja Ko, et kõik, mis nemad kirjutavad, peab lehte minema. Kitzberg ütles, et sel juhtumil ei ole tema enam lehe sisu üle otsustaja ega taha jääda vastutavaks toimetajaks. Laosson ütles, et endiselt kehtib seadus, et vastutavat peatoimetajat saab vabastada ja uut ametivõimude juures registreerida kirjastusühisuse juhatus. Kuna kirjastusühisuse juhatust ei olnud kätte saadaval, siis sõitis Kitzberg Tallinna propaganda ministri Hans Kruusi juurde, sest Riiklikule Propaganda Talitusele kuulusid 51 % «Postimehe» osatähtedest.

Hans Kruus kuulnud jutu olukorrast «Postimehe» juures, lubanud selle asja kohe korraldada. Enne aga küsinud veel kord Kitzbergilt, kas ta jääb oma nõudmise juurde. Saanud jaatava vastuse, lubanud kohe teha vastava korralduse, mis ka peatselt toimus. Kui Kitzberg Tartusse naasis, oli ta «Postimehe» vastutava toimetaja ametist vabastatud ja Max Laosson asemele kinnitatud. Ühtlasi oli ka Hans Kruusi või tookordse J. Varese valitsuse poolt tehtud otsus Riikliku Propaganda Talituse käsutuses olevad «Postimehe» osatähed anda üle Tartu Töölisühingute Liidule.

Uus valitsus riigiaparaati lammutamas

Iga päev tõi uusi teateid valitsuse sammudest riigiaparaadi puhastamiseks korumpeerunud elemendist, nagu tolleaegses ametliikus keelepruugis seda väljendati. Tartu linnapea dr. med. R. Sinka vabastati oma kohalt ja asemele määrati Kristjan Jalak. Uus linnapea, tundes end võimumehe, tahtis seda ka avaldada. Kui valitsus oli otsustanud Riikliku Propaganda Talitusele kuulunud «Postimehe» osatähed üle anda Tartu Töölisühingute Keskliidule, siis tehti see tehing ülesandeks Propaganda Talituse informatsiooni osakonna juhatajale Ilmar Raudmale, kes oli küll oma kohalt vabastatud, kuid esialgu siiski jäänud veel ametkonna koosseisu.

I. Raudma oli võtnud telefoniühenduse Tartu uuele linnapeale, kes ühtlasi oli Tartu Töölisühingute Keskliidu esimees, ja küsinud temalt, millal ta saab osatähed üle anda. Jalak vastanud:

«Homme hommikul kell kümme rae-kojas!»

Hommikune Tallinna kiirrong aga jõudis Tartu kell 10.20 minutit. Raudma nimetanud, et ta rongi sõiduplaani tõttu ei saa sel ajal olla raekojas, vaid tuleb pool tundi hiljem.

«Mina võtan osatähed vastu hommikul kell kümme ja selleks ajaks olgu need siin. Sõiduplaan mind ei huvita!»

Võim oli mehele pähe hakanud.

Lammutamine käis täie hooga. Tallinnas nimetati poliitilise politsei ülemaks Boris Kumm, palju aastaid vangis istunud kommunist. Tartus sai poliitilise politsei ülemaks üliõpilane Ilmar Kruus, kes aastail kas 1934 või 1935 oli kommunistliku tegevuse pärast kohtu poolt mõistetud kolmeks aastaks parandusmaja ja oma aja ka ära istunud. Temaga koos sai sama karistuse endine «Rahva Sõna» Tartu kirjasaatja Kivisar (eestistamata nimega Stein). See mees määrati Tartu maa- vanemaks.

Uut konjunktuuri ruttasid kasutama ka paar toimetuse lähemat kaastöölist. Üks nendest oli kooliõpetaja Eduard Looga. Tema oli umbes minu vanune. Samal aastal kui mina lõpetasin gümnaasiumi, sai tema Tartu õpetajate seminaris lõputunnistuse ja valiti kooliõpetajaks Kaareperesse, kus ta töötas rea aastaid. Tema tahtis edasi jõuda ja oli osav looma mitmesuguseid tutvusi. Nii tal õnnestuski 1932. a. saada koht Tartu Tolstoi tänavas asetsevasse algkooli. Ka oli tal suur huvi ajakirjandusliku töö vastu. Juba Kaareperes oli ta olnud «Postimehe» kirjasaatja. Tartu asunud tuli ta pärast koolitunde toimetusse ja palus anda temale tööd. Olin tol korral Tartu teadete osakonna toimetaja,

andsin talle mõningaid koosolekuid jälgida ning kirjeldada. Tal oli keskmise nobedusega sulg. Tasu sai ta muidugi reahonorari alusel. Nii ta töötas mitmed aastad. Astus ülikooli.

Kui uus võim 21. juunil oli «Postimehe» üle võtnud, sai Loogast korraga teine inimene. Paar päeva pärast ülevõtmist kirjutas ta mingi artikli kooli elust ja kirus selles endist korda. Tavaliselt ta kirjutsed tulid läbi Tartu teadete osakonna toimetaja minu kui toimetuse sekretäri kätte. Nüüd olid teised temale «õhk». Artikkel viidi kohe Max Laossoni ja selle abilise K. Kivi kätte.

Teine, kes käis punane pael rinnas, oli lühikest aega «Postimehe» korrektooris töötanud Ado Säärts. Noore ültõpilasena ta sai tuntuks 1927. a. korraldatud Tartu kirjandusnädala puhul, mil «Postimees» avaldas tema kirjandusloolise avastuse F. R. Kreuzwaldi eepose «Lembitu» kohta, et see lugulaul on loodud Sveitsi saksa kirjaniku J. V. Widmann'i värsseepose «Buddha» eeskujul. A. Säärtsa noorus ning koolipõli oli raske. Ta vanematel oli väike popsikohake Elistveres. Lapsi, keda oli mitu, taheti koolitada ja need ka tõesti tahtsid õppida. Kui «Postimehele» oli tarvis kolmandat korrektorit, kandideeris sellele kohale ka Ado Säärts ja tema palgatigi. Kuna teadsin ta päritolu ning ta rasket majanduslikku olukorda, siis andsin ka omalt poolt soovituse tema kasuks.

Ka mõned meie kirjasaatjad olid üleöö oma värvi muutnud. Näiteks Valga kirjasaatja Leho Mõttus. Rääkisin kunagi hiljem temaga ja küsisin, milles on temale tehtud ülekohut. Vastus oli väga lihtne: ei olevat sallitud teisiti mõlemist. Ma ei tea, et toimetuse tema sõnumid, mida ta saatis Valgast sealsete sündmuste kohta, oleks mingi «teisiti mõlemise» pärast lehest välja jätnud. Nendes sõnumites ei olnudki midagi mõelda, ainult asjalikult edasi anda jooksivaid sündmusi ja muid pisiuudiseid.

Aga on juba kord nii, et teatud isikutele on tugev konjunktuuri vaist. Olukorda tuleb kasutada, vahest saab teha karjääri!

«Postimehe» toimetusest vallandati peagi teine sekretär H. Paalman ja E. Salurand. Järgnes kauaaegne välispäevauudiste toimetaja dr. jur. Mart Nurk, kes oli töötanud hulga aastaid suure kohusetruudusega. Tema asendati uue mehe Pommiga. Ajaliselt see langes kokku Eesti Telegraafi Agentuuri (ETA) direktor K. Korneli asemele Tassi esindaja Izmestjevi paigutamiseks. Sellega oli ETA muutunud sajabrotsendilisel Tassi osakonnaks, kust antavad teated ei vajanud enam mingit kriitilist hinnangut ja välispoliitiliste sõnumite toimetamine kujunes vaid kätte-

saadetud materjalile pealkirja panemiseks ning trükikotta saatmiseks.

Pommi ülesandeks määrati ka usuvastase lehekülje koostamine pühapäevasesse numbrisse, pealkirjaks Karl Marxi tsitaat: Usk on oopium rahvale.

Luuletaja Erni Hiir hakkas toimetama kultuurilehekülge. Kuigi Hiirelt oli ilmunud mitu luuletuskogu, puudusid tal algelisemadki teadmised trükiasjandusest. Saanud Max Laossonilt kutse tulla kultuurilehekülje toimetajaks, tuli Hiir minu juurde, käes mingi tüki «Postimehest», ja küsis:

«Ma tahan seda kirja saada nagu siin tüki peal. Kuidas ma seda saan?»

«Käskkirja äärele tuleb kirjutada vastav kirja nimetus.»

«Kust ma tean nimetust?»

«Võtke trükikojast kirjade tabel. Seal on peal!»

«Mis selle kirja nimi on?»

«Vaadake tabelist järele.»

«Ma tahan kohe teada saada!»

«Petit fette.»

«Kuhu ma selle pean kirjutama?»

Võtsin ta käskkirja ja märkisin soovitud kirja peale. Hiir oli elanud vabakutselise luuletaja elu. Ta naine oli Võru tänaval linna haruraamatukogu juhataja. Nii võis mees pidada kutselise kirjaniku põlve.

Tavaliselt olid külastanud toimetust üks ja teine Eesti avaliku elu tegelane, kas kaastööd tuues või soovides mõnes päevaküsimuses mõtteid vahetada. Nüüd olid sellised külastajad kadunud. Nende asemel hakkasid toimetuses käima hoopis teised tegelased, kelle nimed on jäänud mälusse omaaegsetest riigireetjate ja salakuulajate protsessidest, nagu kommunistid Sassi, Telling, Fuchs jt. Nemed olid ju nüüd Tartu «töörahva» esindajad. Et valitsus oli andnud «Postimehe» osatähtede paki töölisühingutele, siis tahtsid nad näha, kuidas «Postimehe» toimetuses töötatakse. Peab ütleva, et need mehed olid siiski viisakad. Esitlesid endid ja käisid läbi toimetuse osakonnad rohkem ekskursionsiooni korras.

Ühel õhtul tuli mu juurde kirjanik Mart Raud, kes oli võltsinud vekseid, aga enne kui politsei sai tema tabada, põgenes Soome. Uus valitsus ametisse astunud, tuli Raud Soomest koju ja oli muidugi kohe kõva uue korra pooldaja. Tal oli mingi kirjutus lehe jaoks. Andsin selle edasi Laossonile ja sealt kaudu see «vabaduse tervitus» muidugi lehte läks. Tundes konjunktuuri võimalust Raud hakkas kohe kirjutama näidendit 21. juuni «ülestõusust». See ilmus sügis-talvel pealkirja all «Mööök väravas».

Aga siis ühel teisel õhtul, kui olin trükikojas järgmise päeva lehe küljendamist juha-

tamas ja istusin laua taga, millel registrid laotud kirjutiste kohta, avanes uks ja kellegi poolt juhatajana tuli sisse värske ETA direktor Izmostjev. Silmanud mind laua taga, ta oli hetke otse sõnatu — nagu näeks mingit kummitust. Siis tere asemel plahvatas:

«Teie siin! Miks teid ei ole veel välja aetud?»

«Ma ei tea.»

«Näidake mulle trükikoda,» tuli talt kohe peremehelik käsk.

Tõusin toolilt, juhatasin külalise ladumismasinat ruumi. Kiikas neid korraks. Siis läksime liftiga tsinkograafiasse, seal kõitekotta, edasi teisele korrusele, kus oli aktsidentsosakond ja lõpuks alumisele korrusele, kus olid kiirpressid raamatute trükkimiseks. Venemaalt oli toodud suur hulk valmis laotud raamatute ladu Eestisse trükkimiseks, et «vaesele töötule Eesti töölisel saaks tööd ja leiba», nagu seletas punane propaganda. Vihjasin käega Venemaalt toodud raamatute tinast lehekülgedele, mis olid kiirpresside juures põrandal ja ütlesin:

«Eti ruskie kniigi (need on vene raamatud).»

«Eti kniigi iz Sovetskovo sojusa na ruskom jasõke! (need on raamatud Nõukogude Liidust vene keeles)!» käratati vastuseks.

Kui olime kõik ruumid läbi käinud, imestas «seltsimees» Izmostjev:

«Palju aastaid siin valitses Jaan Tõnisson ja ehitas ainult niisuguse majakese.»

«Ega Tõnisson ei ole rikas,» vastasin.

Argu mina seletagu, tema teadvat paremini, kuidas on Tõnissoni rikkusega.

Juuli kuu algul tühistati siseminister Max Undi poolt kommunistliku partei sulgemisotsus, mille oli teinud Jaan Teemant 1918. a.

detsembris riigiprokurörina. Selle üle 22 aasta kehtinud otsuse tühistamisel Unt avaldas kommunistlikule parteile kiitusest nõretava tervituse. Tallinnas hakkas «Päevalehe» asemel ilmuma «Kommunist». Samuti hakkas kostma hääli, et ka «Postimehele» on tarvis uut ajakohast nime, kuid esialgu siiski ei jõutud kavatsusest kaugemale.

*

Uhel päeval tuli toimetusse endine Tartu linna tütarlaste gümnaasiumi direktor Jaan Roos, käes suur käsikiri. Tema vestelnud Tähtvere pargis ühe Vene komandöri ja jutt olnud väga huvitav. Tema arvanud, et sellest peaks kirjutama lehes, ja nii pannudki jutujamamise paberile. Mis seal Roosile eriti huvitavana oli tundunud, oli põhimõte: kes ei tee tööd, ei pea ka sööma. Käsikiri läks Laossoni kätte ja sealt trükikotta.

Paari päeva pärast ta kohanud oma kunagist noorpõlve koolikaaslast Kristjan Kuret, kes siirdunud Esimese maailmasõja aastail Venemaale, õppinud seal marksismi ja leninismi. Nüüd tulnud Eestisse, et seda hakata õpetama Tartu ülikooli üliõpilastele. Ta oli seletanud Roosile marksismi-leninismi põhiluseid ja Roos pani need kirja ning tõi «Postimehele» kus seegi artikkel ilmus.

Veel kolmanda artikli kirjutas Roos ja selles märkis, et mõned tema endised õpilased on temalt küsinud, kas ta on muutunud kommunistiks. Tema vastanud, et veel ei ole, aga temast võivat saada kommunist.

Omas naiivses idealismis oli ta laskunud punase propaganda libedale teele ja selle levitamiseks aidanud kaasa, sest tema nimi oli küllalt laialt tuntud ja paljudele oma endistele õpilastele ta oli autoriteet.

MILVI PIIR

Ābarik Šeherezade ja veerand madu

AIME HANSEN. TEEKOND MADUDE SAARELE. Kujundus ja ill-d: A. Hansen, V. Sarapik. Eesti Kostabi-Šelts, Tartu, 1990 (tegelikult 1991). 82 lk.

Paljutootava pealkirja poolt loodud illusiooni värskest ja vitaalsusest põrmustab juba esimene luuletus oma ilmetusega. Sümbolitena ürgsed Isa ja Ema võiksid ehk küll olla samuke sel teekonnal Madude Saare suunas, aga niipea kui tulevad mängu mingid kahtlased loorid väravatel, vette kirjutatud sõnad ja valge laeva ootamine, muutub seegi raasuke täisverelist maagiat lausa mannetuks. Kuid mis esialgsest põgusast poolikusetundest lõpuks välja kasvab, seda esimestel lehekülgedel õnneks veel ei tea.

Võimsate ja väga võimsate sõnade kasutamine muudab nii või teisiti ettevaatlikuks, kuna eeldab lõpmatult peent sobivustaju balansseerimaks soovitud eesmärkide poole. Õige äratundmine, mida mäng orientaalset hingust kandvate, poolmüstiliste sõnadega nõuab, peaks antud juhul olema see teedrajav jõud. Aga seda jõudu pole ollagi, mistõttu ilusast idamaisest muinasjutust saab üks järjekordne väheütlev väljaanne turumajanduse poole lonkiva Eesti nooremas luules. Kuigi oma algse hea idee tõttu mõjub raamat üksjagu võõrkehana siingi, muudab see asjaloo kokkuvõttes ainult masendavaks.

Üks negatiivne emotsioon teise järel murab läbi lugeja loomuliku psüühilise kaitse-süsteemi. Milline ahastamapanev jõuetus, mis on ja on, ei kasva, ei kahane ja ära ei lõpe! «Miks valgusele / nime olete andnud / ja nõnda ta kustutanud.» Mis vilets valgus see küll olema peaks?! Milline pretensioonitu konstateerimine *à la* näe liblikas, näe peegel! Milline võigas ühendus fantastiliselt kaunite ning mõtestatud sõnade ja — ahtra, viljatu vaimu vahel, kus viimane on vägistaja rollis! Ning krooniks — milline meeletu hulk fetišeid! «Mahalangenud õunad mu aias / kõigutavad end / ja mädanevad tasa / kui käia neile jutustamas oma hullust ihast seedripuust kassi järele...» Hull iha! Inimesed,

see ei ole hull iha, see on soigumine!!

Muidugi, naiselikkuse atribuute nende kaante vahele jätkub. Kõik need pitsersõrmused, peeglid, loorid ja lehvikud pole ju teps mitte süüdi, et nad vaid ilutsevateks atribuutideks jäävadki. Naiselikkuse olemus selle all vaevalt kannatab nagu soo eelmainitud valguski.

Midagi paha näib olevat juhtunud ka teekonna enesega. Maosaba eeleel... eelviimases luuletuses ju vilksatabki, kuid teekond (eeldades, et seda võib vaadelda kui mingit protsessi või vähemalt liikumist ühest punktist teise) on päästamatult kaotis. Õiged sõnad, mis valesti ühendatutena moodustavad mingi viirastusliku verevaese monstri, võimaldavad vaid juhuslikku, põgusat nihkumist siia- või sinnapoole, millele teekonna nime küll anda ei saa. Tegelikult piirdub kõik vaid paigaltammumisega. Kui üldse mingit muutust täheldada, siis ehk seda, et lõpu-poolle leheküljed aina tühjemaks jäävad, mis lugemisega sinnamaale jõudnule ainult tervitavat nähtus tundub. Seda enam, et teadmata (võib-olla humaansetel) kaalutlustel on teosel meeldiv (eel-) puánt luuletuse (?) «päike» näol, mis on tõeliselt hea oma lühimas rikkumatuses.

Siinkohal nimetan eraldi iga luuletust, mille kohta saan öelda, et mõttelt head, teostuselt rahuldavad. Teen seda eelkõige õigluse huvides. Niisiis luuletustes lehekülgedel 23, 32, 52, 56, 58, 60, 67, 71, 75 ja 76 ei häiri vormist tulenevad tühised puudused kuigivõrd. Hea tahtmise puhul võib nimetatud luuletustele isegi omalaadse pikantsuse külge mõelda.

Imelik raamat igatahes. Nii imelik, et isenesest viib mõtted autorile. Ma tahaksin tutvuda inimesega, kes on kirjutanud kirklike sõnadega kiretu raamatu, mis, jumala eest, oleks sellisena võinud olemata olla.

HARRI INTS

Sealpoolne siinpool ehk see ongi too

**BÔ YIN RÂ. RAAMAT ÕNNEST. RAA-
MAT SEALPOOLSUSEST.** Saksa k. tlk. G.
Noa. «Loomingu» Raamatukogu» 1991, nr
26. 80 lk. Hind 0. 50 rbl.

Müstiline tunnetus võib avalduda mitmel moel: võhiklik-naivse külamüstikana, eputav-peenutseva salongimüstikana või hoopis küpselt siira, kohati naiivsenagi tunduva müstilise äratundmisena. Bô Yin Râ (Joseph Anton Schneiderfrankeni) puhul avaldub pigem viimane kui kaks esimest. Schneiderfranken kuulub kahtlemata oma aja kultuuri-konteksti, s.o lõppeva sajandi alguse Saksamaale. Euroopa kultuurikulus avaldus sajan-divahetusel uus müstilise suundumuse puhang, mis erinevalt varasemaist (näiteks keskaegne kristlik müstika) väljus kitsast «spetsialistide» ringist laiemaks publiku sekka, ning tolle puhangu hingus on ühel või teisel määral tuntav tänapäevani. Ma ei tea, mis just oli selle müstitsismihinguse vallandajaks, kuid kindlasti oli siin suur osa Euroopa kultuuritraditsiooni kokkupuutel Idamaade (eelkõige India päritolu) müstitsismilähedaste õpetustega, milledest vahest kõige enam toimus *vēdānta*. Budismi tunti sajandi algul Läänes põhiliselt hinajaana vormis ja paali kaanonit peeti Euroopas vaat et kõige «puhtamaks» Buddha õpetuse esituseks. Mahajaana budismi tõsisem tundmaõppimine algas veidi hiljem tänu Peterburi-Leningradi budoloogilise koolkonna töödele (Obermiller, Rosenberg, Stšerbatskoi jt).

Bô Yin Râ on kaheldamatult markantsemaid näiteid tollest ajajärgust. Kuid ta pole ainus: Saksamaal oli selle sajandi algkümnenditel palju müstikuid, kelle omamoodi traagiliseks koondkujuks on minu meelest doktor Görtler — tegelane John Priestley näiden-dist «Ma olen siin varem olnud» (1937). Samuti on tolle ajajärgu hingust selgelt tunda Hermann Hesse loomingus. Selle konteksti üks huvitavamaid ilukirjanduslikke kajastusi on Joh. Anker Larseni «Tarkade kivi» (1923, eesti k-s 1936), mis kujutab endast isemoodi hoiatusromaanu eksikäikudest niisuguse müstilise tunnetuse labürintides (pean silmas romaani ühe peategelase Jenši saatust).

Miks Eestis just Bô Yin Râ? Arvan selleks olevat vähemalt kaks põhjust. Esimene peitub tema kirjandusliku loomingu omapäras ja teatavas võluvuses, millest annab tunnistust uus-paganliku *New Age*-liikumise prominentseima kuju Arnold Keyserlingi sõnul see, et Schneiderfrankeni kohta ei ole Euroopa vai-

mukultuuri arvestatavad autorid (Hermann Keyserling näiteks) peaaegu ühtki halba sõna lausunud. Teiseks on Bô Yin Râ eesti kultuurile juba toimet avaldanud, eelkõige Ernst Enno loominguga kaudu (mõelgem ka «Veli Joonatani» paeluva teatriversiooni peale seitsmekümnendatel aastatel «Vanemuises» Jaan Toominga lavastuses).

Bô Yin Râ raamatut lugedes valdasid mind vastakad tunded. Kohe raamatu avamise järel sain tunda ärritust. Seda põhjustas «Raamatu sealpoolsusest» teise osa terviktekstist (lk 55) välja rebitud ja kogu käesoleva tõlkeväljaande motoks valitud mõtte-avaldus: «Kõike, mida ma siin kuulutan, võib pidada oma väljamõeldistest ahistatud müstiku veidrteks ilmsiunennägudeks, ja ma ei pane ühelegi selle sajandi inimesele pahaks, kui ta nii arvates püüab end minu sõnade eest kaitsta.» Minu meelest lõi Bô Yin Râ oma tekstid nn vaba teadvusevoolu põhimõttel. Ja sellest voolust niimoodi eraldatud lause kõlab oma praegusel kohal ähvardusena ning meelestab tõepoolest kaitsele. Mulle ei meeldi, kui mind juba ette manitsetakse hoidumast patust, mida ma veel isegi mõttes ei ole kavatsunud sooritada. Lisaks tuletab see tahtmatult meelde Piibli neid väljaandeid, kus on ette ära nämmutatud see, kuidas ma pean toda tõesti väga rikast ja paljutahulist generaatorteksti mõistma. Bô Yin Râ ise ei ründa ega ähvarda kedagi. Ta üksnes hoiatab õigustatult «teosofide», «okultistide», hingepüüdjate ja šarlatanidest «salaõpetajate» eest. (Oh Taevas, kui palju sääraseid on viimasel ajal armsale Eestimaalet siginenud!)

Minu meelest on Bô Yin Râ eelkõige maalikunstnik ja peamiselt kunstnikuks (st oleva kirjeldajaks) jääb ta ka kirjutades. Kuid alati ei rahuldu ta kunstnikurolliga, vaid käitub ka pedagoogina, s.o inimesena, kes püüab maailma muuta, andes selleks oma õpetusi. Selles mõttes on «Raamat õnnest» pedagoogiline teos. Tema õpetus on labasuseni lihtne. See on kokku võetav sõnasse «looming»: õnn on looja rõõm oma loomingust; armastus on loomisrõõm; õnn on looja rahuldus oma teosest jne, jne. Bô Yin Râ lausetes aga on kõikjal tunda kunstnikku, mitte filosoofi. Ta käib sõnadega ümber nagu värvidega paletil, segades ja ühendades neid vastavalt meeleolule. Seetõttu ei saa Bô Yin Râ'd mõistusega lugeda. Kahjuks. Sõnaline väljendus kuulub intellekti valdkonda ja Bô Yin Râ'd «mõistusega» lugedes leiab siit igal sammul loogilisi vigu ja hämarapärast sõnastust. Pedagoogilise teksti puhul on see aga mu meelest puuduseks, mitte vooruseks.

«Raamat sealpoolsusest» on sellepoolet

parem, et siin ei ole pedagoogilisust nii otse tunda. See raamat on kunstile palju lähemal. Kunstnikuna ei halvusta Bô Yin Râ mõistust: «On tõesti sedagi, mida võib saavutada ainult mõistuse läbi. Et seda «teada», tuleb see välja mõelda» (lk 77). Müstiline tunnetus ei vastandu mõistusele, vaid kasvab viimastest välja. Teadvuse kõrgeimad seisundid on saavutatavad läbi vaimse kasvu, intellektuaalse edenemise abil. Suhtumises mõistusesse eristubki küps siiras müstiline kogemus vähiklik-naivsest külamüstikast, mis põlgab kõike intellektuaalset. Ei, Bô Yin Râ ei ole külamüstik.

Võimalik, et Schneiderfranken on olnud seotud mingi elava esoteerilise traditsiooniga, sest tema hämarapäraste väljenduste taga on ikkagi tunda süsteemi. Ka ta ise teeb korduvalt vastavasisulisi vihjeid. Kõige selgemalt võib leida *vēdānta* filosoofia mõju. «Raamatus sealpoolsusest» räägib ta individuaalse teadvuse ühtesulamisest ühisteadvusega, «Ühisteadvust» ta aga täpsemalt ei määratle (ei usu, et siin oleks tegemist «ühiskondliku teadvuse» ideega). Täiustunu individuaalne teadvus ei saa tema järgi aga iial «lahustuda» ühisteadvuses. «Selles igaveses «minas» leiame iseenda sellisena, nagu me igavesti oleme igaveses» (lk 77). See meenutab mõneti «Bhagavadgītā» õpetust Kõrgeimast Minast ja *Ātman-Brahman*-vahekorra käsitlust upanishaadides. Sealpoolne siinpoolsus (või vastupidi) on igatahes *vēdānta* üks kesksemaid kontseptsioone. Ometi Bô Yin Râ õpetus ei ole *vēdānta*.

Bô Yin Râ'd võivad olla mõjutanud ka hiina traditsioonid, sest näiteks lause — «ära õpi «lapsikult» mõtlema, vaid jõua ikka ja jälle mõtleja ja mõeldava ühtsusse» — meenutab taostiliku taotlust jõuda tegevuse, tegija ja teotsemisvahendi ühtsusesse.

Schneiderfrankenil on siiski ka mõned lausa eksitavad väited, mis viitavad asjatundmatusele Ida religioonide põhiterminites. Neist ilmekaim on ütelnud, et idamaine tarkus nimetab *avidyā*'t, st teadmatust, «süüks». See «süü» on india vaimutraditsioonile küll võõrkeha, mis siia on sattunud ilmselt semiitliku vaimukulu valdadest, kus kõik inimesed on s ü d i Jumal-Isa-Ülemkohtuniku ees. India vaimukultuuris tähendab *avidyā* meelenõmedust, mis ei ole mitte kellegi «süü», vaid lihtsalt antud teadvuse tasandile paratamatult omane meeleseisund. Mis puutub aga «vaimse hierarhia suur-sugustesse juhtidesse» jms, siis selle peale ei oska ma küll midagi kostada.

Nagu öeldud, kuulub Bô Yin Râ oma aja kultuurikonteksti ja säärasena on tal seal oma koht. Kas tal on see sama koht ka praegu ja siin, sõندان kahelda. Ajad muutuvad ja Euroopa vaimuinimene kahekümnenda sajandi lõpul ei ole seesama, kes ta oli sajandi algul.

MART KIVIMÄE

Väike olukirjeldus suurest kultuuriloost

HILLAR PALAMETS. BÜTSANTSI JA ARAABIA KALIFAADI KULTUURIST JA OLUSTIKUST. «Valgus», Tallinn, 1991. 144 lk.

Igaüks, kes on kunagi Hillar Palametsa juures ajaloo pedagoogikat õppinud, mäletab hästi, kuidas õppejõule meeldis värviliste kriitidega tahvile joonistada ning jutustada, kui tähtis on õpilastele ajalugu piltlikuks ja elavaks teha. Loomulikult selleks, et nad seda ajalugu siis paremini mõistaksid. Ebaloomulikuna tundus, et ka üliõpilasi näis õppejõud pidavat suurteks lasteks, kes tema poolt vajalike teadmistega varustatult asuvad õpingute järel harima üha väiksemaid lapsi. Pildid, faktid, kameid ja nimed, kogu see kultuuritsemise liblikavõrk, millest on hõlbus punuda pealiskaudseid süsteeme, tuli heita kaela noorurtele, et nad ei harrastaks vasturääkimist ega vaimu närimise tühja tööd. Heade kavatsustega sillutatud pedagoogika teed aga lõpevad tihti laste küsimuste ummikis. Liblikapüüdjä väsis, kolleksioneeritu koltub, kahtluseus uuristab põues ja peas. Ei tea, kui sageli õpetajad mõtleavad sellele, et nende kunagised õpilased leiavad lõpuks maailma, ka ajaloo maailma eest hoopis teistsugusena, kui nemad seda nägid või nägema panid. Värvikriit taandub ajaloo protsessi kirevuse ees, ajaloomõistmine seostub enesemõistmisega, püüdega saada aru ka inimeste teistitolemise ajast «enne meid». Nüüd juba pensioneerunud Hillar Palametsa ajaloodidaktika, nagu see on kehatunud tema populaarsetes kultuurilooramatutes, taotleb endiselt ka väljapoole loengusaali istutada midagi üldharivat, mõeldes arusaamise all vist ikka äraõppimist. Vaadake, mida on temalt endalt ja tema kirjutatust õppida, ning kaalulegem, kui palju või vähe on sellest abi «mineviku kultuuri ja olustiku» mõistmiseks.

Esitaks küsige, kellele on käesolev raamat mõeldud, siis saame ju otsustada, kas asi vastab ootustele. Autori selgituse leiame tiitlipöördele: «Raamat on määratud vanemate klasside ajaloo huvilistele õpilastele, kes tahavad minevikust rohkem teada, kui seda võimaldas keskaja napp kursus kunagises VI klassis. Aga ka koolieast välja jõudnud lugeja peaks siit leidma mõndagi uut ja huvitavat oma ajaloolase silmaringi täiendamiseks.» Teada on siiski, et ka H. Palametsa varasemaid raamatuid «Vanaaja kultuurist ja olustikust» (1976) ning «Keskaja kultuurist

ja olustikust» (1982) on lugenud kultuuri- loost huvitajad east ja elukutsest olenemata, eelduseks vaid lugemisoskus ja raamatu kättesaadavus. Völtstagihoiidlikkust autorile ette heita ei maksa, teab ju temagi, kui väike on emakeelse kultuuriajalookirjanduse valik, nii et peaaegu iga uudisraamat võib olla valgustusliku tähendusega. Võib, aga ei pruugi olla. Igatahes tuleb arvestada, et H. Palametsa praegune raamat «Bütsantsi ja Araabia kalifaadi kultuurist ja olustikust» on sattunud ebasoodsasse sotsiaalpoliitilisse olukorda, millega ta autori tahtest sõltumata koguni väitleb. Kes ei teaks, kui lihtsustatud seletusi pakub politiseeritud ajalugu ja kui ühekülgselt seostatakse nüüd olude muutudes Stalini impeeriumi põlgusväärse Bütsantsiga või Saddam Husseiniga kuritöid islami usufanatismiga. Viltukiskuvaist päevapoliitilistest katsetustest on vähemalt selles mõttes H. Palametsa raamat õnneks vaba, vaba on see ka «marksistliku ajalooteaduse» ülemäärast kummardamisest, mille järgi leidub autori varasemais raamatuis. Kas võime siis käesolevalgi juhul uskuda rahvatarkust: «Kiri ei valeta, aga kirjategi...»? Või tuleb uskuda annotatsiooni lauset: «Raamatus jutustatakse materiaalse ja vaimse kultuuri arengust Bütsantsis ja Araabia kalifaadis.» Tegelikult on vastupidi, raamatus pajatatakse paljudest asjadest, kuid ei jutustata peaaegu üldse nende asjade arengust. Olukirjaniku pildid värvikaist kultuuridest on seetõttu halled, ajaloolise elu ülesvõtted on elatud, raamatusse hõlmatu staatika jääb alla inimeste ajalooelu dünaamikale, mida autor on vist ikkagi tahtnud tabada. Arutlegem asjade järjekorras, mis on tingitud ajaloo reaalsuse ja selle olukirjeldusliku koopia nii ebavõrdse vahekorras.

Raamatu jutustav tekst jaguneb Bütsantsi (lk 4—64) ja Araabia kalifaadi (lk 66—137) vahel enam-vähem võrdselt, kui silmas pidada kirjutatu mahtu, arvestamata sisukust. Teksti enese juurde minnes tuleb katsuda võimalikult unustada raamatu arvustajate liigagi sagedane lemmikpõhjendus: mulle ei meeldi, järelikult ei kõlba kuhugi. Või ka harvemini esinev põhjendus: mulle meeldib, järelikult polegi vaja rohkem öelda.

Teadlikum ajaloo huviline neidab pärast autoripoolse sissejuhatuse lugemist harjumuspärase pilgu kõigepealt raamatu lõppu, kuhu on paigutatud kirjanduse nimestik. Asjata, sest pealkirja «Kirjandust» alt ei leia ta loodetut: esiteks raamatu kirjutamisel kasutatud teadusliku kirjanduse, samuti populaar- ja ilukirjanduse nimestikke, lisaks kooliõpilasele vajalikku lühikommentaariidega soovitusnimestikku. Hetkel on H. Palametsa pakutav nimestik liigendamata, 40 eritasemelist tiitlit reastuvad lihtsaimal viisil, aga vähemalt see-

kord pole lihtsaim viis just parim lahendus. Ei leia kirjandusnimestikust ka hoopis olulisemat, nimelt tänapäeva bütsantinistide ja arabistide kaalukamaid töid, mis Tartu ülikooli õppejõule tohiks olla üldiselt teada ja kättesaadavad. Mõndagi küll nimestikus leidub, aga ei Aleksandr Každani, Tatjana Popova ega Sergei Averintsevi või Georgi Ostrogorsky, Herbert Hungeri ega Hans-Georg Becki puudumist bütsantinistika teemajuhina ei asenda miski, kui piirduda vaid mõne üldtuntu teadlasenimega. Niisamuti on islamimaailma uurijatega, ei leidu Jevgeni Bertelsit ega Haljand Udamit, ei Louis Massignoni ega Gustave E. von Grunebaumi jne. Vundament ei näi H. Palametsal kuigi tugev olevat ja see juba õonestab usaldust raamatukese autori vastu. Ehk aitab usaldust tagasi võita aine esitus, isikupärane stiil või vaatenurk, hea üldistustase või detailikujuvus? Või süvendab nende kvaliteetide puudumine usaldamatust veelgi? Kriitik pole peaingel, aga ka H. Palametsa mõttehoone pole kaedraal.

I. Bütsantsist

Bütsantsile pühendatud osa H. Palametsa raamatus on pealtnäha liigendatud eeskujulikult: 1. Bütsants ja bütsantslased; 2. Keiser ja keisrikoda; 3. Keisrilinn Konstantinoopol; 4. Armee ja sõjakunst; 5. Bütsantsi õigeusu kirik; 6. Bütsantsi kultuur; 7. Bütsantsi olustik. Kahjuks on need vaid peibutavad väljalõiked, millest autoril ei moodustu Bütsantsi ühiskonna elulugu. Tuhandaastane Bütsants on autori käsitluses üsna jäigastunud fenomen, mida kirjeldatakse kuidagi familiaarsel kombel, just nagu juhindudes põhimõttest: mida muhedam, seda ehedam. Nii võidakse lavastada näidendeid isetegevuslikus teatris, kultuuriajalooost saadakse sellise meetodiga enamasti tulemuseks ajalootu karikatuur. Ent teisest küljest on autori stiil kõhata nii iseloomutult ladus, et tekitab lugejas ükskõiksust. Veelgi enam, selline tempeeritus ei virguta lugeja tähelepanu, vaid põhjustab lihtsait tüdimust. Lisaks sellele on mõnest ajaloonähtusest pentsik rääkida nii, nagu kantsleirott räägiks looduse ilust — näiteks karestikulise ja vahutava mägioja kirjeldamist alustada järgmiselt: maastikku läbib jõgi, jõel on kaks kallast, kallaste vahel voolab vesi, vesi voolab kiiresti... Nisama kiiresti langetab lugeja autori ajalooteadumise ja kirjaniku võimekuse kohta päris ühemõttelise otsuse. Mõistust tuleb eeldada ka lugejal, nagu teadsid «juba» marksismi klasiikud, ja ega lapsedki ole pururumaiad.

Bütsantsi olustiku kirjeldamisel nendi-

takse, mis on millestki «õige erinev» või mis on millelegi «õige omane», ei unustata meelde tuletamast, et «maarahval oli muret küllaga» ja et «pealinnas oli probleeme küllaga». Tühjavõitu targutamist on raamatus tõesti küllaga, nii et see teeb lausa muret ja tekitab probleeme. Autori põhiviga on ilmselt selles, et ta pole vaevunud endale teadvustama Bütsantsi fenomeni kui ajaloolist probleemi. Enamgi, ta on suhtunud sellesse — kui matkida autori väljenduslaadi — «õige üleolevalt».

Jah, H. Palametsa vabanduseks võib ette tuua nii mõndagi, aga ajaloolasest autorit ei saa vabastada ainetundmise ja ajalookriitika elementaar nõudeist. Bütsantsi populaarkäsitus algab autoril praegu alajaotusega : 1.1. Põhijooni Bütsantsi ajaloost (lk 4—6), kuid küllap pidanuks alustama pisut teisiti. Näiteks kas või lühivaatlusega «Bütsantsi-pilt teaduses ja tavakujutluses», sest võrristus Bütsantsi ajaloo vastu on meil üldiselt isegi suurem kui Hiina ajaloo vastu. Kes teab, kui koolilaps õpib asju nägema õigemal ajaloolises perspektiivis, siis ta vahest täiskasvanuna ei kipugi enam jäljendama neid, kel praegu on kombeks tarvitada kepphobuna «tsesareopapismi» paljuski ebaajaloolist mõistet. Tõsi, H. Palametsal esineb bütsantsi kultuuri vääri- list hindamist, aga seda ei toeta alati tema enda käsitlusviis, sinna poebut ka edwardgibbonliku «langusloo» taolist elementi, mis oli iseloomulik XVIII sajandi lõpupoole Euroopa negatiivsele Bütsantsi-pildile. Ega siis asjata ei kritiseerinud luuletajana tuntud Konstantinos Kavafis veel meie sajandilgi E. Gibboni järeilmõjukaid vulgarisme. Autor võinuks peatuda ka XIX ja XX sajandi eurooplastest ajaloolaste alahindaval suhtumisel Bütsantsi vaimsusse, mille teadusevälisteks põhjusteks olid/on ülepingutatud rahvuslus ja Euroopa-kesksus, samuti Ida ja Lääne usulis-poliitiliste vastuolude käsitlemine ajaloolise põliskonfliktina. Niihästi reaajaloolise ku ka historiograafilise taustüsteemi ebapiisav tundmine või ebaküllaldane arvestamine paistab olevat põhjustanud H. Palametsa endagi korduva langemise väärkujutluste lõksu. Ei jää vähemalt muljet, et tal oleks olnud rahvusvahelise bütsantinistika uuemate tulemustega ja neile tuginevate ümberhinnangutega põgusatki kokkupuudet.

Kõige selle tagajärjel leiame H. Palametsa Bütsantsi-käsitluses terve hulga uskumatuid, eksitavaid või pooliku tõesisaldusega väiteid. Tõepärase esituse kõrval, mida loomulikult samuti leiame, tuleb kahjuks sageli ette abitust ajaloolise materjaliga ümberkäimisel, mida peab siis korvama ajaloo-kohtuniku poos.

Autori intellektuaalse vaesustunnistusena mõjub praegu näiteks 6. ptk: «Bütsantsi kul-

tuur» (lk 49—57). Kirjasõnast ja kirjan- dusest rääkides väidetakse, et kuna suur osa Bütsantsi raamatutest on aja jooksul hävi- nud, siis «meie teadmised» bütsantslaste kir- jandusest olevat «õige lünklikud» (lk 50). Hüva, midagi sellist võinuks veel väita XIX sajandi lõpul, kui bütsantsi kirjanduse tõsi- sem uurimine Euroopas alles algas, XX sa- jandi lõpul on teadmised bütsantsi kirjan- dusest ja selle kvaliteetidest juba üpris põhja- likud. Bütsantslaste kirjandusloomingu püsi- väärtusi esile tuues on H.-G. Beck 1974. aastal isegi hüüatanud: «Kui palju jääb kestma meie kirjastuste aastatoodangust? Kui palju nende sajanditoodangust?» Aga neilt, kes heidavad Bütsantsi kirjametele ette ebaisi- kupärasust, võiks küsida: kas tänapäeva lünk-liku elutunnetusega tavakirjanik oleks võime- line selliseks meistriteoseks, nagu on näiteks XII sajandi literaadi Michael Italikose itk oma armastatud pärlkana surma puhul? Ene- seväljendusoskuse tagasiminekut meie kul- tuuris näitab enda varal ka H. Palamets, ko- heldes headest kavatsustest hoolimata mõnda Bütsantsi kultuuritegelast nagu «surnud koera». Leian, et nii noorel kui vanal luge- jal on õigus autorilt oodata ka aimuandmist nn bütsantsi inimese mõistatuse kohta, mil- leks bütsantsi kirjanduse iseärasused head võimalust pakuvad. «Bütsantsis hinnati kõrg- elt kirjasõna ja raamatuid,» nendib autor täiesti õigesti (lk 49), kuid unustades ajaloo- pedagogika eesmärgid jätab selgitamata, miks see nii oli ja kuidas see iseloomustb kõnealust kultuuritüüpi, maailmamõistmist, kogu idakristlikku elukäsitust.

Teadusest ja kõrgkoolidest rääkides pil- kab H. Palamets omal moel usulist nõme- dust, naeruvääristab kirikut, kuid ühtlasi eristab ajastu rumalustest õnneks «reaalseid saavutusi». Ühelt poolt selgub, et kuigi «Bütsantsi õpetatud mehed» olid mõnes asjas «Lääne-Euroopa kolleegidest» ees, ei suut- nud nad keskaja teadusele midagi nimeta- misväärsust lisada. (Aga kes siis lõi keskaja teaduse?) Teiselt poolt selgub, et «siiski tegid Bütsantsi teadusemehed mõndagi huvitavat» (lk 51), aga selle «huvitava» jätab autor enamjaolt enda teada. Maininud varem seos- ses Hagia Sophia projekteerimisega mate- maatik Anthemios Tralleisest (lk. 29), ei taha ta näiteks hiljem öelda, et Anthemios avastas isegi aurumasina põhimõtte. Huvita- vust lisanuks mõni võrdlus Ida ja Lääne vahel, kas või Joannes Damaskenose (VIII sajand) «teaduste süsteemi» võrdle- mine Aquino Thomase (XIII sajand) süs- teemiga, mis esimesele «mõndagi» võlgneb. Bütsantsi loovisiksuse dualismi, lausa eel- renessanslikku võimet «ühitada ühitamatut»

usu kandjana kui ilmsi; mida elab läbi inime, kelle hinge püha kolmainusena järsku asuvad kolm erinevat uskumust; mida küll võib tunda musulman sattununa Geehennasse või kristlane, kelle kohal kättesaamatus kõrguses põleb Allahi poolt töötatud paradüis. Pavič tahab teada, millisel usul on õigus kohut mõista teiste uskude üle ning kas on seda õigust üldse olemas.

Täie kindlustundega ei saa me Paviči romaanis nõjatuda isegi kronoloogiale, sest aeg selles voolab ühtaegu nii horisontaalselt kui ka vertikaalselt ning: «Üks kindlastest teedest tõelisse tulevikku (ent on olemas ju ka äraspidine tulevik) on minna selles suunas, milles kasvab su hirm.» Teisalt: «Kui unustad, millises suunas kuhtub aeg, aitab seda tuvastada armastus, sest armastusest voolab aeg üksnes välja.» Paviči kangelased ei ela konkreetse ajas. Muutuvad nimed, kohad ning ajastud, ent «Kasaari sõnastikku» saab iseloomustada ikka vaid samade sõnadega, millega Paviči suureskuju Borgese üks tegelasi iseloomustas ennast: «olen olnud siin ennem ning minus on paljude eellaste kogemus».

Arvamusele, et iga inimese alateadvuses peitub igal antud ajahetkel rohkem kui üks persoon, jõudis Borges tutvudes šoti mõtleja J. W. Dunne'i teosega «Eksperiment ajaga» (*Experiment with Time*; 1927). Kogemuslikult olevat Borgese arvates sellisele äratundmisele jõuda väga raske, ent siin tulevat appi uni, sest unenägu näha olevat inimese arhailisim esteetiline tegevus, milles igale indiviidile olevat antud kogeda osakest individuaalsest igavikulisusest ja mis lubavat tal näha nii lähiminevikku kui -tulevikku.

Borgese ustavale õpilasele Pavičile on uni üks lemmikratsusid, millega aja mõõtmatusse avaruisse kapata, ning pole just päris selge, kas uni on tema jaoks müstikuile nii omane «kõik on kokku unenägu» või hoopiski osake painavast tegelikkusest, ning kus üldse asub piir või, ütleme, eikellegimaa «kirjandusliku une» ning reaalse une vahel. «Kasaari sõnastikus» tegeldakse unepüüdmisega pidevalt ning see pole ka ime, sest unepüüdjaja & -selitaja eesmärgiks olevat mõista, et mis tahes ärkamine on vaid üks aste unest vabanemise protsessis. See, kes mõistab, et tema päev on vaid võõras öö, et tema kaks silma võrduvad kellegi teise ühe silmaga, see hakkavat püüdlema tõelise päeva poole, päeva poole, mis toovat endaga tõelise ärkamise omaeelse tegelikkusest, päeva poole, mil kõik selgivat hoopis selgemaks kui pelgas ärkelolekus ning mil inimene lõpuks aduvat, et ta on ühesilmne võrreldes nendega, kel silmi kaks, ning pime nende kõrval, kes elavad avasilmi.

Siin ent on küll juba viimane aeg lõpetada Paviči tõdemusega: «Mõtted kuhtuvad kokkupuutest sõnadega sama kärmelt kui sõnad kokkupuutest mõtetega. Meie osaks jääb vaid see, mis suudab üle elada need mõttetud tapatalgud.»

P. S. «Kasaari sõnastikus» mainitakse serbia päritolu Brankovičite suguvõsa, kellest olevat teada, et valetavad nad rumeenia keeles, vaikivad kreeka keeles, arvutavad juudi keeles, kirikulaulu laulavad vene keeles, suurimaid tarkusi toovad kuuldavale türki keeles ning üksnes tappes kasutavad nad oma emakeelt, serbiat. Milorad Pavič on serblane. Otsustage ise, kas oleks vaja tõlkida tema raamatut ka eesti keelde.

HEA LUGEJA

TELLI JA OSTA KODU- JA VÄLISMAAL AJAKIRJA

«VIKERKAAR»

OSTES MAKSAB ÜSIKNUMBER 5\$, 8 DEM, 17 FIM, 27 SEK. KUID JÄRJEST ROHKEM MAAILMA LEVIAGENTUURE ON ASUNUD VASTU VÕTMA AJAKIRJADE «VIKERKAAR» JA «RADUGA» (vene k.) PIKAAJALISI ETTETELLIMISI, AIDATES SUL NÕNDA LAHTI SAADA ÜSIKNUMBRITE JAHTIMISE VAEVAST.

AASTATELLIMUS MAKSAB 44 \$, 77 DEM, 174 FIM, 262 SEK. POOLEKS AASTAKS 25 \$, 44 DEM, 92 FIM, 141 SEK.

Üsiknumbrite ostmise või ajakirja ettetellimise küsimustes võib pöörduda ka toimetuse poole.

saanuks sisukamat näidata kui pelgalt Michael Psellose (XI sajand) üsna tرافaretse iseloomustusega, millele eelneb vist äratundmisrõõmu pakkuv Kaisareia Prokopiose (VI sajand) kahestumise kirjeldus (lk 52). Autor näb üldse arvatav, justkui olnuks mineviku inimese samasugune «nagu meie»: kord vastik intrigant, kord kaval kriitik. Nagu mujalgi, on H. Palametsa kirjeldus puhtväline: ei ühtki viidet sellele, mida tähendas bütsantslasele üleüldse «teadmine» või milles nägi bütsantslane õieti «hariduse» eesmärgi. «Bütsants oli oma aja kohta küllaltki kõrge haridustasemega maa» (lk 64) — niisugused mittemidagiütlevad laused kroonivadki väheütlevalt käsitlust laste harimises, kust ilmneb, et lapsi armastati siiralt ja kooliharidust hinnati kõrgelt, aga kirik manitses ettevaatusele.

Arhitektuurist ja kujutavast kunstist kõneldes võinuks ka H. Palamets olla ettevaatlikum ja mitte ühineda «bütsantsliku toreduse» etteheitega (lk 55), vaid näha selles «toreduses», nagu ütlesime tänapäeval, esteetiliselt sünteesi. Kuid autor otsib üksihetseid vastavusi, ta ei mõista, et ka idakristlik maailm on tohutu sümbolite universum. Nii ta kirjutabki «uhkeldavalt kuldsest foonist» (lk 54), taipamata vähimatki kulla sümbollikast bütsantsi kultuurisüsteemis, millega on seotud loomingu mõiste metafoorilisus. Autorile, kelle silmis «mosaiikpildid» ja «pühapildid-ikoonid» ei olegi muud kui kiriku sisekujundus või pigem «hoone dekoratiivsed osad» (lk 53), oleks juba veidergi ette heita järjekordselt käestlastud võrdlusvõimalust: miks Bütsants löi kiriklikus kunstis kuldfooniaga mosaiigi, kristlik Lääs aga vitraaži. Meie autor peaks enne pöörduma auestamentliku autori poole, kelle silmis Taevane Jeruusalemm oli «puhtast kullast, selge klaasi sarnane» (*Ilm 21, 18*). Kuld, valgus, hiilgus — hinge kirgastav ja silmi pimestav — ei ole aga oma sümbolsetes suhetes enam esteetilise, vaid teoloogilise meeliskluse aine.

Kõige kurvastavam on siiski see, et lugeja on sunnitud leppima peaaegu tühjusega nii paljutöötava pealkirja all, nagu seda on alajaotus 6.4.: «Bütsantsi kultuuri mõjust Euroopale». Tegelikult on pealkiri pettus, sest seal on valdavalt juttu Kiievi-Vene ja Bütsantsi suhetest, teema olulisust arvestades tulnuks lisada omaette alapeatükk «Bütsants ja Venemaa». Koolieast väljajõudnut, nagu autor on määratlenud üht oma lugejatüüpi, lohutaks vaid Kalle Kasemaa poolt eestindatud H. Hungeri «Bütsantsi kiiri Euroopa kultuuri- ja vaimuloole» (vt «Akadeemia» 1990, nr 11), lisaks seni veel eestindamata S. Averintsevi «Bütsants ja Venemaa: kaks

vaimuse tüüpi» (vt «Novõi Mir» 1988, nr 7 ja 9). Aga kuidas lohutada koolilast, keda H. Palamets on narritanud? Ja mida arvata pedagoogist, kes pole täitnud raamatu alguses antud lubadust jagada õpilastele uusi teadmisi? Eeskujuga argu olgu lihtsalt nakatav. Bütsantsi ja Euroopa, täpsemalt Lääne-Euroopa kultuuri erinevustel on teatavasti kirikulooline tagapõhi, millele H. Palamets pole sisulist tähelepanu pööranud. Tänapäeva inimeselegi sisaldab seevastu üht-teist õpetlikku 1870. aastate alguse Tartu ülikooli usuteaduskonnast võrsunud Adolf von Harnacki «Hommikumaa kiriku vaim erinevalt Öhtumaa kirikust» (1913), kuigi tema järeldusega, nagu oleks idakirik tänini «kultuurilises, filosoofilises ja religioosuses suhtes kivenenud 3. sajand», ei tarvitse me enam nõustuda. Kiriku ja teoloogia ajaloo tundmine on vajalik igale Bütsantsi kultuurist kirjutajale, aga nagu tõestab H. Palametsa raamatu 5. ptk: «Bütsantsi õigeusu kirik» (lk 42—48), võib selles vallas esineda ka võhikliku parodiina.

Tundub, et H. Palamets on kirjutanud õigeusu kirikust ainult ühe sihiga — kummutada D. Talbot Rice'i 1962. aastast pärinev väide: «Kui klassikaline kreeklane oli Aristotelese definitsiooni järgi poliitiline elusolend, siis Bütsantsi kreeklane oli kahtlemata kiriklik elusolend.» Ent sedavõrd üle jõu käiva ülesande täitmisel satub meie autor ületamatutesse vastuoludesse. Kirikut käsitleb H. Palamets peamiselt «siinpoolse» ühiskondlikus funktsioonis, keisrivõimu toena, süvenemata hetkekski kiriku põhifunktsiooni «sealpoolse»-asutusena, mis oli bütsantslasele esmatähtis, koguni eluküsimus. Kirik autori arvates suurt muud ei teinudki kui: käskis, keelas ja manitses, või: hoidis kuulekuses, leevendas klassivastuolusid ja õigustas feodaalrõhumist. Niisuguse «erikeele» kasutamine ei takista autorit kinnitmast, et riigielule oli õigeusu kirikul võrdlemisi väike mõju. Tegelikult oli kiriku vaimulik autoriteet bütsantsi ühiskonnas tohutu, usuküsimused läksid korda kõigile, keda «kristliku poliiteia» piires ühendas õigeusk. Kirjandusliku vastutustundetuse viimsele piirile jõuab H. Palamets järgmise väitega: «Kõik antiigile omane kuulutati paganlikuks, kõik paganlik kuulus hävitamisele» (lk 45). Kuulge, hr Palamets, aga tolle aja kristlane ei olnud arulage kommunist ega äärmuslik kalvinist! Teokraatliku idee nimel ilmutatud fanatismist ja toimepandud ekstsessidest ei saa tuletda sellist üldprintsipi, sallivast ja hoidlikust suhtumisest antiikpärandisse on kristlased ette tuua palju rohkem näiteid kui hävitamisest. Kontrastid on teistsugused, ajaloolisemad, isegi «paganate represseerija» ja «õigeusu kaitsja» Justinianus I (VI sajand) soosis

tseesarite järglasena ühtaegu kristlikku kirikut ja mitte kristlikku luulet. Historistlik ja antihistoristlik lähenemisviis heitlevad omavahel H. Palametsa tekstis pidevalt, lõpuks ka seal, kus jutt on «võitlusest teisitimõtletajega». Kuid siiski tuleb H. Palametsa seejuures positiivselt esile tõsta, ta on tabanud midagi väga olulist, mis väärinuks pikemat käsitlemist. Mõeldud on idakristlusele vastu näidustatud läänekristlikku leitutist — inkvisitsiooni.

Võrdustades «teisitimõtletaja» mõiste kristliku ketseri mõistega, mis pole õige, ja mainides kirikute võitlust nende vastu, jõuab autor lauseni: «Tänu inkvisitsioonile, mida õigeusu kirikus ei tuntud, jõudis paavstiriik selles osas hoopis masendavamate tagajärgedeni kui õigeusu kirik» (lk 46). Nagu varemgi öeldud, ei ole H. Palamets kasutanud mitmeid suurepäraseid võimalusi bütsantsi ühiskonna olemuslikuks iseloomustamiseks (nt saanuks seda teha keisri kroonimisrituaali evolutsiooni käsitledes). Nii juhtub ka siinkohal. Esiteks ei mainita mõtlemapanevat fakti: kristlikus Idas IX sajandi keskelt kuni Bütsantsi riigi lõpuni XV sajandil oli üksainus nn verise autodafee ohver (bogramiil Basileios keiser Alexios I Komnenose ajal). Teiseks ei mainita algkristliku sallivuse idee ja ägeda teoloogilise poleemika kooseksisteerimist idakirikus, läänekristliku supremaadiidee puudumist, eksinult lõpliku pöördumisvõimaluse võtmise lubamatust (aluseks Theodoros Studitese põhjendused, mis — kui nii tohib öelda — kuuluvad kristliku humanismi «kullafondi»), hesüharmi tähtsust usuelus jpm, millega võrreldes kristliku Lääne «issanda koerte» ideoloogia satub üpris ebasoodsasse valgusse. Kolmandaks öelgem, et selliste seikade kõrvalejätmisega kaotab H. Palametsa raamat väga palju oma kasvatuslikust väärtusest.

Ülalesitatud juhukriitika, mis tahaks näha raamatus rohkemat, asjalikumata, sügavamataki, kui seal on, ei laiene kogu Bütsantsikäsitlemise laadile. Hästi on õnnestunud alapeatükk 3.3.: «Hagia Sophia peakirik» (lk 28—30), aga niisama hästi sobinuks sinna veel kõrvutus Kievi Sofia katedraaliga, kindlasti «sofia» mõiste selgitus ja võib-olla ka H. Chr. Anderseni imeline mõtisklus selles kirikus tema Oriendi-reisi ajal 150 aastat tagasi. Ei ole aga kindel, kas H. Palametsal on õnnestunud Bütsantsi kui ajaloolist eluvormi lugejale lähemale tuua, ning kui osaliselt ongi, jääb ometi kahtlus, kas see, mida niisuguses olukirjelduslikus lähenduses näeme, on tõeline või näiline eluvorm.

II. Kalifaadist

Islamiriiki käsitlev osa H. Palametsa raamatus liigendub samuti üsna rahuldavalt: 1. Araabia ja araablased enne islamit; 2. Islam usuna ja elulaadina; 3. Kalifaat ja selle olustik; 4. Haridus ja teadus Kalifaadis. Bütsantsiga võrreldes on Araabia kalifaadi kirjeldus autoril mõneti õnnestunum, igatahes elavam ja vahest huvitavamgi. Kuid jällegi on see nii eelkõige pealtnäha, sest H. Palamets on ka araabia kultuurilma jälgides pealtvaataja ning on tajutav, mille pealt ta vaatab. Autori platvorm on progressistlik, tema pilku püüavad kord «märkimisväärsed saavutused» (lk 130), kord «tagasihoidlikumad saavutused» (lk 124), lugeja leiab end tihti ajaloo autahvli eest. Teeviidad, mis autor on lugeja suunamiseks seadnud, juhvavad tähelepanu sellele, millele kalifaadis «osutati küllaltki palju tähelepanu» ja millele «paraku ei pööratud kuigi palju tähelepanu» (lk 120). Kummaline küll, aga vist ainus, millele autor ise väärilist tähelepanu ei pööra, on islami usumaailm. Religioon on mõnes mõttes kultuuri hing, aga nagu bütsantsi kultuuri puhul, jääb ka seekord H. Palametsa välisvaade hingetuks, jääb puudu sisevaatest, mis laseks kultuuril kas või osaliselt avaneda. Autori lemmikvõtet tekstis: «ajaloolased kinnitavad, et» ei saa kahjuks alati autorile endale laiendada, ka mitte iga kord autoriteetseks juhiseks pidada. Kriitilised märkused, mida võiksime teha, on osalt sarnased eelnevalt Bütsantsi puhul öelduga: pealiskaudsusega piirnev ainekäsitus, muheda taotlev jutustamislaad, kultuurilooliste võrdlusvõimaluste kasutamata jätmine, detailkujutuse puudulikkus või abitus, kultuuri-teoreetiliste seikade täielik eiramine. Kui aga autorit õigustada väitega, et ta polegi tahtnud tavalisest olukirjeldusest rohkemat, pole üldse püüdnudki olemuslikuma kirjelduse poole, siis ei ole see küll mingi voores. Üksainus oskuslikult näidatud detailigi, mis oleks tabatud ja mõtestatud talle omastes ja mitte lihtsalt talle «omistatud» seostes, annaks märksa rohkem kui jutustamine mõnel ülal tsiteeritud autoripoolsel printsiibil.

«Islam oli peamine ideeline jõud, mis suunas muhameedliku Oriendi rahvaste elu ja tegevust paljude sajandite jooksul,» kirjutab H. Palamets (lk 74), olles varem ligi kümnen leheküljel kirjeldanud «araablasi enne islamit». Kirjanduslik hüpe sooritatud, ootaks lugeja nüüd ajaloolist selgitust: mis muutus islami tulekuga, millised olid ümberhinnangud, millised olid uued, põhjapanevad väärtushoiaikud selle «ideelise jõu» mõjul? Ei sõnagi autorilt ajaloolise murrangu iseloomustuseks. Kolmest põhiküsimusest piisanuks, nagu neid on nentitud G. E. v. Gru-

nebaum 1956. aastal: mis on õige elu, õige mõtlemine ja õige kollektiivi korraldus. Vastavalt sellele on oluline õige kasvatuse ja teadmise saamine, inimtegevuse suhtelise väärtuse tunnetamine, poliitilise võimu sihi ja mänguruumi piiritlemine. Kõike seda põgusalt puudutades võinuks selguda ka järgmise ütluse taust: islam olevat andnud pöördunuile rohkematki kui õndsuse, nimelt hinge, millele võis osaks saada õndsus.

Ebaselgus käsikäes ebajärjekindlusega ei mõju hästi, ilmekas näide sellest on alajaotus 2.6.: «Islami usufanatistid ja ususalливusest» (lk 86—88). Jutt algab lausega: «Teiste rahvaste hulgas olid muhameedlased tuntud oma usulise fanatismi poolest.» Mõne lõigu järel öeldakse: «Hoopis lepitamatult suhtusid moslemid vallutatud aladel elavate teiste usundite tunnistajatesse.» Juba järgmise lõigus väidetakse: «Vaatomata näilisele usufanatistidele, olid araablased teiste uskude ja usklike suhtes siiski kaugelt sallivamad kui kristlased.» Edasi kinnitatakse, et usuvaenu ei olevatki täheldatud: «Tavaliselt elasis moslemid teiseusulistega rahulikult kõrvuti.» Jutt lõpeb lausega: «Moslemite küllaltki salliv suhtumine teistesse uskudesse ja rahvastesse soodustas kultuuriväärtuste tundmaõppimist ja ülevõtmist...» Kahjuks pole see autori tekstis ainus koht, kus harrastatakse niisugust «dialektikat». Usuline sallimatus on üldse monoteismi kiusatus, aga selle vaagimisel ja uskude vastandamisel tuleks olla ajalooliselt konkreetne, arvestades peale usuliste motiivide ka sotsiaal-poliitilisi tegureid.

Kalifaadi olustiku iseloomustamisel tuleb õnneks harva ette seda tüüpi tühilauseid nagu: «Kaliifide hulgas oli ebaõiglas ja julmi valitsejaid, aga oli ka haritud mehi, kes oskasid hinnata teadust ja kunste...» (lk 90), «Leidus haritud kaliife, kes...» (lk 93) jms. Ent õnn jätab autori maha mitmes kohas: märkamata ja mõtestamata jääb traditsioonilise idamaise turu vaimne pool (lk 99 jj), selgitamata jääb avaliku töötegemise tähendus (lk 105), samuti mitmesuguste mängude usuline taust (lk 112). Araabia keele vahendusel meile jõudnud ja omaseks saanud sõnu mainides võinuks kas või «almanahhi» puhul lisada väikese näitliku kultuuriloo, kui aga imetletakse käsi-kirjade kaunistusi (lk 119), siis hakkab vaevara küsimus, miks raamatu esimeses osas vaikiti bütsantsi kirjakunstist. Muidugi, ka muhamediusuliste kalligraafia seotusest religioosse elamuslikkusega pole autor poetanud sõnagi. Islamirahvaste kunstilise eneseväljenduse omapära usuliste põhjuste peaaegu täielik kõrvalejätmine on aga veelgi suurem puudujääk. Juba varemgi torkas sil-

ma, et kõige püüdlikumalt väldib H. Palamets läbi kogu raamatu üht asja — küsimust «miks?». Tundub, et sellest tulenebki raamatu mõningane nentiv monotoonus, mis lämmatab ajaloolise arutluse eod.

Terve raamatu kohta kõige pikem peatükk on viimane, mis käsitleb haridust ja teadust Kalifaadis — 26 lk. (Bütsantsi käsitledes ammentati see teema 4—5 leheküljega!) Viimane peatükk on H. Palametsal üks kordalainumaid, ehkki araabia kultuuri «mõjust Lääne-Euroopale», mis öeldakse olevat «märkimisväärselt suur», pole just palju räägitud. Kordamineku all mõeldakse siin seda, et hästi on vaheldatud teksti (autoritektst vaheldub sobival ajalooliste viidete ja kirjanduslike tunnustustega), teabe esitus on sedavõrd nõtkem. Üldse on ju raamatus näpilt katkeid ajaloolistelt tunnistajatelt, eri vaatepunktide esitust, inimlikku mitmekesisust. Illustratsioonidki V. Tõnissonilt on hea kunstiline abivahend, aga ajaloolise dokumentaalmaterjali pildistused abistaksid lugejat vahenditumalt ja isegi veenvamalt.

Kui juhukriitik on lõpule jõudmas fragmentaarse arvustamisega, pidamata vajalikuks õgvendada kõike seda, mis on kõver või küsitav, võib ta jääda juurdlema: ei hakanud silma faktieksimusi ega mõtteeksimusi sel määral, et pidanuks korduvalt endamisi hüüatama («Kuulge, hr Palamets!») või krititsistlikuks meelestuma. Vorm, sisu, kontseptsioon — kõike saab edaspidi paremaks teha. Teaberikkust saab suurendada, saab lisada läbimõeldumat materjali. Väga paljudel on ju vaja paremini mõista Venemaa ajaloo bütsantslikku «kuldfooni», Euroopa piirilt on vaja püüelda ka islami maailma mõistmisele. Ometigi on H. Palametsa ajalooramatus ehmata vaid jälgi sellest, mida üksmeelselt nimetatakse lähiajalooks. Need on ajalugu vaatlava inimese jäljed, mis ilmnevad tähelepanulünkades. Ettekujutuse sellest annab võrdlus.

Üle poole sajandi tagasi, 1930. aastate keskel, hakkasid Tartus ilmuma J. Adamsoni toimetatud ajaloo lugemikud alg- ja keskkoolile. Need üldajaloolased väljaanded (õpik, lugemik, atlas) olid toimetaja sõnul «koostatud kindlas seoses, et võimalduks korralik ja produktiivne töö ning kõigi õppeviiside rakendamine ajalooõpetuse kõrgete sihtide taotlemisel». Tänapäevaste õpperaamatutega võrreldes on nad muidugi algelisemad, nad on ka väikesemahulised, aga paremates neist on tõesti «kindlat seost» ja «kõrget sihti», mida praegu enam ei ole. Ei ole ka H. Palametsal. Kas me H. Palametsa raamatust leidsime peatüki: «Jooni külarahva mõtte- ja tundeilmast»? Või alajaotuse pealkirjaga: «Keskaegset talupoega

on raske mõista? Või siis sellise alguslause: «Keskaegse inimese hingeelust aru saada on meie päevil keeruline»? Ei leidnud ega saagi leida, sest H. Palametsale on bütsantsi kreeklane ja araabia muhameedlane ajaloo materjal, ajaloo objekt vms, ainult mitte oma mõtte- ja tundeilmaga, oma hingeeluga inimene, keda meil on raske mõista ja ära mõistatada. Kuid 1936. aastal ilmunud raamatukese «Keskaegne külaelu Lääne-Euroopas» autorile L. Anveltile oli veel mineviku inimene mõistapüüdmist väärt ja selleks tuli vaimselt pingutada, riskides ka mittemõistmisega.

Inimese kaotsimineku meie autori ajaloovaatluses iseloomustab ka see, et kordagi ei anna ta märku inimeste eluprotsessist: mineviku inimolend on nagu igavene vahakuju, ta ei sünni ega sure. Vähemalt ei mahu elu algus ja lõpp, ka keskaegne elamise ja suremise kunst H. Palametsa käsitus ei «kuultuuri» ega «olustiku» märksõna alla. Nagu nägime, võib mineviku inimestel olla «saavutusi», lahinguid, sõdu, neil võib olla

riiet, sööki ja jooki, ka meelelahutust, aga neil nagu ei olekski haigusi, vigastusi ja santlust, ka meelekurbust. Kõigest sellest ja paljust muustki ei kõnele H. Palametsa raamat. Temalt on õppida vahest eelkõige selle varal, mida ja miks tema raamatus ei leidu. Autor võib meile kahtlemata öelda, et kaugetesse minevikku jäänute nn hingeelust ei saa midagi rääkida. Kuidas talle siis vastata?

«Millest ei saa rääkida, sellest tuleb vaikida.» Nii kõlab muus seoses tuntud L. Wittgensteini lause. Kultuurisotsioloog Norbert Elias sõnastas selle ümber uurimise juhtlauseks: «Millest ei saa rääkida, seda tuleb otsida.» Ehk võiksimegi eespool arvestatud autorile vastata soovitusiga: millest ei saa rääkida, seda tasub uurida.

Kindlasti on H. Palametsal võimalus enesekriitiliselt täiendada ja täiustada oma praeguselgi kujul huviäratavat, emakeelsele lugejale nii hädavajalikkult kultuurilooraaumatut. Väikesest olukirjeldusest võiks ehk aja jookul kujuneda sisult ja vormilt midagi suuremat.

KALEIDOSKOOP

HANNES VARBLANE
Uuenäoselitaja Milorad Pavič

Milorad Paviči «100 000-sõnalise leksikon-romaani» «KASAARI SÕNASTIK» tiitel-leht on palendatud hauaplaadina, mille tekst: «Siin lebab lugeja, kes eal ei ava seda raamatut. Siin magab ta igavest und.» Hauaplaate on ennegi ustena kasutatud, ning kui järele mõelda, eks olegi hauaplaat alati ukseks, lävepaku kohal kõrguvaks eristavaks seinaks siin- ja sealpoolsuse vahel. Siin- ja sealpoolsusest on ka romaan. Ent usun, et mitte üksnes sellega ei seletu 1984. aastal Beogradis ilmunud «Kasaari sõnastiku» (Хазарски Речник) lugejamenu kõigis neis rohkem kui paarikümnes (sealhulgas inglise, prantsuse, saksa) keeles, millesse ta nüüdseks on tõlgitud. Siinkirjutajal keelte peale erilist andi pole ning serbohorvaadi keelt ta üldse ei oska. (Karta küll on, et viimati mainitud

sotsialistlikku keeleühendust tegelikult ei eksisteeri, seda enam praeguses, kodusõjas lagunevas Jugoslaavias. Vahest on teos lihtsalt serbiakeelne.) Seetõttu tuli romaaniga tutvuda venekeelse vahendusajakirja «Välismaa Kirjandus» (Inostrannaja Literatura; 1991, nr 3) abil.

Maailm, milles me elame, ei väsi ma koradamast, on oma globaalses infohõlvatuses juba ühtne. Ikka vähem on leida sellest hõlvest kõrvale jäävaid valgeid laike. Varisevad poliitilised terrorirežiimid, maailmakaardile astuvad uued, senitundmatud riigid, rahvad ning rahvused, väiksemadki etnilised & sotsiaalsed grupid. Sama toimub ka maailmakirjanduses, sellesse lülituvad uued kooslused, ning tunnustet kirjanduskantsid nagu angloameerika kirjandus, lääneeuroopa kirjandus, ladinaameerika kirjandus, põhjamaade kirjandus, oriendi kirjandus jne on sunnitud tõdema, et maailmakirjandusse trügib üha enam perifeerset, lokaalkoloriitset, ent samas maailmakirjanduse broad-

way'del toimuvaga üllatavalt hästi kursis olevat ning sellega orgaaniliselt seonduvat kirjandust. Ühelt poolt on neiks tulijaiks & tunglejaiks uute, infosulust pääsenud riikide ning rahvaste esindajad, teisalt — arengumaadest kõrgtehnoloogiaühiskondadesse voolavate immigrantide üha arvukamaks ja mõjusamaks muutuv kirjandus, mis samuti kannab endas edasi oma päritoluma kordumatust. Näib, nagu polekski vanadel kirjandusmaadel midagi selle värskete vere süsti vastu ning et lõpuks ometi on hakatud aru saama: erinevusteta pole ühtsust, mõeldagu siis viimase all Euroopa, kogu maailma või maailmakirjanduse ühtsust. Ent kaasneb ka tõsisemid probleeme. Siiski toimub vähemuskirjanduste lülitumine maailmakirjandusse ilmselgelt vanade kirjandushegemoonide teatud diktaadi all. Läbilöögiks on vaja kas tõlkeid tooniandvatesse kirjanduskeeltesse või tuleb oma keeleline kordumatus hoopiski ohvriks tuua, st hakatagi mõnes niisuguses keeles kirjutama. Imigratsioonikirjanikele (kellest nii mõnigi juba mitmenda põlve mujal-elaja) on see sundkäik muidugi vähem valuline. Ideaalvariandiks siingi oleks võimalus avaldada end kaugel isamaal emakeeles ning võimalik elukohamaal selle keeles. Igal juhul tuleb korraga nii säilitada oma rahvuslik eripära rikastamaks maailmakirjandust (selles ju vähemuskirjanduse trump ongi) kui ka arvestada sealkehtivat, teha end vastuvõetavaks.

1929. aastal sündinud serbia kirjanik & kirjandusloolase Milorad Pavičil on see õnnestunud. Enne «Kasaari sõnastiku» läbilööki oli ta avaldanud luule- & jutukogud «Palimpsestid» (1967), «Raudne eesriie» (1973), «Püha Markuse ratsud» (1976), «Vene Hurt» (1979), «Uued Beogradi jutud» (1981); pärast — «romaani ristsõnaarmastajatele» «Teega joonistatud maastik» (1988). (Vene keele vahendusel saab viimasega tutvuda ajakirjas «Kooskõla» (*Soglasije*), 1991, nr 6—7.) Pavič on filoloogiadoktor, töötanud professorina Beogradi & Novi Sadi ülikoolis, käsitluste «Keeleline mälu ja poeetiline vorm» (1976) & «Ajalugu, seisus ja stiil» (1985) autor. Kirjanikuna teab Pavič vägagi hästi, et kirjandus pole kool, kus kirjanik on õpetaja ning lugeja on õpilane. Kirjandusloolaseks teab ta ka seda, et igal antud hetkel valitsevad kirjanduses teatud üldised jõujooned, teatud suundumused, mida kirjanik vastavalt oma andele peab arvestama; ühelt poolt neid järgides, teisalt — eirates ning muutes.

Viimasel ajal on kunsti- & kirjandusteaduse piiblipeimeduses hulkumas üks laternaga tont — postmodernism. Alul kasutati terminit lihtsalt modernismile ajaliselts järgneva kunsti & kirjanduse eristamiseks modernismist, hiljem lisandus mõistele ka vormilis-

stiililiste omaduste analüüs (ülesehitusküsimused, keelekasutus, sisetsitaadid jne) ning püie terminisse haarata ka loominguvabaduse jmt probleemidega seonduvat. Teatavat kindlat kirjanduslikku ideed tähistava terminina kasutas 'postmodernismi' ameeriklane John Barth juba 1967. aastal oma viljastavas essees «Kurnatuse kirjandus» (*The literature of exhaustion*) Jorge Luis Borgesest kui postmodernismi eellasest või esikesindajast kirjutades. Täna sel päeval maailmakirjanduses toimuvaist eksperimentidest rääkides ei tahagi seda juba äraleierdatud terminit kasutada, kas või sellepärast et igale ajale on omane oma postmodernism, nii nagu igal ajal on oma manierism, ning võib-olla ongi 'postmodernism' üksnes manierismi moodne varjunimi. Parema meelela tarvitaksin, eriti Paviči puhul, üht teist, viimasel ajal samuti üha enam kohatavat oskussõna — *metafiction* ('metabelletristika, metaailukirjandus'). Metaailukirjanduse all tema ideaal kujul mõeldakse seda osa momendi belletristikast, mis sisaldab endas võimalikult kõiki momendi kirjanduseksperimente ning samas kogu seda kirjanduskogumit, mis on nende eksperimentide tarvis fundamentaalne. Näitena viimastel aegadel metaailukirjandust viljelend autoreist võiks siinkirjutaja arvates mainida Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Samuel Beckettit, Vladimir Nabokovit, Isaac Bashevis Singerit, Gabriel García Márquez't, Peter Ackroydi (pean silmas ta «Hawksmoore'i»), Umberto Eco. Sellesse ritta lülitub ka Milorad Pavič oma «Kasaari sõnastikuga».

Umberto Eco on öelnud, et kirjanik võib rahus surra, kui ta on teose kirjutamisega lõpule jõudnud: edaspidine dialoog ei toimu enam mitte kirjaniku ning lugeja, vaid teksti ning lugeja vahel. Roman peab olema masin, mis genereerib tõlgendusi. Ka Borges oli seisukohal, et kirjandusteose lugeja on kirjanikule võrdväärne partner ning et tal on võõrandamatu õigus oma interpretatsioonile. Joyce'ist siinkohal ei tahakski enam rääkida, elu tema poolt kirjutatu süvauuringuile, lugejad pühendaksid kogu oma ülejäänud elu tema poolt kirjutatu süvauuringuile. (Samas ei vaidlustanud ta veel üht olulist väärtkirjanduse tunnusemärki — iga tõeline kirjandusteos peab olema loetav ning arusaadav ka teatud esmatasemel.)

«Kasaari sõnastik» on keerulise, väga keerulise ülesehitusega. Ta on omavahel raskesti seostuvate süžeeliinide, arvutute ajalooliste, usuliste ning folkloristlike allusioonide, eri vaatepunktide ning lugematute kattuvate & sundseostuvate kangelastega raamjutustuste konglomeraat, mis omakorda vormistatud sõnastikuna & leksikonina. Te-

mas sünnib uueks kirjanduslikuks reaalsuks tõde ja väljamõeldis, fakt ja ulm, vastuoksus ja päripidisus, see mis ilmsi, see mis ulmsi, elu ja surm. Kuid mitte ilma lugejapoolse pingutuseta.

Paviči romaani võib lugeda, nagu romaane ikka loetakse, vasakult paremale, või nagu ta ise ütleb: «võib lugeda nii, nagu süüakse: kasutades vasakut silma kahvlina, paremat noana, kondid aga võib heita üle õla selja taha.» Võib lugeda ka paremalt vasakule, algusest lõpuni, lõpust alguseni. Võib alustada ükskõik millisest kohast, lehti ükskõik kuidas järjestades, võttes eeskujuks & abiks Rubiku kuubiku kui vaja. Julio Cortázar avaldas 1963. aastal «Keksumängu» (*Rayuela*) ning varustas selle peatükke ümberjärjestava lugemisjuhiga. Siis ei tahtnud nii mõnedki veel sellist vormiüllatust aktsepteerida. Pavič läheb tunduvalt kaugemale, kuid tulemusse tuleb suhtuda täie tõsisusega. Kirjanik annab lugejale vabaduse. Paviči sõnusti: «Nagu kaardimängus või doominos, loob iga lugeja ise raamatust oma terviku ning saab sellest sõnastikust nagu peeglistki tagasi just niisama palju, kui ta temasse mahutab, sest tõest (...) pole võimalik väljastada küll enamat sellest, mis sinna on hoiustatud.»

Veidi siiski romaani ajalootausta selgituseks. Kasaarid (esimesed teated neist leiduvad 5. sajandi Bütsantsi ajalooallikais) ilmusid kui ilmutus kúsagilt Idast ning hõivasid 7.—10. sajandil oma eluruumiks Kaspia & Musta mere vahelise ala (Alam-Volgamaa, Aasovi, Doni ja Krimmi stepid ning nüüdsed Dagestani ranniku & eelmäestiku). 7. sajandi keskpaiku tekkis neil iseseisev riik, Kasaari kaganaat, mille pealinn alul oli Semender, hiljem Itil. Nad sõdisid araablaste, petšeenegide ning Bütsantsiga, alistasid osa bulgaare, suurema osa alaane ning idaslaavi hõime. Erilist tähelepanu pälvid araablastega peetud sõjad, mis toimusid vahelduva eduga. Näiteks 735. aastal said nad araablastelt lüüa ning võtsid osaliselt vastu islami. Suur oli Bütsantsi mõju ning kasaaride hulgas levis ka ristiusk. Üldse paistsid nad silma ususalливuse poolest. Ajalooareenilt kadusid kasaarid sama saladuslikult, kui olid sinna ilmunudki, varsti pärast seda, kui toimus Paviči romaani süžeeleini aluseks olev sündmus. Nimelt kunagi 8. või 9. sajandil vahetasid nad oma, meile lähemalt tundmatu paganausu lõplikult ühe vastu kolmest, nüüdisajal nii väga tuntud usundist — kristluse, islami või judaismi vastu. Usutavasti valisid nad just juudi usu, kaks esimest, nagu mainitud, olid ennegi nende seas levinud. Seejärel aga — «sadulast maha ronimata sõi vürst Svjatoslav Kasaari kaganaadi ära kui õuna». 943. aastal tegid venelased neile nii omase julumusega kaheksa õõ jooksul maatas Vol-

ga suudmes asuva kasaaride pealinna Itili ning aastail 965—970 hävitasid kogu kasaaride sisevastuoludest nõrgestatud riikliku moodustise. Edaspidi vilksatab ajalookroonikais mõnikord veel pelgalt kasaaride nimi ja see on ka kõik. Erilisi materiaalse & vaimse kultuuri mälestisi kasaarid endast järele ei jätnud. Doonau kaldal asub üks kalmistu, mille kuuluvust kasaaridele ei saa väita täie kindlusega, nagu ei saa kinnitada ka vastupidist. Ajalooallikate andmeil oli kasaaridel olemas oma kirjakeel, ent säilinud sellest midagi ei ole. Tuleb lihtsalt omaks võtta, et üksnes «kasaari elamute varjud püsisid maapinnal veel kaua pärast seda, kui majad ise olid ammu tule & hävingu roaks saanud». Kuid on olemas ulatuslik ajalookirjandus sellest, kuidas olevat toimunud too mainitud uue usu valik kasaaridel. See olevat kulgenud kolme eri religioone jutlustava mõtleja — munga, derviisi ning rabi — väitluse käigus, kohtumõistjaks kasaari khaan islikult. See sündmus ongi saanud tuntuks «kasaari küsimuse» ehk «kasaari poleemika» nime all ning sellele poleemikale kolme usundi vahel rajabki Milorad Pavič oma teose kondikava. Leksikonromaan jaguneb kolmeks raamatuks, milledes märksõnade & nimede abil struktureerituna antakse edasi kogu «kasaari küsimuse» käsitlus läbi aegade. «Punane raamat» edastab kristlikest allikaist pärinevat materjali, «roheline» islami ning «kollane» juudi pärimust. Romaanil on ka neljas osa, mis ulatub tänapäeva ning mõneti kolme raamatut omavahel seob, jäädes siiski iseseisvaks.

Mind isiklikult ei huvita eriti kasaaride khaaniriigi ajaloolised aspektid, isegi ta kuhutumise saladuslikkus jätab võrdlemisi ükskõikseks. Tundub, et konkreetne ajalooline tõde pole olnud ka Pavičile eriliseks probleemiks. Kirjanikule ei olegi romaani käivitamiseks olnud vaja niivõrd kasaare kui «kadunud rahvast» (siis oleksid näiteks etruskid ju samahästi sobinud) kuivõrd just seda nende «küsimust», «poleemikat». Jugoslaavia on kogu aeg olnud lõhestatud maa, ka usuliselt, ning lahates «kasaari küsimust» kolme usu aspektist saavutab Pavič võimsa resonantsi ka nüüdis-Jugoslaavia painettesse.

Oleme sageli mingi käibetõe tasemele tõstnud tõdemuse, et inimene on ikka üks, elagu ta siis risti, poolkuu või kuueharulise tähe all. Romaanist selgub, et nii see ei ole. «Sõnastiku» punases, rohelistes ja kollases raamatust nähakse maailma ikka edasi sama erinevalt, kui nägid Vanajumalat, Allahi ning Jehoovat munk, derviisi ning rabi, kes «kasaari küsimuses» väitlevad, meieaegsetest uskmaturtest rääkimata. Pavič tahab teada, mis tunne on inimesel, kes käitub unes teise

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.
Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompuiestee 36. Fax 442-484.

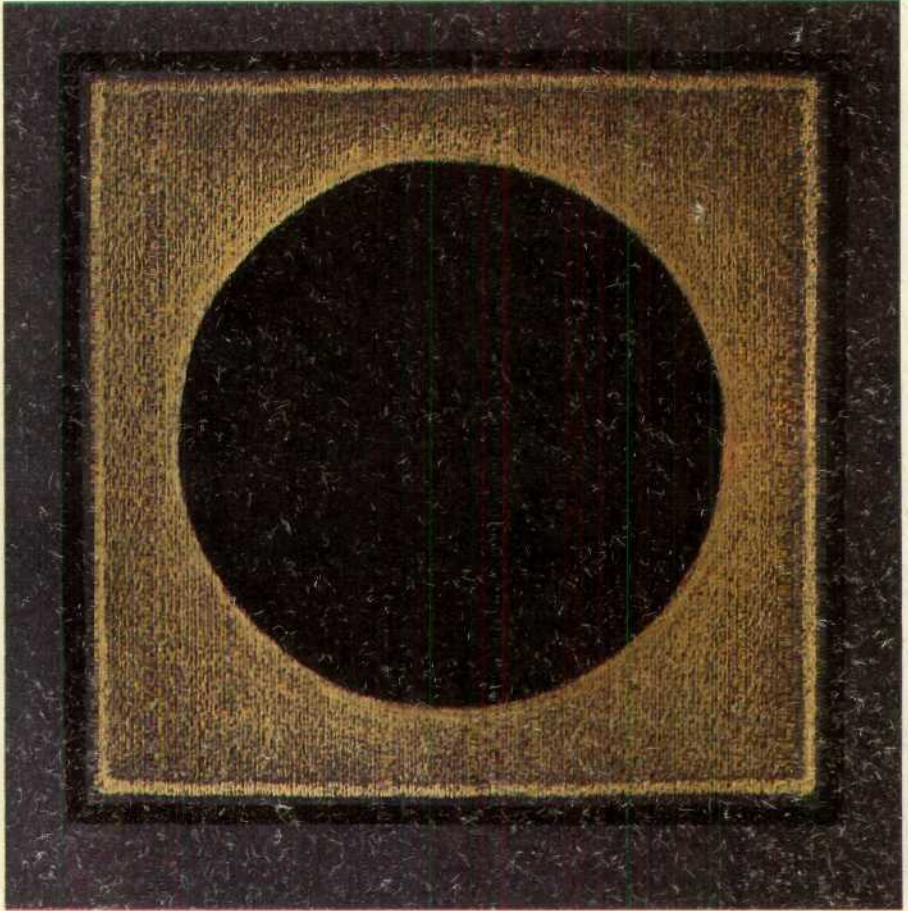
Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 05. 11. 1991. Trükkida antud
07. 01. 1992. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsetrükk.
Tingrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 9,90. Tellimuse nr. 4648.

Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.
«Vikerkaar» nr 1, jaanuar 1992.

~~9928
Ar Vikerkkaar~~

Vikerkaar

Hind rbl 4.50
78245